

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2014/2
(9. ročník)

Zakladajúca hlavná redaktorka:

Margit Erdélyi

Hlavný redaktor:

József Liszka

Redakčná rada:

Prof. Ing. Sándor Albert, CSc.; Prof. PhDr. Zsolt Cséfalvay, PhD.; RNDr. Peter Csiba, PhD.; Prof. PhDr. Margit Erdélyi, CSc. (predseda); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Csaba Földes, DrSc.; doc. Dr. Mária Kovátsné Németh; doc. PhDr. József Liszka, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Imre Peres, PhD.; Prof. PhDr. PaedDr. János Perhács, CSc.; Prof. Ing. Veronika Stoffa, CSc.; Prof. Dr. András Szabó, DrSc.; Prof. Dr. Péter Szabó, PhD.; doc. László Szarka, CSc.; doc. Dr. József Tölgyesi; Prof. Dr. János Varga J., DrSc.

Odborní recenzenti tohto čísla:

doc. Dr. univ. Agáta Csehiová, PhD.; prof. Ing. Štefan Hraška, DrSc.; doc. PaedDr. Dušan Kostrub, PhD.; ing. Peter Makovický, PhD.; doc. MVDr. Janka Poráčová, PhD.; doc. Attila Simon, PhD.; doc. PhDr. László Szarka, CSc.; doc. RNDr. Mária Vondráková, PhD.; doc. PhDr. Mária Žiláková, PhD.

Jazyková úprava:

Sándor János Tóth

English abstracts reviewed by:

Andrea Puskás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín

2014

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-35-3260-627 • E-mail: liskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Preklady: Píroska Zakar • Obal a tlačiarenská príprava: Szabolcs Liszka - Cool Design, Komárno • Tlač: Tribun EU s. r. o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • Vyšlo v júni 2014

Obsah

ŠTÚDIE	5
Halász, Ivan: <i>Spoločnosť na polceste medzi konzervatívnym monarchistickým konglomerátom a demokratickou republikou? Rakúsko-Uhorsko a Československo v desaťročí pred a po prvej svetovej vojne</i>	5
Kodajová, Daniela: <i>Slovenské vrstvy pamätí na Veľkú vojnu. Vojna ako hranica medzi starými a novými časmi</i>	21
Lehocká, Irena: <i>Postava vojnového zbeha v slovenskej literatúre. Analýza zbeha v novele L. Ťažkého Vojenský zbeh</i>	37
Jončev, Zsolt: <i>Ruské zajatie počas prvej svetovej vojny v dielach slovenských autorov</i>	44
Mandelíková, Lenka: <i>Sociokultúrne determinanty jazyka</i>	54
Šenkár, Patrik: <i>Podoby básnických výpovedí rôznych generácií Slovákov v súčasnom Rumunsku</i>	66
Bakos, Anita: <i>Hudobné schopnosti detí s Williamsovým syndrómom</i>	83
Szabóová, Edita: <i>Kurikulárne dokumenty v medzinárodnom kontexte ako inštitucionálne východiská predprimárnej edukácie</i>	92
Makovický, Pavol – Nagy, Melinda: <i>Šľachtiteľský proces v chove dojných oviec</i>	109
Nagy, Melinda – Csákyová, Veronika – Makovický, Pavol – Bauerová, Mária: <i>Metódy určovania pohlavia ľudských kostrových pozostatkov</i>	121
RECENZIE	127
Szabóová, Edita: <i>Horváthová, Kinga – Szóköl, István: Kontrola a hodnotenie žiackych výkonov v národnostných školách na Slovensku</i>	127
Šenkár, Patrik: <i>Tučná, Eva–Vitézová, Eva: Rozprávka a povesť v tvorbe a recepcii</i>	130
Tóth, Sándor János: <i>Novotná, Jarmila–Jurčíková, Jana: Kritické a tvorivé myslenie v edukaci a výzkumu</i>	133
Račková, Kristína: <i>Mandelíková, Lenka: Sociokultúrne súvislosti jazyka</i>	136
SPRÁVY	139
Podujatia slovakistov	139
ZOZNAM AUTOROV	143

Spoločnosť na polceste medzi konzervatívnym monarchistickým konglomerátom a demokratickou republikou?

Rakúsko-Uhorsko a Československo v desaťročí pred a po prvej svetovej vojne

Halász, Ivan

Society Halfway Between Conservative Monarchical Conglomerate and Democratic Republic?

Abstract

The study deals with the comparison of the atmosphere and mentality of two state forms – the Austro-Hungarian Empire and the First Czechoslovak Republic. It also compares the overall social structure of these two state formations, and their relationship to nationalities and multiculturalism. Great attention is paid to important symbols of both countries as well as the status of important personalities in them. The paper also points out how the cult of the Czechoslovakian president T. G. Masaryk was connected to the cult of the Austro-Hungarian emperor King Franz Joseph. The rate of the fatigue and vigour of individual states and their societies are also important. Naturally, the geopolitical context of the given states' existence should always be taken into account as well as the overall economic, social and cultural trends. In this case, it was mainly about the impact of the First World War on changing social behaviour and overall social patterns.

Key words: monarchy, republic, war, mentality, society, symbol

Kľúčové slová: monarchia, republika, vojna, mentalita, spoločnosť, symbol

Máloktoľ udalosť priniesla také radikálne zmeny v živote stredoeurópskeho regiónu ako rok 1918. Po skoro 400-ročnej existencii sa vtedy pod vplyvom vojenskej porážky, vnútorných problémov a revolučnej nálady úplne rozsypala stará stredoeurópska monarchia, ktorú minimálne od roku 1526 nepretržite riadili politicky mimoriadne skúsení Habsburgovci. V poslednom polstoročí sa tento štátny útvar oficiálne nazýval Rakúsko-Uhorsko, resp. rakúsko-uhorská monarchia, ale v minulosti mala aj iné názvy. Niekedy dokonca ani nemal presne vymedzený oficiálny názov.

Na troskách tohto štátneho útvaru a jeho susedov vzniklo niekoľko nástupníckych štátov. Boli medzi nimi štáty s veľmi rozdielnou sebadefiníciou. Poľsko sa napríklad definovalo ako obnovený štát, porazené Maďarsko a Rakúsko ako tzv. zostatkové štáty.¹ Štát s názvom Československo v takejto podobe nikdy v histórii neexistoval, podobne ako Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré sa neskôr premenovalo na Juhosláviu.

1 Hoci tu treba pripomenúť, že vtedajšie konzervatívne Maďarsko svoju štátnu a politickú identitu zmenilo v podstatne menšej miere než Rakúsko, ktoré sa nielen stalo republikou, ale zo svojho územia aj vykáždalo poslednú panovnícku rodinu. Maďarsko zostalo kráľovstvom, hoci i bez kráľa.

Prirodzene, nové štátoprávne podmienky radikálne vplývali na stredoeurópsku každodennosť. Prvé dve desaťročia 20. storočia sa preto politicky, spoločensky, kultúrne i mentálne radikálne líšili od tretieho desaťročia. Vojenský konflikt, ktorý prvý raz v histórii prerástol do svetovej vojny a spôsobil smrť skoro desiatich miliónov ľudí, nebolo možné ponechať v týchto oblastiach bez povšimnutia. Aj tu však treba diferencovať. Nie všetky následky prvej svetovej vojny boli úplne nečakané. Niektoré zmeny boli zakódované už v predchádzajúcom období a vojna v ich prípade slúžila len ako určitý katalyzátor. Takouto tendenciou bola napríklad myšlienka budovania štátov na jazykovo-kultúrne definovanom národnom princípe, ktorá sa zrodila už v 19. storočí. Na jeho konci, minimálne v Nemecku, Taliansku a na Balkáne, zaznamenala aj značné výsledky. Ani myšlienka sociálnej a politickej emancipácie širokých pracujúcich mas na základe demokratického volebného práva nebola úplne novou ideou, aspoň nie v Európe.

Iné zmeny pôsobili novátorskejším dojomom, napríklad postupná emancipácia žien, a to tak v oblasti výroby, politiky a sexu, ako aj v domácnosti², alebo radikálna zmena pomerov v rodine. Hoci, prirodzene, aj tu bolo možné nájsť určité stopy existencie týchto trendov v minulosti. Do určitej miery bola novotou aj široká akceptácia myšlienky republikánskeho zriadenia v prvých povojnových rokoch. Väčšina nových štátov, ktoré vznikli v 19. storočí, boli totiž monarchie – a to aj vtedy, ak disponovali liberálnym ústavným poriadkom a vládol v nich parlament.

Prečo to tak bolo? Netreba zabúdať, že v podobnej miere, ako je v súčasnosti bežné vytvárať nové štáty vo forme republík³, bolo v 19. storočí prirodzené vytvárať monarchie.⁴ Dokonca aj sociálno-reformistická a liberálna československá emigrácia pod vedením profesora Tomáša Garrigua Masaryka si ešte začiatkom prvej svetovej vojny vedela predstaviť vznik svojho vysnívaného štátu vo forme konštitučnej monarchie.⁵ Až vývoj počas vojny priniesol rapídny nárast republikánskych nálad a vznik viacerých takých republík, ktoré by v prípade vzniku pred niekoľkými desaťročiami boli asi veľmi pravdepodobne monarchiami.

Predvojnové Rakúsko-Uhorsko a medzivojnové Československo sa v mnohých aspektoch ideovo, politicky a duchovne líšili. Už len samotný spôsob vzniku ich štátnosti a postupné verejnoprávne formovanie týchto štátnych útvarov boli značne rozdielne. Monarchia vznikla na dynastickom princípe v prenaocio-

2 V domácnosti sa museli „emancipovať“ skôr muži.

3 Napríklad všetky tri nezávislé štáty, ktoré vznikli po prelome tisícročí v roku 2000, t. j. Východný Timor, Kosovo a Južný Sudán, sú republikami.

4 Ako príklad možno uviesť Grécko, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko a nakoniec i Albánsko (posledne menovaní však až po prvej svetovej vojne).

5 Vojákec – Schelle – Knoll 2008, 276–279. Na jej čele mal podľa predstáv premiera prvej samostatnej republiky Karla Kramára stáť niekto z dynastie ruských Romanovovcov, ale Masaryk a jeho okolie si vedeli predstaviť skôr panovníka pôvodom z dánskej alebo belgickej kráľovskej dynastie.

nálnej dobe, ktorá bola ochotná tolerovať existenciu viacerých foriem autonómie a právneho systému v jednom štáte, ktorý vlastne nikdy ani nebol jednotným štátom. Išlo skôr o súštie mnohých krajín a regiónov, ktoré dlho spájala len vládnuca dynastia a geopolitická realita. Tento štát sa formoval po stáročia a v procese jeho vzniku nehrali najdôležitejšiu úlohu teritoriálne výboje cisárskej Viedne, ale skôr sobáša a racionálne mocenské kompromisy. Pokusy o vytvorenie skutočnej štátnej, právnej a ekonomickej jednoty v rámci tohto súštie skoro vždy zlyhali, či už išlo o jozefinistické reformy na konci 18. storočia, alebo o centralistický neoabsolutizmus v polovici 19. storočia. Hlavným a jediným tmeliacim prvkom tohto štátneho útvaru naďalej zostávala starobylá dynastia Habsburgovcov, nezávisle od toho, či ju obyvatelia milovali, nenávideli, alebo len jednoducho tolerovali.

Habsburská dynastia bola priveľmi stará, skúsená a vplyvná na to, aby sa skutočne zliberalizovala. O to viac to platí pre jej predposledného panovníka, Františka Jozefa I., ktorý vládol svojej ríši neuveriteľných 67 rokov, t. j. od roku 1849 do roku 1916. Počas jeho panovania vyrástli a dozreli viac ako tri generácie obyvateľov strednej Európy. Asi málo ideológií bolo srdcu vojensky strohého a prísneho panovníka takých vzdialených ako moderný liberalizmus, ale v záujme udržania ríše nemal inú možnosť než uzavrieť kompromis s týmto dominantným myšlienkovým pochodom storočia, v ktorom prežil väčšinu svojho života. Svojím spôsobom sa preto posledné desaťročia existencie Rakúsko-Uhorska niesli v atmosfére zaujímavej symbiózy vrodeneho ríšsko-dynastického konzervativizmu a medzi strednými vrstvami populárneho liberalizmu. Koexistencia týchto dvoch ideológií a prístupov k životu sa vyvíjala pomerne dynamicky. S určitou dávkou nadsadenia možno konštatovať, že v pokojných obdobiach prevažoval liberalizmus, kým v krízových situáciách sa dral do popredia konzervativizmus, ktorý obyvateľom Monarchie dodával pocit bezpečnosti a stability.

Stáročný život Monarchie bol plný aj iných paradoxov. Hlavným náboženstvom tejto mnohonárodnostnej ríše bol rímsky katolicizmus. Asi žiadna iná európska dynastia nemala taký blízky vzťah s pápežom v Ríme ako Habsburgovci. V ríši však žilo aj mnoho nekatolíkov – protestantov, pravoslávnych, židov a moslimov. Posledné storočie existencie Monarchie znamenalo aj pre posledne menované skupiny možnosť nečakanej emancipácie a spoločensko-kultúrneho rozmachu. Spomedzi nekresťanských konfesií sa s habsburským súštátím osobitne stotožnili židia, čiže nábožensky definovaná sociálna skupina, dlho existujúca bez osobitných štátoprávných ambícií, ktorej vyhovoval mnohonárodnostný a zložitý charakter habsburskej ríše. Od polovice 19. storočia sa veľmi oduševnene stotožnili hneď s dvomi, inak tak trochu antagonistickými národnými hnutiami Monarchie – s Maďarmi a s Nemcami, menej už s Čechmi a Poliakmi, nehovoriac o menších národných skupinách. Asi aj preto bolo stotožnenie sa židov so štátnym útvarom, v ktorom žili, asi jedno z najvýraznejších

v Európe. Napriek všetkému však Rakúsko-Uhorsko zostávalo súštátím, kde vo verejnom živote jednoznačne dominovali katolícke symboly, a to dokonca ešte aj v uhorskej časti ríše, kde si národný protestantizmus zachoval najsilnejšie pozície.⁶

V živote staručkej Monarchie hrala až do jej konca veľmi dôležitú úlohu aristokracia. Kým aristokracia postupne začala podnikat' a nakoniec zburžoáznela, najbohatší členovia podnikateľskej buržoázie meštianskeho pôvodu sa snažili získať šľachtický titul. Tento jav nebol síce vo vtedajšej Európe úplne ojedinelý, veď k podobnému prelínaniu aristokracie a bohatého meštianstva prichádzalo aj vo Veľkej Británii alebo vo Francúzsku, ale vždy sú dôležité nielen hlavné trendy a akcenty tohto procesu, ale aj jeho drobné nuansy. V Rakúsko-Uhorsku bol spoločenský vplyv klasickej aristokracie vďaka hlboko zakódovanému konzervativizmu podstatne väčší než v spomínaných západoeurópskych krajinách. Navyše, život a prípadne i mentalitu obyvateľstva tu neovplyvňoval len životný štýl a myslenie klasickej latifundisticko-priemyselnej aristokracie, ale aj kultúrny kód strednej a nižšej šľachty, t. j. zemiaľstva.

V rámci Monarchie však existovali určité regionálne rozdiely. Štruktúra aristokracie a jej podiel na celkovej populácii v českých krajinách, ako aj v dedičných rakúskych provinciách, sa od situácie v západnej Európe výrazne neodlišovali. Iná bola situácia v Uhorsku a v poľských častiach ríše (t. j. v Haliči). Tu osoby so šľachtickým pôvodom tvorili približne 4 až 5 % obyvateľstva, čo bolo asi najviac v celej Európe. Na prahu novej doby, teda v roku 1787, žilo v Uhorsku, Chorvátsku a Sedmohradsku asi 400 000 osôb šľachtického pôvodu, čiže približne každý dvadsiaty občan (Kosáry 1990, 96). Prirodzene, čím žilo v danej krajine viac šľachticov, tým musel byť ich ekonomický status nižší.

Tento fakt mal vplyv aj na mentalitu krajiny a spôsob komunikácie medzi jej obyvateľmi. Snaha o napodobňovanie životného štýlu a správania sa šľachty bola v miestnej spoločnosti hlboko zakorenená. Nasledovať príklad vyšších spoločenských vrstiev je prirodzenou reakciou takmer všetkých sociálnych skupín, ktoré sú na vzostupe. V Uhorsku však šľachticko-zemiansky ideál nebol podopretý len ekonomickou silou a spoločenskou prestížou tejto vrstvy, ale čiastočne aj jej úlohou v procese liberálnej modernizácie krajiny počas dlhého 19. storočia. Je všeobecne známe, akú významnú úlohu zohrala národne cítiaca stredná statkárska šľachta a drobné zemiaľstvo v tzv. reformnom období, ktoré pripravilo uhorskú liberálnu revolúciu a boj za slobodu v rokoch 1848/1849. V Uhorsku vlastne táto privilegovaná a početná vrstva v mnohých ohľadoch suplovala funkciu klasickej meštianskej strednej triedy. Tento paradox, ktorý

6 Väčšina stavovských povstaní proti cisárskej Viedni sa totiž viedla aj pod zástavou boja za náboženskú slobodu. Preto neprekvapuje, že väčšina vodcov týchto povstaní pochádzala prevažne z protestantského prostredia. V podstate len Ferenc Rákóczi II. bol katolík, ale aj on sa narodil ako protestant. Lajos Kossuth, ako aj mnohí iní aktéri udalostí rokov 1848/1849, tiež patrili k jednej z dominantných protestantských konfesíí.

im v mnohom zväzoval ruky, si uvedomovali aj samotní vodcovia revolučného obdobia. Hoci ich cieľom bola občianska modernizácia Uhorska na liberálnom základe, nechceli úplne odpísať ani spoločenskú vrstvu, z ktorej vzišli. Jej budúcnosť videli v procese formovania novej národnej strednej vrstvy, v rámci ktorej mali hrať úlohu prvého medzi rovnými, ale už nie na základe dedičných privilégií, ale skôr na základe vyššieho vzdelania, politickej skúsenosti a vlastných zásluh.

Tento myšlienkový pochod nemusel byť širokým vrstvám uhorského zemianstva a priori nesympatický. Pod vplyvom liberálnych myšlienok a v kontexte čerstvo prežitého boja s cisársko-kráľovskou reakciou boli dokonca mnohí aktéri udalostí z polovice 19. storočia ochotní dobrovoľne sa vzdať určitých privilégií. Najvýznamnejší maďarský romantický prozaik toho obdobia, spisovateľ Mór Jókai, si napríklad práve pod vplyvom takýchto myšlienkových pochodov prestal písať priezvisko na konci s písmenom „y“, ktoré bolo v prostredí uhorsko-maďarskej šľachty znakom elegancie a príslušnosti k vyšším spoločenským vrstvám. Občan Kossuth sa vzdal používania svojho zemianskeho predmena. Puritán Ferenc Deák tiež neobľuboval tituly a vyznamenania, ktoré rozdávala moc za zásluhy.

Tento vcelku sympatický prístup maďarského národného a zároveň šľachtického liberalizmu však začal slabnúť práve vtedy, keď sa po rakúsko-uhorskom vyrovaní tento politický prúd na dlhé desaťročia zabýval v peštianskom parlamente a až do konca dualistickej ríše ovplyvňoval jej život. Minimálne od sedemdesiatych rokov 19. storočia charakterizovala uhorský politický a spoločenský život čoraz viac prítomná kombinácia deklarovaného politického liberalizmu a skrytého spoločenského konzervativizmu. Maďarský historik András Gerő to vyjadril takto: v Uhorsku v časoch dualizmu sa intenzívne prelínala civilizátorská moderna so silným tradicionalizmom verejného života. V tomto procese podľa neho nebola ani tak dôležitá spoločenská úloha privilegovaných vrstiev, ale skôr to, že do novej liberálnej politickej štruktúry krajiny bola postupne zabudovaná bývalá feudálna politická legitímácia (Gerő 1993, 102–103). Napriek všetkému liberalizmu hrala v uhorskom štáte svoju úlohu aj zakódovaná autoritatívnosť spoločenského života. V spoločenskej komunikácii mal naďalej veľmi dôležitú úlohu kódex správania maďarského pána, ktorý sa niekedy pejoratívne nazýval aj džentrickým ideálom. Od osemdesiatych rokov 19. storočia prežíval svoju renesanciu inštitút súboja medzi príslušníkmi vyšších kást. Pôvodne bol spôsobom riešenia sporov medzi šľachticmi, ale pod vplyvom novej doby sa stali „schopnými súboja“ všetci muži s maturitou (Gerő 1993, 103–104).

Výhodou panského, resp. džentrického spôsobu správania bol dôraz na vlastnú dôstojnosť, zdravá odbojnosť a značná kreativita. Jeho nevýhodou bola, použijúc parafrázované slová Milana Kunderu, určitá „ľahkosť bytia“, ktorá však bola neznesiteľná skôr pre okolie jednotlivých džentrikov než pre nich samých. Veľkým negatívom bol vzťah k moderným povolaniam typickým pre

kapitalizmus. V duchu silnejúceho strednostavovského maďarského konzervatívneho nacionalizmu sa obchod a podnikanie čoraz viac považovali za povolania nedôstojné skutočného uhorského gentlemana. Takto mohol v uhorsko-maďarskom prostredí postupne vzniknúť veľmi nezdravý a kontraproduktívny dojem, že skutočné meštiansko-občianske cnosti v skutočnosti nie sú zároveň aj cnosťami národnými (Hanák 1993, 10).

Veľkým problémom bolo aj silné kastovníctvo vzdelanej panskej vrstvy, ktoré bolo síce mimoriadne výhodné pre členov danej kasty, ale hlboko nedemokratické voči ostatným. Pritom toto kastovníctvo malo aj svoje demokratické prejavy, napríklad časté všeobecné tykanie v rámci konkrétnych odborných kruhov. Táto tradícia napríklad dodnes prežíva na maďarských univerzitách alebo iných podobných pracoviskách. Navonok to síce vyzerá skutočne demokraticky, no tento zvyk vznikol najmä z tykania si medzi „pánmi bratmi“, t. j. zemanmi, ktorí sa dostali do verejných zamestnaní v Budapešti a iných väčších mestách.

Vyššie uvedené špecifiká boli vlastné skôr zalitavskej časti Monarchie, ale problémy sa nevyhýbali ani rakúskym častiam spoločného súštatia: byrokratizmus, prílišný konzervativizmus, operetný militarizmus, honba za titulmi, národnostná neznášanlivosť a pod. Na svete pravdepodobne neexistuje spoločnosť, ktorej by sa nedali vyčítať rozmanité neduhy. Čo však možno považovať za hlavnú výhodu, devízu staručkého Rakúsko-Uhorska?

Odpoveď na túto otázku asi najlepšie sformuloval Stefan Zweig, vynikajúci rakúsko-nemecký spisovateľ židovského pôvodu, ktorý prežil mladosť vo Viedni v jej najlepších rokoch. Vo svojom geniálnom diele, ktoré pod názvom *Svet včerajška* vydal ešte pred svojou samovraždou v brazílskom exile (Zweig 1994), charakterizoval posledné predvojnové desaťročia ako zlatý vek bezpečia. Hoci asi išlo o všeobecnejší pocit, ktorý len dodatočne posilnili kataklizmy krátkeho 20. storočia (t. j. rokov 1918 až 1989), deklarovanej Európan Zweig venoval osobitnú pozornosť skoro tisícročnej Monarchii, kde vyrástol a dozrel. Tu ako keby všetko bolo stvorené pre večnosť a hlavným garantom tejto zotrvačnej stability bol štát. V tejto veľkej a členitej ríši sa všetko zdalo byť neotrasiteľným, a všetko malo svoje miesto a čas. Osobitne to platilo o staručkom cisárovi, ktorý vládol nepretržite celé dve tretiny storočia. Keby náhodou aj zomrel, všetci vedeli, že po ňom na trón nastúpi jeho nasledovník, ale v princípe sa nič nezmení. Bezpečnosť a vypočítateľnosť boli pocitom miliónov obyvateľov habsburskej ríše, len v jej znamení sa oplatilo žiť. Prirodzene, v tomto solídne zdržanlivom životnom pociate bola veľká a najmä nebezpečná dávka historickej pýchy. Skoro všetci boli presvedčení, že ľudstvo vďaka technickému, spoločenskému a kultúrnemu pokroku lineárne speje k stále vyšším a vyšším métam, „k najlepšiemu zo všetkých svetov“. Vytriezvenie nakoniec prišlo v podobe prvej masovej svetovej vojny a spôsobilo otras, s akým v roku 1914 nikto nerátal.

Hlavná tragédia prvej svetovej vojny spočíva okrem miliónov obetí na životoch a zničenej infraštruktúry predovšetkým v strate tohto historického optimizmu a pocitu subjektívneho bezpečia. Tento pocit sa po roku 1918 už nikdy

nevrátil. Treba však pripomenúť, že veľká väčšina úspešných, t. j. aspoň niekoľko desaťročí existujúcich, resp. fungujúcich, politických systémov alebo režimov 20. storočia sa pokúsila vytvoriť aspoň ilúziu dočasného návratu obdobia stability a bezpečia.

Jedným z takýchto pokusov bola aj skúsenosť medzivojnového Československa. Tento štát vznikol iným spôsobom než po stáročia dynasticky skladané staré habsburské mocnárstvo. Na začiatku bol takpovediac revolučný akt – vyhlásenie Československej republiky 28. októbra 1918. Samozrejme, túto udalosť predbežne pripravila prvá svetová vojna a predovšetkým československá zahraničná emigrácia pod vedením profesora Tomáša Garrigua Masaryka, Edvarda Beneša a Milana Rastislava Štefánika. Prvá československá republika síce vznikla ako produkt nevyriešenej národnostnej otázky v strednej Európe, ale jej zrod bol predovšetkým dôsledkom tektonických geopolitických zmien, ktoré vyvolala porážka a následný rozpad Rakúsko-Uhorska.

Prvá ČSR nevznikla formou všeludového povstania, ale skôr za rokovacím stolom víťazných dohodových mocností. Na druhej strane nemožno poprieť ani skutočnosť, že viac ako 100 000 dobrovoľníkov – legionárov sa rozhodlo za nový štát bojovať aj so zbraňou v ruke. Tento boj však nezávzdali doma, ale na vzdialených frontoch prvej svetovej vojny. V českých krajinách prebehol proces zmeny impéria, t. j. prevzatie moci orgánmi nového štátu, pomerne hladko, možno len s výnimkou niektorých nemeckých oblastí. Na Slovensku bola situácia komplikovanejšia.⁷ Jednak staré uhorsko-maďarské verejnoprávne orgány, resp. neslovenské národné rady, dokázali o niečo dlhšie odolávať, jednak tu nakoniec prišlo i k otvorenej vojne medzi Červenou armádou Maďarskej republiky rád a československými légiami. Aj sociálna situácia tu bola podstatne výbušnejšia – prichádzalo k rabovaniu a iným násilnostiam. Slovensko sa preto stabilne stalo súčasťou novej republiky až v lete 1919.

Situácia na východnom Slovensku a osobitne v Košiciach a Prešove bola ešte zložitejšia a dramatická. Na tomto území sa totiž nestretávali len uhorsko-maďarské a československé ambície, ale o svoje práva sa hlásili i Rusíni, resp. územné požiadavky nastolovalo aj práve znovuzrodené Poľsko. Východ bol asi etnicky a konfesionálne najpestrofarebnejším regiónom Slovenska, kde zároveň panovali obrovské sociálne napätia. Okrem toho z pohľadu slovenského národného hnutia predsa len išlo o perifériálny a tak trochu „národne zanedbaný“ región, kde okrem slovenskej orientácie existovala aj tzv. slovjácka identita, výrazne podporovaná prouhorsky orientovanými šarišskými župnými elitami a Budapešťou. Taktiež netreba zabudnúť, že nielen miestne židovské stredné vrstvy, ale aj inteligencia slovenského a rusínskeho pôvodu bola vo veľkej miere pod vplyvom maďarského kultúrneho kódu a prouhorskeho zmysľania. Pretu

7 Špeciálne vo vzťahu k východnému Slovensku opísal tieto peripetie Peter Švorc. Pozri: Švorc 2012, 31–54.

sa tu prvé kroky nového československého štátu, snažiaceho sa o zavedenie slovenčiny do úradov a školstva borili s ešte väčšími problémami, než na západnom a strednom Slovensku. Asi aj preto časť novej úradníckej a intelektuálnej vrstvy bola na východ „importovaná“ práve z týchto „národne vyspelejších“ oblastí Slovenska, čo prirodzene nemohlo robiť dobrú krv (Švorc 2012, 37).

Z hľadiska formy a intenzity prevratu na východnom Slovensku je veľavravný fakt, že miestne slovenské národné rady tu v podstate koncom roku 1918 ani nevznikli. Najdôležitejšiu výnimku predstavoval Solivar pri Prešove (Švorc 2012, 33). Prirodzene situácia sa príchodom československého vojska začala meniť. V Košiciach takáto formácia koncom roku 1918 ani nevznikla – Košice mali totiž politicky i kultúrne ešte viac maďarský charakter, než Prešov, hoci aj tam bola situácia podobná. Väčšina miestneho meštianstva vtedy ani priveľmi nepočítala s tým, že prípadne k Československu, veď Košice sa nachádzali na juh od tej línie, ktorú v novembri 1918 vyrokoval v Budapešti neskorší československý premiér Milan Hodža. Neskôr však vysvitlo, že hranica bude vedená predsa len južnejšie, preto bola atmosféra v Košiciach na jar roku 1919 veľmi napätá. Po tom, ako československí vojaci v polovici marca zdemolovali populárnu sochu honvéda z obdobia boja za slobodu v rokoch 1848 až 1849, došlo v meste k veľmi búrlivým demonštráciám proti pripojeniu Košíc k Československu. Proti demonštrantom zasiahla armáda a dvaja protestujúci občania boli zabití. Aj neskôr dochádzalo ku konfliktom medzi novou mocou a maďarským obyvateľstvom Košíc (Švorc 2012, 39). Prirodzene takéto násilné akty nemohli posilniť pročeskoslovenskú orientáciu v meste. Inak aj jedna z najmodernejších politických síl v meste – t. j. sociálni demokrati – patrili k najúpornejším zástancom zachovania uhorskej integrity (Švorc 2012, 40). Hoci postoj sociálnej demokracia a radikálnej ľavice k československej demokratickej štátnosti začal meniť (k tomuto procesu začalo dochádzať len postupne a hlavne až po kontrarevolúcii v Maďarsku, kde bol nastolený ultrakonzervatívny režim), predsa len veľa vypovedá o atmosfére v Košiciach a to nielen v jednoznačne prouhorských stredných vrstvách, ale aj na nižšej sociálnej úrovni.

Prirodzene pod vplyvom nových mocenských pomerov sa situácia v meste začala predsa len meniť v prospech československého štátu a slovenského národa. O tom svedčia aj štatistické údaje z rokov 1921 až 1930. Košice mali v roku 1921 spolu 52 898 obyvateľov, z ktorých sa k Slovákom hlásilo 31 572 osôb. Maďarskú národnosť vtedy prihlásilo 11 206 osôb, 2145 občanov sa prihlásilo za Nemcov a 5275 obyvateľov malo židovskú národnosť. V roku 1930 mali už Košice 70 717 obyvateľov, z toho 42 245 sa hlásilo k Slovákom, 11 504 k Maďarom, 3354 k Nemcom a 5733 k Židom (Švorc 2012, 52). V posledných rokoch starého Uhorska mali Košice podľa sčítania ľudu z roku 1910 spolu 44 211 obyvateľov. Slováci aj vtedy boli prítomní v meste, ale kultúrny, politický a spoločenský tón tu jednoznačne udávali Maďari a pomadžarčení Nemci, Slováci, Rusíni a židia.

Tento trend, ktorý bol však vďaka demografii a zmene politických pomerov v dlhodobej perspektíve odsúdený na zánik, predsa len po dlhé roky dokázal prežiť staré Uhorsko, o čom okrem iného svedčia a diela a spomienky košického rodáka Sándora Máraiho, maďarského spisovateľa nemeckého pôvodu.

Treba však pripomenúť, že pre vznik nového československého štátu nebolo ani v jednom prípade potrebné mobilizovať do boja široké vrstvy obyvateľstva. Väčšina obyvateľov sa viac-menej len prispôbila novej situácii. Občanov nebolo treba mobilizovať ani do referenda, pretože takýto potvrdzujúci akt novej situácie sa v novovzniknutom Československu nekonal. Toto boli skôr nevýhody tejto formy vzniku nového štátu, aj keď len teoretické, ale z emocionálneho hľadiska dlhodobé. Na druhej strane však skoro nikde neprišlo k masovým stretom na etnickom základe a napriek všetkým problémom, častým zvratom a prevratom ani k skutočnej občianskej vojne.

Nové Československo sa konsolidovalo pomerne rýchlo, dokonca rýchlejšie ako väčšina okolitých krajín. Bol to jednak dôsledok dobre pripravenej a cieľavedomej politiky nového vedenia štátu, a jednak si treba uvedomiť, že prvá republika zdedila po Monarchii práve tie oblasti, kde sa koncentrovali takmer dve tretiny jej priemyslu, t. j. české krajiny. Tieto kapacity neboli nijako poškodené, pretože v prvej svetovej vojne sa ešte skutočne nebombardovalo, ak aj áno, tak len na fronte. Rýchla ekonomicko-sociálna konsolidácia pomáhala konsolidovať aj politiku a národnostné pomery, a to dokonca aj v tých oblastiach, ktoré inak novou situáciou neboli nijako nadšené.

Veľkou slabinou Československa bola národnostná otázka. To bol asi prvok, ktorý prvú republiku najviac spájal so starou Monarchiou. Na troskách mnohonárodnostnej Monarchie totiž vznikla mnohonárodnostná Československá republika. Je síce pravda, že po roku 1918 žilo vo svojom národnom štáte viac Európanov než pred vojnou, ale fakt, že v Československu žilo viac Nemcov ako Slovákov bol predsa len veľavravný. A to i napriek tomu, že Slováci spolu s Čechmi oficiálne tvorili súčasť štátotvorného československého národa, ktorý vznikol ako politická a čiastočne aj jazykovo-kultúrna konštrukcia. Hoci korene tejto konštrukcie siahali až do obdobia českého a slovenského národného obrodovania, v roku 1918 to už bola skôr len oprášená ideológia, ktorá slúžila predovšetkým argumentačným potrebám československej delegácie na mierovej konferencii.

Teória jednotného československého národa spôsobovala aj iné problémy. Jej základom totiž bola nielen politická, ale aj jazykovo-kultúrna jednota štátotvorného národa. Netreba zabúdať ani to, že československý štát vznikol teoreticky realizáciou práva na sebaurčenie národa československého. V tomto etnicizujúcom ideovom kontexte sa však len veľmi ťažko dala budovať spoločná národno-politická identita všetkých občanov, t. j. identita, ktorá by zahŕňala aj príslušníkov neslovanských menšín. Minimálne Nemcom a Maďarom už samotná myšlienka Československa a československého národa znela tak trochu

z dnešného uhla pohľadu surrealisticky. V tomto smere neboli v Európe jediní – nový štát pod zvláštnym spojeným názvom, v ktorom žil oficiálne národ, o ktorom dovtedy v Európe chyroval len málokto, vzbudzoval záujem aj prekvapenie zároveň.

Spomínaný problém politickej integrácie všetkých občanov štátu sa prezident republiky a jeho intelektuálne okolie pokúsili vyriešiť s pomocou všeobjímajúcich myšlienok demokracie a humanizmu. O čo menej vedel nový štát apelovať na spoločné historické spomienky svojich občanov, o to viac sa odvolával na všeobecné ľudské hodnoty. A o čo menej sa vedel oprieť o ich neexistujúcu spoločnú národnú identitu, o to viac sa pokúšal opierať o spomínané demokratické a humanistické ideály.

Z tohto hľadiska bolo asi veľkým historickým šťastím, že prvým prezidentom Republiky československej sa stal Tomáš Garrigue Masaryk, profesor na viedenskej a neskôr pražskej univerzite, všeobecne známy český humanistický intelektuál a zároveň realistický politik.⁸ Masaryk bol také dlhé roky politickým realistom, že sa nakoniec na staré kolená v rokoch 1914 a 1915 nechal uniesť známym bonmotom typickým pre veľké zvrátové situácie: „buďme realistami a žiadajme nemožné“. Pôvodne profesor filozofie a sociológie mal veľmi vyhranený názor na históriu a ľudskú spoločnosť. Zmysel českých (a potom „moderne“ rozšírených československých) dejín videl predovšetkým v naplnení ideálu humanizmu a náboženskej tolerancie. Jedným z hlavných poslání novej republiky podľa neho bolo vytvoriť ideálnu, skutočne demokratickú spoločnosť a dobre fungujúci, plus relatívne spravodlivý štát, v ktorom by mal aj drobný pracujúci človek dôstojné miesto. Prirodzene, tieto myšlienky boli doplnené o poznatky z nového európskeho vývoja, veď Masarykovi neboli cudzie ani myšlienky humanistického liberalizmu a sociálneho reformizmu.

Toto už bola platforma, na ktorej sa v procese budovania spoločnej politickej identity občanov Československa dalo stavať.⁹ A skutočne, tieto ideály a myšlienky oslovili mnohých príslušníkov „nečeskoslovenských“ národností. Ako príklad možno uviesť maďarskú menšinu na Slovensku, ktorá sa postupne stala jedným z najmodernejších a najdemokratickejších spoločenstiev v rámci vtedajšieho maďarského národa (táto situácia osobitne vynikala v porovnaní so situáciou v ultrakonzervatívnom Maďarsku a veľmi komplikovanom Sedmohradsku). Brutálna protimenšinová štátna politika po druhej svetovej vojne preto slovenských Maďarov zasiahla ako studená sprcha. Smutné je najmä to, že túto politiku navonok stelesňovali tzv. Benešove dekréty, právne nariadenie pomenované podľa najbližšieho Masarykovho spolupracovníka a nasledovníka. Aj to svedčí o tom, že Masaryk síce dokázal hlboko ovplyvniť charakter štátu,

8 O histórii i súčasnosti prezidentskej funkcie pozri: Koudelka 2011.

9 Bližšie o československej štátnej myšlienke pozri: Pavlíček 2011, 40–44.

ktorý vytvoril, ale nedokázal zmeniť ľudstvo a ľudské myslenie. Podstatné je aj to, že ideály demokracie a humanizmu nedokázali ani v tomto najmodernejšom kúte vtedajšej strednej Európy zlomiť etnicizmus a nacionalizmus.

Mnohé Masarykove myšlienky a postoje však napriek tomu prežili svojho autora a jeho hlavné dielo – prvú Československú republiku. V českom a čiastočne aj v slovenskom intelektuálnom živote rezonujú dodnes. Prirodzene, prax bola aj vo vtedajšom Československu predsa len trocha komplikovanejšia, hoci vedenie štátu sa skutočne pokúšalo priblížiť politickú realitu svojim ideálom. Koniec koncov, prvá Československá republika bola jedným z mála štátov, ktoré založili filozofi, ako keby sa tu dostal k slovu Platónov ideál spoločnosti, ktorú majú riadiť vzdelaní a morálni vedci.¹⁰ Masaryk vždy tvrdil, že štáty sa riadia ideálmi, ktoré stáli pri ich vzniku. V prípade Československa to bola síce idea spravodlivej demokratickej spoločnosti, ale zároveň aj idea národnej revolúcie. Národ a demokracia ako ideály boli v živote prvej republiky vždy prítomné, ale nie vždy postupovali paralelne. V kľúčových a krízových situáciách sa dostávali aj do konfliktov, z ktorých skoro vždy vyšli víťazne národné aspekty. To však ešte nemuseli vedieť Masarykovi súčasníci v dvadsiatych rokoch, keď si začali uvedomovať nosné piliere prezidentovho veľkého projektu.

Skoro každý nový systém a režim, ktorý vznikol revolučnou formou, sa v nejakej miere pokúša jasne vymedziť voči predchádzajúcemu obdobiu. Veď bez tohto vymedzenia by vlastne bola celá „revolúcia“ neopodstatnená. Nové demokratické Československo sa preto pokúšalo pomerne radikálne vymedziť voči starému Rakúsko-Uhorsku, ktoré prehnane označilo za „žalár národov“. Prvá republika však na tradície Monarchie nadväzovala v podstatne väčšej miere než si bola ochotná priznať.

Veľmi dôležitou ideovou zložkou novej samostatnej republiky sa stal republikanizmus. Prezident pritom vedome alebo podvedome veľmi šikovne využíval kult nedávno zosnulého cisára pána na budovanie vlastného kultu. Keď sa pozrieme na štylizované fotografie starého Františka Jozefa, úctyhodného sedemdesiatnika, a potom na fotografie osemdesiatnika Masaryka, ťažko sa vieme ubrániť evidentným paralelám.¹¹ Iná vec je funkcia jednotlivých osobnostných kultov. Mladý i starý František Jozef je na fotografiách väčšinou zobrazený v uniforme.¹² Niekedy je ho vidieť v póze modliaceho sa človeka, inokedy za úradníckym stolom. V každom prípade, prevažná väčšina zobrazení cisára

10 Túto paralelu naznačil aj poľský historik a publicista, pozri: Surosz 2011.

11 Istým prežitkom monarchizmu je napríklad aj systém letných, resp. vidieckych sídiel prezidenta republiky, ktorý sa vytvoril v medzivojnovom období. Masaryk používal okrem Pražského hradu aj zámok v Lánoch, v slovenských Topoľčiankach a v moravských Židlochoviciach. Pozri: Koudelka 2011, 193.

12 Na civilných fotografiách ho možno často vidieť v poľovníckom oblečení, čo má tiež špecifický odkaz – poľovníctvo bolo tradične obľúbeným športom aristokracie, ktorá sa takto cvičila na boj.

pána chcela publiku odovzdať odkaz panovníka dobrotivo prísneho, vojensky rázneho a úradnícky činorodého. Inak povedané, tieto obrazy a fotografie pomáhali budovať konzervatívny, trochu militaristický a úradnícky imidž stabilnej Monarchie existujúcej po stáročia. Cieľom fotografií a iných ilustračných prejavov Masaryka však bolo vsugerovať publiku iný obraz prvého prezidenta republiky. Táto funkcia nadobudla veľký symbolický význam. Masaryk ako keby chcel byť stelesnením väčšiny symbolických odkazov nového štátu – symbolizoval jeho humanistickú intelektuálnosť (bol profesor), jeho demokratickú plebejskosť (pochádzal z jednoduchej, chudobnej rodiny a vypracoval sa len vďaka svojmu mimoriadnemu talentu), ako aj skutočnú československosť (pochádzal z moravsko-slovenského pomedzia z rodiny s českými i moravsko-slovenskými koreňmi). Manželstvo s Američankou Charlotte Garrigue zase mohlo symbolizovať jeho otvorenosť svetu.

Ďalšou dôležitou súčasťou novej československej štátnej identity bol jej laicizmus. Na rozdiel od Rakúsko-Uhorska, kde vždy hral prvé husle oficiálne preferovaný katolicizmus, Československá republika mala k náboženskému vyznaniu väčšiny obyvateľov pomerne vlažný vzťah. Nikoho síce neprenasledovala ani nediskriminovala pre jeho náboženské presvedčenie, ale na oficiálnej úrovni sa viackrát vymedzila voči ideológii „prvého náboženstva medzi rovnými.“ Hlavný, t. j. masarykovsko-benešovský smer československej politiky v kútiku duše považoval katolicizmus za príliš prorakúsky, preto preferoval skôr protestantizmus. V medzivojnovom období sa napríklad v českom intelektuálnom a meštianskom prostredí stala veľmi populárnou československá cirkev husitská a iné protestantské konfesie.

Dôležitú úlohu v procese akceptácie nového štátu hrala jeho deklarovaná aj skutočná demokratickosť. V Československu platilo skutočne demokratické volebné právo, voliť mohli aj ženy, a účasť na voľbách bola nielen právom, ale dokonca i občianskou povinnosťou. Demokratickosť sa prejavila aj oficiálnym zrušením šľachtických titulov a každodennou praxou vzájomnej komunikácie, z ktorej sa vytratili rôzne stupne oslovenia náležiacie jednotlivým kastám.¹³ Ako zdvorilostné frázy používané najmä vo vzťahu k ženám sa preniesli do súkromnej sféry, ale vo verejnom priestore sa už nepoužívali. Prvá republika, ktorá bola ako každý moderný kapitalistický štát plná veľkopriemyselníkov, bankárov alebo šľachtických latifundistov, na oficiálnej úrovni všeobecne dbala o kult malého pracovitého človeka. Prejavoval sa tu plebejský kód, ktorý sa jej snažili vtlačiť zakladatelia štátu. Toto snaženie síce nie vždy ochránilo široké masy pred nezamestnanosťou a inými neduhmi kapitalizmu, ale v každom prípade humanizovalo každodennosť systému.

13 Túto nezdravú a nedemokratickú tradíciu ešte pomerne dlho kultivovalo ultrakonzervatívne a poststavovské Maďarsko admirála Miklósa Horthyho.

Prirodzene, reálny život nemusel byť vždy takýto ideálny a idylický. Veľmi plasticky to zobrazil Janko Jesenský vo svojom vynikajúcom románe *Demokrati*. Jesenský nebol len slovenský spisovateľ zemianskeho pôvodu a ľahkého pera, ale aj vysokopostavený československý štátny úradník. Hoci k niektorým prejavom prvej republiky bol občas kritický, bol jej oddaný až do konca. V spomínanom románe veľmi dobre vyjadril rozpor medzi deklarovanými ideálmi a zakorenenými konvenciami, ktoré aj po prevrate a vzniku demokratickej republiky charakterizovali slovenských malomestských „demokratov“. Vzájomný podozrievavý vzťah medzi úradníckou inteligenciou a malou podnikateľskou buržoáziou opísal takto:

Ty si, ako každý inteligent, namyslený aristokrat. Len v teórii ste demokrati. V každodennom živote vám my smrdíme. To cítíme a nemáme vo vás dôveru... Vidíš, i ty prídeš k nám, podlejšíš od seba, do namazaných krčiem. Podávaš ruku, vyslovuješ myšlienku, hovoríš, a my jednako cítíme, že sa pretvaruješ, že nemôžeš premôcť pocit rozdielu medzi sebou a nami. Tebe je s nami nepohodlné. Ty sa pretvaruješ. Velkopanský sa spúšťaš medzi nás. My ti neveríme.“ Úradníckova reakcia bola nasledujúca: „Vy ste citlivý, aprehenzívny a namyslený národ. (...) Kto ma núti, aby som chodil medzi vás? Chcem od vás niečo? Som ja poslanec, aby som potreboval vaše hlasy? Predávam účastiny, remeň, súkno, sadlo a či svine? Chcem byť azda direktorom vo vašej Ľudovej banke? Zbieram na niečo? (...) Aby sa s vami hneď objímal a bozkával! Ak nie, nafúkate sa. Mám také cigary fajčiť ako vy, musím mať rozdrapený lakeť na kabáte, musí mi zle prísť od riedkeho, jarmočného piva, musím plávať pod seba ako vy, aby som vás presvedčil a bol vaším priateľom? (...) Myšlienka ti nevyrastá zo srdca!“¹⁴

Jesenský vo svojom románe poukázal aj na inú, pozitívnejšiu stránku vtedajšej spoločnosti, na veľmi aktívny a rozmanitý spolkový život mladej demokracie:

Od večera zakladali spolok, ktorému už dali i meno: Rovnosť. Ustálili v dlhom rozhovore, vyrátajúc najprv na prstoch, a keď im prsty nestačili, na papieri, že v takom malom meste, ako je Staré Mesto, na tých päťtisíc obyvateľov je veľmi mnoho spolkov a stále sa množia ako zajace, no, pravda, keď niet na nich „jágrov“¹⁵

Pravda, autorom uvedený podrobný výpočet spolkov hovorí aj o veľkej sociálnej, konfesionalnej a politickej diferencovanosti vtedajšej spoločnosti. Mimochodom, bohatý spolkový život nebol len špecifikom demokratického Československa, ale zrodil sa už počas starej Monarchie (pozri: Kovalcsik 1987, 71–119).

14 Jesenský, Janko: *Demokrati*. Dostupné na http://zlatyfond.sme.sk/dielo/164/Jesensky_Demokrati-prvy-diel/1#ixzz2Ai78aUsj.

15 Jesenský, Janko: *Demokrati*. Dostupné na http://zlatyfond.sme.sk/dielo/164/Jesensky_Demokrati-prvy-diel/1#ixzz2Ai78aUsj.

Na záver treba ešte raz pripomenúť, že nie všetky zmeny, ku ktorým prišlo po prvej svetovej vojne, boli zapríčinené len touto hroznou katastrofou. Viaceré z nich viac-menej dozreli už v posledných predvojnových rokoch a vojna len urýchlila ich rozmach. O dôležitých zmenách v každodennosti stredných vrstiev písal v už spomínanom románe aj Stefan Zweig. Podľa neho sa Európa v prvom poldruha desaťročí pred prvou svetovou vojnou začala veľmi rýchlo meniť k lepšiemu. Presnejšie povedané, mysleli si to vtedajší súčasníci. Mestá opekneli a scivilizovali sa, moderná kúpeľňa v byte už nebola len privilegiom vyšších a vyšších stredných vrstiev, ale prenikla aj do prostredia maloburžoázie. Divadlá, múzeá a kabarety rástli ako huby po daždi. Ľudia začali viac cestovať a spoznávať svet. Dokonca aj chudobnejší príslušníci nižších stredných vrstiev a robotníci začali chodiť na výlety. Objavila sa zimná turistika a obyvatelia miest sa chodili nadýchať čerstvého vzduchu do okolitých hôr. Začalo sa aktívne a masovo športovať. Mladé ženy sa zbavili korzetov, sukne sa začali postupne skracovať. Móda sa stávala čoraz prirodzenejšou a uvoľnenejšou. Na uliciach už bolo možné vidieť mladé dievčatá, ktoré sa prechádzali so svojimi nápadníkmi bez sprievodu gardedámy. Mládež oboch pohlaví začala spolu družne športovať a čo je podstatné, mladé ženy získali možnosť samostatne pracovať a stávali sa nezávislejšími od rodičov alebo manželov. Zdravým uvoľnením mravov sa postupne dostala do úzadia aj prostitúcia, hoci nikdy nezanikla. Svet jednoducho dýchal slobodnejšie a život sa stal dynamickejším. (Zweig 1981, 180–182).

Mnohé trendy, ktoré Zweig pripisuje poslednému predvojnovému desaťročiu, po roku 1918 ešte zosilneli, resp. stali sa masovejšími. Svoju úlohu tu zohral jednak prirodzený vývoj, a jednak katalyzačný vplyv vojny. Po tom, ako vlády a priemysel museli zapojiť do vojnovéj výroby obrovské masy žien, už nebolo možné ignorovať požiadavky sufražetiek a iných feministických skupín na ich politické zrovnoprávnenie. Emancipácia sa začala prejavovať aj v iných oblastiach – ženy sa stali uvedomelejšími a rovnoprávnejšími. Pod vplyvom demokratizačných trendov zo Západu a revolučných myšlienok z Východu sa postupne začali meniť aj medzigeneračné vzťahy. Milióny demobilizovaných mužov, ktorí sa vrátili z frontov, kde hnili celé štyri roky, už tiež neboli ochotní akceptovať mocenské orgány v tej forme, ako pred vojnou. Mnohé dovtedajšie formy sa výrazne zdemokratizovali, a to tak v medziľudskej komunikácii, ako aj v architektúre (funkcionalizmus).

Keďže vojnový priemysel bol nastavený na masovú výrobu, bolo potrebné nájsť nový zmysel jeho existencie a najmä výroby, ktoré by využili jeho kapacity. Takto sa objavuje masová výroba pomerne lacných automobilov, rôznych domácich spotrebičov a pod. Postupujúca automobilizácia a elektrifikácia urýchlili nielen ekonomiku a dopravu, ale celý život. V tanečnej kultúre to asi najlepšie vyjadrili tance ako charleston alebo šimi.¹⁶ Navyše, spoločné vojnové spomienky, intenzívna masová výroba, rozšírenie nových prostriedkov komuni-

16 Charleston sa objavil na juhu USA už začiatkom 20. storočia, ale v Európe sa rozšíril až po prvej svetovej vojne a skoro úplne ovládol dvadsiate roky 20. storočia.

kácie, nové formy zábavy a nová móda pomáhali skryť veľké sociálne rozdiely. V medzivojnovom období sa už jednotlivé vrstvy a stavy spoločnosti navonok líšili podstatne menej než v období pred prvou svetovou vojnou.

Všetky tieto tendencie a trendy ovplyvnili aj život počas prvej československej republiky. Treba však pripomenúť, že to nebolo špecifikom novej československej demokracie, ale skôr celoeurópskym trendom, čo znamená, že podobné trendy sa prejavili aj v iných nástupníckych štátoch bývalého Rakúsko-Uhorska a odrazili sa aj v živote Viedne alebo Budapešti. Rozdiel existoval maximálne v postoji k životu, v miere historického optimizmu alebo vo vzťahu k tradíciám. Nové Československo bolo napríklad všeobecne optimistickejšie a modernistickejšie než vtedajšie Maďarsko, ktoré práve prežívalo šok z Trianonu. Keďže prítomnosť radikálne zmenšeného Maďarska bola pochmúrna a dominoval jej pocit „stratenej veľkosti“, maďarský duchovný život hľadal útechu v svetlej minulosti. Obdobie dualizmu postupne nadobúdalo kontúry šťastných mierových a zlatých rokov blahobytu maďarského národa. Toto všetko len posilnilo historizujúce tendencie v maďarskom myslení, kultúre alebo napríklad i v architektúre.

Špecifikom Československa bol skôr už spomínaný historický optimizmus a elán nasmerovaný do budúcnosti. Podstatne pozitívnejšie sa tu hodnotili aj postoje európskeho Západu, ktorému bola Praha vďačná za vznik republiky. Aj geopolitické zakotvenie krajiny sa minimálne do začiatku tridsiatych rokov 20. storočia zdalo byť menej problematické. Vznik nového štátu uvoľnil obrovskú kreatívnu energiu, predovšetkým v prostredí dominantných etnických spoločenských skupín, t. j. v českom a v slovenskom prostredí. Modernizmus prevažoval nad zahľadenosťou do minulosti, deklarované európanstvo nad národným sebaobránnym izolacionizmom. V optimistických dvadsiatych rokoch 20. storočia ešte väčšina obyvateľstva netušila, že onedlho aj Československo získa počas mníchovskej krízy podobnú skúsenosť ako Maďarsko v rokoch 1919 až 1920. Najväčšou tragédiou však bolo, že napriek dočasnému rozkvetu a uvoľneniu celá Európa spela k ďalšej katastrofe, ktorá bola neporovnateľne väčšia než prvá svetová vojna. To je však už iná téma.

Literatúra

Gerő, András (1993): A társadalmi érintkezés uralkodó jellege a Monarchia Magyarországon [Prevládajúci charakter spoločenského styku v uhorskej časti Monarchie]. In *Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában* [Vznik meštianstva a modernizácia v Monarchii]. Budapest: Műhely Kulturális Folyóirat.

Hanák, Péter (1993): Vállalkozók és alapítók [Podnikatelia a zakladatelia]. In *Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában* [Vznik meštianstva a modernizácia v Monarchii]. Budapest: Műhely Kulturális Folyóirat.

Kosáry, Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III.* [Proces renovácie a vznik meštianstva 1711–1867. Maďari v Európe III]. Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó.

Koudelka, Zdeněk (2011): *Prezident republiky*. Praha: Leges.

Kovalcsik, József (1987): *Kultúra csarnokai* [Sály kultúry]. Budapest: Művelődés-kutató Intézet.

Pavlíček, Václav a kol. (2011): *Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky*. Praha: Leges.

Surosz, Mariusz (2011): *Pepíci: Dramatické století Čechů polským očima*. Praha: Plus.

Švorc, Peter (2012): Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom. In *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918–1929)*. Eds. Švorc, Peter–Heppner, Harald. Prešov: Universum, s. 31–54.

Vojáček, Ladislav – Schelle, Karel – Knoll, Vilém (2008): *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk.

Zweig, Stefan (1981): *A tegnap világa* [Svet včerajška]. Budapest: Európa.

Zweig, Stefan (1994): *Svet včerajška. Spomienky Európana*. Bratislava: PROMO International.

Slovenské vrstvy pamätí na Velkú vojnu

Vojna ako hranica medzi starými a novými časmi

Kodajová, Daniela

Slovak Layers of the Great War Memory. War as the Boundary Between Old and New Times

Abstract

The memory of the Great War includes several layers of memories. From the official one promoted by ideological structures, through the memory of men fighting, prisoners of war or working in the background, memory of women and children, war invalids, institutional, confessional, regional memory, etc. Memory's reflection on the events of the war is ambiguous. An important factor is who the carrier of memory is and who the recipients are. Art and literature in particular had an important role in its formation and fixation, whether in the service of war propaganda or vice versa in the service of spreading anti-war views. Writers and publicists reflected the theme of war in various forms. The strength of memories is volatile and unreliable. Documents are reflected only by a small group of politicians and later scholars. Artistic literature is the medium that can act emotionally, shape and transmit images of war reflection over several generations. The study deals with certain layers of the Great War memory. For the Slovaks, the Great War was one of the greatest landmark events in the 20th century. After the Sarajevo assassination, society perceived war as the manifestation of fair retribution for the death of the successor to the throne and the fulfilment of wartime obligations were considered as the expression of the highest form of patriotism and sacrifice on behalf of the country and the dynasty. During the war, enthusiasm subsided due to direct experience associated with the hardships of war. The expected price for them was the post-war order of a fairer and better world. War was thus perceived as the boundary between the old world that ceased to exist and new world, the formation of which involved war confrontation, and the new balance of power. After the war ended, a great number of commemorative works came out by figures who judged the role of the founders of the new state of Czechoslovakia and the legionaries and vice versa, the memory of Austro-Hungarian soldiers became uninteresting for the society. A wide range of processing options of war themes was opened for the creators of literature who have not experienced the Great War directly. With the passage of centuries, war memory became primarily linked with the message of war rejection. However, the genesis of war themes shows that in fact the range of attitudes toward the war was much more colourful.

Key words: memory, levels of memory, Great war, literary reflection

Kľúčové slová: pamäť, vrstvy pamätí, Veľká vojna, literárny obraz

Pod pamäťou rozumieme intelektuálnu schopnosť človeka uchovávať informácie, osvojiť si ich a na ich základe spomínať na prežitú udalosť. Spomienky majú dominantne individuálny charakter ale spôsob akým si minulosť predstavujeme nie je výlučne subjektívny. Spoločenské a sociálne podmienenie pamäti spôsobuje, že na jedno a to isté obdobie či udalosť môže existovať odlišná pamäť, resp. niekoľko pamätí, ktoré sa v niektorých bodoch zhodujú a v iných sú si tak vzdialené, akoby sa netýkali tých istých udalostí.

Mnohvrstevnosť pamäti na Velkú vojnu

Pamäť je síce poznamenaná osobnými zážitkami, skúsenosťami, ziskami a stratami nositeľov pamäti, ale i sprostredkovanými informáciami získanými z tlače, umeleckej literatúry, spomienok iných ľudí. Pamäť sa následne formuje v škole, ideológiou ktorú šíri oficiálny režim či sily, ktoré stoja v opozícii voči tomuto režimu. Jedným z najsilnejších vplyvov na formovanie pamäti je rodinné prostredie, pretože je umocnené emočným putom s blízkou osobou. Cez citové väzby sa utvára pamäť národnej komunity, stúpenci ktorej sformujú, osvoja si a fixujú pamäť v podobe príbehov opakujúcich sa pri spomienkových príležitostiach. Nemenej významnú vrstvu pamäti udržiavajú konfesijné komunity. Ďalším významným faktorom je väzba na istý región. V lokálnej pamäti zanechajú dominantnú stopu udalosti viažuce sa na daný región a to s takou intenzitou, že dokážu prekryť i pamäť na oveľa dôležitejšie udalosti.

Na výslednej podobe pamäti sa teda spolupodieľa viacero faktorov. Pamäť preto nemôže mať univerzálnu a jednotiacu podobu. Naopak, obsahuje v sebe viac vrstiev, resp. je akoby prevrstvením viacerých pamätí. Pamäť pamätníkov je prchavá. Postupné „ubúdanie“ pamätníkov, priamych účastníkov vojny, ovplyvňuje formy a spôsoby komemorácie, pripomínania si reálnych udalostí či ich obrazov. Z tohto hľadiska hrá krásna literatúra úlohu jedného z najdôležitejších a najefektívnejších fixačných prostriedkov. Využíva umelecké prostriedky, ktoré bývajú spravidla presvedčivejšie ako fakty. Skôr ako historiografia to bola práve umelecká literatúra, ktorá upriamila pozornosť na ľudské osudy, príbehy, stratégie prežitia a morálny apel na spoločnosť.

Vojna učí vlastenectvu ako nemilosrdný učiteľ

Prvá svetová vojna, získala označenie „prvá“ až neskôr. Pôvodne sa označovala ako Velká vojna. Súdiac podľa rýchlosti akou prebiehala mobilizácia a počtov vojakov všetkých strán, nazvali ju noviny už v priebehu prvých týždňov Velkou. „*Takej veľkej vojny, jako teraz, ešte nebolo na svete.*“¹ Velká vojna poznamenala osudy obrovských skupín ľudí, obyvateľstva mnohých štátov a národov. Pre Slovákov predstavovala jednu zo zlomových udalostí 20. storočia. Odráža takto ponímanej vojny nachádzame i v dielach slovenskej literatúry. Pričom reflexia vojny v literatúre nie je jednoznačná. Odráža sa v nej hodnotová orientácia jednotlivcov a skupín obyvateľstva, ku ktorým patrí aj lojalita voči štátu respektíve voči vlasti a voči panovníkovi (Dudeková 2011, 243). Ale odráža sa v nej i postoj a prehodnotenie národných záujmov, tak ako ich prezentovali slovenskí národovci dlhé desaťročia pred vojnou. V zmenených politických podmienkach sa ich ciele koncentrované do jazykových požiadaviek ukázali ako minimalistické. Nové možnosti priniesli nielen nové ciele, ale aj nových politických reprezentantov, s ktorými „stará garda“ národnárov nebola vždy v súlade.

1 Vojenská sila protivníckych strán. Jednota katolíckeho ľudu VIII, 1914/6, s. 211.

Už krátko po skončení vojnových operácií sa utvárali nové pohľady na vojnu, ktoré v sebe obsahovali už nielen vojnovú skúsenosť, ale predovšetkým povojnové možnosti, skúsenosti a ciele nových lídrov. A tento nesúlad potom poznačil aj písanie a spomínanie na vojnu. Po jej skončení, s odstupom času bola využívaná na získanie politických cieľov.

Počas vojny forsírovala rakúsko-uhorská propaganda aj oficiálny postoj k vojne. Využívala všetky prostriedky štátnej mašinérie a mimoriadneho vojnového stavu, vrátane represívnych zložiek a výrazne poznačila pamäť na vojnu. V duchu vojenskej pesničky s refrénom „Za cisára pána a jeho rodinu“ mobilizovalo z územia dnešného Slovenska do rakúsko-uhorskej armády postupne 400 000 mužov. Z nich sa 69 000 nikdy nevrátilo a 61 000 sa vrátilo s trvalými zdravotnými následkami a zmrzačením. Lojálne postoje k štátu sa na začiatku vojny prekrývali s lojalitou k cisárovi, dynastii, rakúsko-uhorskej monarchii, jej armáde a spojeneckým záväzkom. Idea obetovať sa v mene vlasti a cisára sa v hodnotovom systéme slovenského ľudu, či už obyčajného vojaka či roľníka stála vysoko. Bola po stáročia fixovaná a „*dynastia, trón a panovník tvorili veličiny pre Slovákov posvätné a nedotknuteľné.*“ (Holec 2009, 21) Dobová rétorika politikov, publicistov ale i kňazov, ktorí vypravádzali mobilizovaných vojakov, apelovala na nich výzvami o prinášaní obetí, dokonca vlastných životov v boji za obranu vlasti a jej záujmy. V tomto duchu vystupovali i kňazi pôsobiaci medzi Slovákami a vystupujúci v predchádzajúcom období za slovenské národné záujmy. Na základe mnohých článkov a verejných vystúpení sa dá usudzovať, že v krátkom období na začiatku vojny sa v spoločnosti utvorila atmosféra, v ktorej mnohí dobrovoľne a úprimne deklarovali pocit potreby spoločne brániť vlasť. Jedným z nich bol aj kňaz Jozef Tiso. Jeho konštatovanie – „*Ak existuje obeť pre verejné blaho, tak obeť bezmenných nepoznaných hrdinov v mene vlasti a cisára je tá najvyššia obeť*“ (Tiso 2002, 91) – vzniklo ako produkt tejto atmosféry.

V prostredí slovenských dedín a miest neprišlo na začiatku vojny k prejavom odporu. Nebolo tu nadšenie pre vojnu, ale ani protesty voči mobilizácii. V masovom meradle sa síce objavili pokusy „vyreklamovať“ mužov z armády, odôvodňované nevyhnutnosťou ich práce v poľnohospodárstve, ale v samotnej armádnej službe boli Slováci hodnotení ako spoľahliví vojaci. Tak ako muži ostatných národností Rakúsko-Uhorska i slovenskí vojaci odchádzali na fronty sprevádzaní vierou, že s pomocou Božou ubránia svoju vlasť. V tomto zmysle sa vojna javila ako „nemilosrdný učiteľ“, pretože práve ona upevňovala vlastenectvo, teda vedomie prináležitosti k spoločnej vlasti. (Kodajová 2006, 38)

Solidaritu obyvateľov s vojnovou politikou Rakúsko-Uhorska a jeho spojencov mali podporovať oficiálne rituály, oslavy, kult hrdinov, budovanie pamätných miest. Katolícka tlač šírla mučenícky kult zavraždeného následníka trónu. Ale pocta sa vzdávala aj státisícom mŕtvych vojakov. Zákon z roku 1917 o zvečnení hrdinov bojujúcich za vlasť zaväzoval mestá a obce, aby podľa svojich možností zriaďovali pomníky padlým (Mannová 2007) Pri každej príležitosti sa hrala

hymna, vztyčovala štátna vlajka, rečníci a recitátori apelovali na vlastenectvo, prebiehali spoločné modlitby za padlých a bojujúcich v mene cisára, vlasti a za víťazstvo. Nie za ukončenie vojny, ale za víťazstvo v nej. Štát vyplácal manželkám a deťom vojakov príspevky, neskôr organizoval prídellový systém potravín. Paradoxne sa štát o svojich obyvateľov staral viac vo vojne ako predtým v mieri.

Zaujímavou črtou tejto vrstvy pamäti je nespracovanosť jej podoby. Počas vojny sa propaganda a cenzúra usilovali udržať verejnú mienku vo vedomí vedenia spravodlivej vojny za odplatu za smrť následníka trónu. Písalo sa o akte pomsty, o akcii proti Srbom, živila sa nádej na skoré víťazstvo. Až na pár týždňov na jeseň v roku 1914 prebiehali vojnové operácie mimo územia dnešného Slovenska. Informácie v tlači boli skreslené. Politicky rozhladený, literárne činný farár Michal Bodický, angažovaný národovec, opísal stav poznatkov o vojne nasledovne: *„My dedinári z martinských alebo peštianskych časopisov málo sme vedeli o vojne, lebo v Martine nemohli a v Pešti nechceli povedať pravdu.“* (Bodický 1933, 307)

Politické pozadie písania o vojne

Oficiálna vojnová propaganda poznačila umeleckú produkciu – literatúru, maliarstvo, sochárstvo, hudbu. Organizovali sa výstavy maliarov, recitačné súťaže, divadelné hry, vydávali sa zbierky motivačných básní na oslavu hrdinov, albumy, výstavy zisk z ktorých šiel na podporu vojakov, ranených, invalidov, na Červený kríž. Skutočne mocnou zbraňou propagandy sa stali fotografická a filmová technika (Dudeková 2005, 15). Všetky tieto akcie udržiavali pocit zainteresovanosti na osude vlasti. Vojna bola výnosným politickým kapitálom i po jej skončení. Po vojne sa však diametrálne zmenil nositeľ pamäti, na formovanie ktorej slúžila celá mašinéria vojnového stavu. Státisíce vojakov rakúsko-uhorskej armády, ktorí odchádzali do vojny po prísaha vernosti cisárovi a monarchii a mnohí v bojoch padli, sa dočkali medailí a pomníkov, ale bojovali na strane štátu, ktorý bol porazený, a po vojne boli občanmi novej krajiny – Československej republiky. Tá sa dištancovala od záväzkov monarchie a počítala sa medzi víťazov (Lipták 1998, 51). Vojnová pamäť Slovákov bojujúcich v radoch rakúsko-uhorskej armády bola teraz pre spoločnosť nezaujímavá. A tak o tejto vrstve pamäti vieme aké mala počiatočné možnosti pôsobenia, ale vieme len veľmi málo o tom, aké boli nálady vojakov, ako prežívali svoj vojenský údel, ako spracovávali víťazstvá i prehry. Po vojne nebola politická vôľa vydávať knihy, ktoré by opisovali odhodlanie vojakov bojovať za cisára a monarchiu. Ich boj sa teraz označoval ako boj za slobodu. Výsledkom boja za slobodu bol samostatný štát.

Vypuknutie vojny nebolo nečakané. Naopak. Dobová tlač písala o vojne ako prostriedku na vyriešenie politických problémov, nastolenia novej rovnováhy veľmocí, vyriešenia sociálneho napätia a nové usporiadanie Európy a kolónií. Vodcovia maďarského nacionalizmu podsúvali vojne výsledok – urýchlenie obnovy uhorskej štátnej nezávislosti. V radoch slovenskej národnej reprezentácie

bol pomerne rozšírený názor, že vojna, ku ktorej svet speje, bude rýchlou konfrontáciou veľmocí, po ktorej sa uskutoční veľká mierová konferencia a víťazná strana prijme v rámci balíka teritoriálnych otázok aj nové riešenie slovanskej otázky a tým i otázky slovenskej. Slovenskí národovci však tvorili úzku skupinu. Oveľa širšiu skupinu tvorili občania Uhorska slovenskej reči, t. j. obyvateľstvo žijúce na území dnešného Slovenska, so slovenčinou ako materinskou rečou ale cítiace sa občanmi Uhorska. Verili, že utrpenie a obeť prinesú na konci vojny reorganizáciu spoločenských poriadkov. „*Dúfajme, že Uhorsko takým bude, jakým ho chcel mať svätý Štefan: slobodným, neodvislým, nábožným, veriacim, mravným a večitým.*“²

Politické odtiene pamäti – rakúsko-uhorský, prouhorský, slovanský, pro-dohodový, československý – mali svojich konkrétnych nositeľov. Okrem nich sa zachovali oveľa univerzálnejšie vrstvy pamäti: na jednej strane vojenská a na druhej pamäť obyčajných ľudí pracujúcich na „domácom fronte“. Títo neriešili svetové problémy. Dôsledky politiky sa ich síce bytostne dotýkali, ale uvedomovali si svoju bezmocnosť zmeniť situáciu, museli sa prispôbiť a zmeniť stratégiu života na prežitie. Z tejto vrstvy sa vyčleňuje pamäť žien a detí, ktorú nám sprostredkováva jediný zdroj a tým je práve umelecká literatúra.

Z množstva literárnych diel, ktoré reflektujú Veľkú vojnu v slovenskej literatúre sme urobili výber podľa kritéria autorovho autentického prežitia. Diela autorov, ktorí vojnu prežili, bez ohľadu na ich konkrétne postavenie (vojak, nevojak, žena, kňaz, a i.) a publikovali počas vojny či bezprostredne po nej sme zaradili do prvej časti textu. K nim sú priradené i spomienkové výpovede politických exponentov predvojnového i vojnového obdobia, ktoré sa primárne usilovali o dokumentárny štýl. Po vojne však vychádzali vo vydavateľstvách krásnej a politickej literatúry, distribuovali sa do škôl a verejných knižníc a stali sa súčasťou obrazu Veľkej vojny v slovenských pomeroch. Do druhej časti príspevku sme zaradili diela slovenských spisovateľov, ktoré vznikli neskôr, čiast' z nich až po druhej svetovej vojne. Vojna je spracovaná ako literárna téma a nie ako osobný prežitok. Do výberu sa dostali krátke básne i širšie epické útvary, novely a romány. V tomto prípade bola kritériom rozoznateľná autorova ambícia vyjadriť sa k téme vojny. I keď poslúžila na rozpracovanie ďalších tém sociálnych, ľúbostných, rodinných tragédií, detského sveta. Ich historická hodnovernosť je irelevantná.

Inter arma silent musae neplatí

Už prvé dni vojnového konfliktu ukázali, že antické „*Inter arma silent musae*“ neplatí absolútne. Na novú skutočnosť reagovali svojou tvorbou ako prví básnici. Autori poplatní dobovej atmosfére publikovali verše vlasteneckého nadšenia, oslavujúce hrdinov bojujúcich za vlasť, pravdu a spravodlivú odplatu

2 Naše úspechy vo vojne a nádeje v pokoji. *Jednota katolíckeho ľudu IX*, 1915/6, s. 209–210.

za smrť následníka trónu. Ale už od prvých dní vojny práve básnici vyjadrovali i strach zo smrti, z osamelosti, odlúčenia od rodín, od milujúcich, vnútorné strádanie a opisovali nehrdinské stránky vojnových čias.

Ústami protivojnového postoja sa v slovenskej literatúre stal Pavol Országh Hviezdoslav v básni *Krvavé sonety* (august 1914). V tom čase 65-ročný Hviezdoslav podal ničivý obraz vojny a zároveň si ako jeden z prvých spisovateľov položil otázku „ký krvožíznic“ je za to zodpovedný. „Kto zapríčinil tento úpadok, Zosurovenie, zdivočenie mravov?...“ Všetkým autoritám vystavil kruté hodnotenie. Kresťanstvo nazval falošným mamom a klamom. Človečenstvo podľa neho zlyhalo a výsmechom mu bolo, že človek sa cíti byť pánom prírody, že vzdelanosť sa vo vojne správa ako ľudožrút a veda sa sústredila viac na vysvetľovanie prečo vypukla vojna, namiesto toho aby sa usilovala zabrániť jej. Nadčasový protivojnový motív a umelecké kvality týchto veršov ich stavajú na piedestál zlatého fondu slovenskej literatúry. Význam 21 sonetov „lyrického filozofovania“ o spoločnosti, človeku a jeho mieste vo svete zdôrazňujeme, ale je to skôr chránený poklad ako čítané dielo.

Literárne a cirkevné časopisy doslova sýtil veršami, poviedkami a dramatickými útvarmi dnes nevydávaný a zabudnutý autor, Ignác Grebáč, publikujúci pod menom Orlov.³ Svoj debut, *Piesne a dumky* (1914) vydal mladý katolícky kňaz krátko po štúdiách. Grebáč nebojoval, ale bol v bezprostrednej blízkosti vojakov, pretože počas celej vojny pôsobil ako poľný kurát rakúsko-uhorskej armády na frontoch v Srbsku, Chorvátsku, Poľsku a Rusku. Texty roztratené v rokoch 1914–1918 po rôznych časopisoch vydal v súbornej zbierke veršov *V povíhrici* (1919) a vojnovú resp. protivojnovú tému spracoval aj v divadelných hrách, *Invalid* a *Slovenský legionár* (1922). Jeho verše písané za vojny sú jednoduché rýmovačky, odrážajú realitu bojov a prestávok medzi strelbou, život, myšlienky a nádeje vojakov. Neheroizujú a nie sú patetické ale práve tým je silná ich výpoveď. Kňazský stav poznačil jeho tvorbu. Inklinoval k duchovným motívom a moralizujúcim záverom, ale pôsobili úprimne, prirodzene a v otázke postoja k vojne zaujal jednoznačné odmietavé stanovisko, čo v tom čase a v jeho postavení znamenalo značné riziko.

Martin Rázus, bol ročník narodenia 1888, čiže vzťahovala sa naňho už prvá mobilizácia, ale pretože bol kňaz nemusel narukovať. Celú vojnu pôsobil ako evanjelický farár v podtatranskej obci Pribylina. Bol produktívny autor veršov, angažoval sa v publicistike, je autorom viacerých románov. Literárny debut, zbierka *Z tichých i búrných chvíľ* (1917) predstavuje intímnu lyrickú výpoveď o pocitoch, nádejach vo vlastné sily a sily človeka, vo všeobecnosti. Jeho odhodlanie, byť navzdory všetkým okolnostiam dobrým človekom, držať sa zásady

3 Diela Ignáca Grebáča-Orlova sa vzhľadom na jeho ďalší osud spojený s angažovaním sa v štátnych a verejných funkciách počas vojnovy Slovenskej republiky nevydávajú ale pripomína sa ako jedna zo zakladateľských osobností slovenskej katolíckej moderny (Jaksicsová 2012, 71 a 106).

že „dobré zostane dobrým,“ vyznievalo v kontexte doby ako postoj vzdorujúci vojnovnej realite. Prispieval do časopisov *Slovenské pohľady*, *Živena*, *Stráž na Sioane*, *Cirkevné listy*. Pôvodne po časopisoch roztrúsené básne vydal v zbierke *To je vojna. C'est la guerre* (1919). Kritika nazvala jeho poéziu vojnového obdobia básňami vzdoru. Najznámejšia báseň z tejto zbierky a najrecitovanejšia na povojnových oslavách *Matka*, však nie je o vzdore. Báseň opisuje tragický príbeh jednoduchej ženy-matky, ktorá umrie na stanici, čakajúc na vojenský transport v nádeji, že v prechádzajúcom vlaku zazrie svojho syna. V literatúre patrí obraz vojakovej matky, manželky, milej k najfrekventovanejším spôsobom vyjadrenie protivojnového postoja.

Pamäť žien

Nielen básňami ale i väčšími prozaickými útvarmi zareagovali na vojnovú realitu ženské spisovateľky, publikujúce poviedky v časopisoch *Živena* a *Slovenské pohľady*. Tému ako vojna zmenila život na dedine, chudobným ale i dedinským boháčom, spracovala Božena Slančíková-Timrava – *V čase vojny* (1917) a svoj rozhodný postoj k nezmyselnosti vojny prezentovala aj v románe *Hrdinovia* (1918). Hrdinami ironicky označila práve tých, ktorí sa vojne nehrdinsky vyhli. Timravini *Hrdinovia* písaní za vojny a vydaní v jej posledných týždňoch sú popri *Krvavých sonetoch* považovaní za najvýraznejšiu protivojnovú výpoveď slovenskej literatúry písanej ešte v časoch vojny. Postavy jej románu, obyvatelia jednej dediny, prezentujú všetky druhy postojov k vojne. Od pasívneho fatalizmu, cez hurávlastenectvo či falošné pritakávanie mocným a aktuálne prispôsobovanie sa pomerom prehodnocovaním vlastných výrokov až po postavy, ktoré dozrejú a stanú sa nositeľmi protivojnových postojov.

Ďalšie dve slovenské ženské autorky Terézia Vansová a Hana Gregorová deklarovali svoj úmysel napísať z pohnutých vojnových rokov vlastné zážitky. Obe písali akoby kroniku udalostí v mestách, kde žili. Vansová zachytila vyhlásenie vojny a jej prvé mesiace v Banskej Bystrici, Hana Gregorová v Turčianskom sv. Martine. Obidve mestá boli posádkovými mestami, kde sa zhromažďovali mobilizovaní vojaci a odkiaľ až do jesene 1918 roku odchádzali na fronty, vypravádzaní miestnou honoráciou, rečníkmi, žehnajúcimi kňazmi, vojenskou kapelou a rodinami. Obidve autorky mali ambíciu písať nielen o sebe a svojich rodinách, ale podať svedectvo doby. Výsledkom ich záznamov boli rozsiahle autobiografické texty. Zaujímavé však je, že keď po skončení vojny publikovali svoje spomienky, ani jedna nezaradila celé pripravené pasáže o vojnovom období, resp. opísali toto obdobie v stručnej kapitole. Terézia Vansová opísala svoje pocity a postrehy zo správania sa iných pod vplyvom vojnovnej atmosféry a pod názvom *Listy zo smutnej doby* ich publikovala v súbornom kolektívnom diele *Slovenský prevrat* (Vansová 1931). Už z názvu je zrejmé, že táto kolektívna práca

sledovala predovšetkým tému vzniku Československej republiky. Vojnové remiscencie v nej tvorili skôr úvodné pasáže k hlavnej téme. Rukopisy autobiografických prác oboch autoriek sa zachovali vo fondoch ALU SNK v Martine ⁴ a historici dodnes oba rukopisy pomerne často citujú, pretože skutočne obsahujú množstvo autentických zážitkov a relevantnou formou zachytávajú správanie reálnych osôb, inštitúcií, miestnej honorácie, armády a atmosféru výnimočnosti i každodennosti vojnových čias. Gregorová dokonca svoj rukopis oprášila a počas druhej svetovej vojny ho dopĺňala o nové stránky, ale k vydaniu pasáží špeciálne venovaných vojnovému obdobiu ani vtedy nedošlo.

Legionárska pamäť

Manžel Hany Gregorovej, Jozef Gregor Tajovský, mal v roku 1914 už 40 rokov takže prvé mobilizačné vyhlášky sa ho nemali týkať. Ako politicky nespohľadlivý však bol zaistený a zakrátko bol zaradený k jednotkám, ktoré odvelili na ruský front, čo sa považovalo za najrizikovejšie oblasti. Tu sa mu v decembri 1915 podarilo prejsť do ruského zajatia a stal sa súčasťou formujúcich sa jednotiek československých légii. V Rusku intenzívne písal a výsledkom bola zbierka textov z rokov 1915–1920 vydaná pod názvom *Obrázky z Ruska* s podtitulom *Rozprávky o československých légiiach v Rusku* (1920). K desiatemu výročiu vzniku ČSR vydali bývalému legionárovi druhé, doplnené vydanie už len s názvom *Rozprávky z Ruska* (1928). Po smrti spisovateľa vyšiel výber poviedok tretíkrát v roku 1956. Toto vydanie bolo cenzurované, pretože všetky poviedky o legionárskych veliteľoch, generálovi Štefánikovi a bielogvardejcoch či opis chaosu v Sovietskom Rusku zmietanom revolúciou a občianskou vojnou boli zo súboru vylúčené. Posledné vydanie sa realizovalo v roku 2011 a zostavovatelia zdôrazňujú že je kompletne (Tajovský 2011).

Tajovský bol majstrom opisu dedinského človeka, jeho dobrých i zlých vlastností, logiky jeho správania. Aj postavy z rozprávania z ďalekého Ruska sú takéto. Práve oni vyslovujú autorove protivojnové názory. Jednou z nich je obyčajný dedinský muž Juraj Kotliar. Pre hluchotu ho všetci volajú Hlucháň. Videl rukovať chlapov z dediny a nechápal čo si má pod vojnou predstaviť. Asi je to niečo zlé, keď sa aj v kostole modlia *Od hladu, moru a vojny – vyslobod' nás Pane!* (Tajovský 2011, 21) Keď prišla vojna, jeho žena sa prvýkrát v živote tešila, že má hluchého muža. Verila, že vojna sa ho nedotkne. No napriek handicapu musel i on časom narukovať. Slúžil armáde, plnil rozkazy, nesťažoval sa na zlé podmienky, obetavo pomáhal vojnovým druhom. Vojaci i veliteľ ho pre jeho dobrotu a prostotu mali radi. Pomáhali mu písať karty žene a deťom a čítali mu

4 Vansová, Terézia: *Momentky zo svetovej vojny. Rukopisné poznámky*. ALU SNK, Martin, fond Terézia Vansová, sign 41 YY7. Gregorová, Hana: *Memoáre (obdobie I. a II. svetovej vojny)*. ALU SNK, fond Jozef Gregor Tajovský a Hana Gregorová, sign 43FF1. Dôležitým zdrojom informácií o prežívaní vojnových útrap je i vydaná korešpondencia manželov Gregorových.

listy od detí, lebo sám písať a čítať nevedel. Raz, počas obyčajnej nočnej služby ho trafila stratená guľka a ráno ho našli mŕtveho. Jeho vojnoví priatelia ani nevedia kde je pochovaný. A jeho žena dostane správu, „*Že Juro Kotliak »vykonal svoju povinnosť«, totižto že umrel. Začože umrel? Či bude jeho vdove a deťom viac chleba? Viacej práva?...*“ (Tajovský 2011, 32) položil rečnicke otázky zapisovateľ príbehu hluchého vojaka. Postava ďalšej poviedky *Kuchár Jurek* je tiež prostý, chudobný, negramotný dedinský pastier, otrhaný a hlúpy. Vojaci si z neho robia žarty, schovávajú mu veci, využívajú ho ako sluhu. Zvláštnu zábavku si na jeho úkor dopriavajú maďarskí vojaci a velitelia. Dávajú mu povely v maďarčine ktorej nerozumie a potom ho vysmievať, „*ako môže byť niekto taký buta tót.*“ Jurek sa na posmech neurážal, len podotkol, že by hneď pristúpil na to, aby mohol zostať doma a na vojnu by išli múdri páni. „*Mohli ma nebrať, keď som im sprostý... Ja viem kravy pásť, druhý vie orať, tretí čižmy šiť...a múdri páni, nech by sa bili...ja aj dnes na to pristanem.*“ (Tajovský 2011, 40–41)

V poviedke *Prečo?* Tajovský zdôvodnil otázku vlastnej dezercie z rakúsko-uhorskej armády a taktiku „padnutia do ruského zajatia“ s nádejou, že nezostane hniť v zajatí, ale vyberie si možnosť vstúpiť do légii. Prišlo mu ľahšie „*po boku Rusov dobrovoľne obetovať život, než ho utradiť medzi Maďarmi*“ (Tajovský 2011, 48). Otázka dezercie bola v rodine Gregorových zvlášť citlivou témou. Tajovského švager, brat Hany Gregorovej, Ivan Lilge, vojenský kňaz, bol totiž pri pokuse o útek do ruského zajatia zastrelený.⁵ V poviedke *Prečo?* zvažuje Tajovský možnosti – zostať či dezertovať. Vzhľadom na tragický prípad z jeho najbližšej rodiny vieme, že tento vnútorný boj svedomia prežíval skutočne veľmi osobne a bolestne.

Hoci sa literárne práce o vojakoch venovali rôznym stránkam života na bojiisku, vojnovým priateľstvám, stratám, zábave počas klúdu zbraní, len v ojedinelých prípadoch sa autori púšťali do témy zodpovednosti za smrť niekoho iného a vyrovnávania svedomia za násilné skutky, ktorým sa vojak v prvej línii nemohol vyhnúť. Jedným z autorov, ktorý sa podujal spracovať túto tému bol práve Jozef Gregor Tajovský. V korešpondencii zaznamenal, že motív nosil v hlave 12 či 15 rokov. Nedarilo sa mu nájsť správny kľúč k otvoreniu tabuizovanej témy. Nakoniec napísal drámu *Hrdina*. Pôvodne zvažoval názov *Hrdina či vrah?* Hru režíroval Andrej Bagar a premiéra bola v roku 1938. Zhodou okolností jednu zo ženských postáv hrala vtedy mladá začínajúca herečka Dagmar Prášilová, Tajovského dcéra. Prášilovej spomienky na rodičov a ich vzájomná vydaná korešpondencia (Gregorová-Prášilová 1995) z tohto obdobia dokumentuje ako téma dozrievala a ako sa jej napriek problémom umelecky ju uchopiť nechcel

5 Portrét zaujímavého kňaza, básnika píšeceho pod menom Lysecký, martinského ochotníka a publicistu spolu s informáciou ako rodina ťažko prijímala informáciu o úmrtí takého talentovaného človeka a milovníka života sa nachádza – Hrušovský 2010, 103–107. Rodina verila, že Ivan Lilge žije, žije pod inou identitou a jedného dňa sa zjaví v Martine. Hrob na martinskom cintoríne je symbolický. Motívy poézie Ivana Lilge-Lyseckého ako predstaviteľa moderny spracovala Hučková, Dana (2009, 23, 38, 179 a i.)

Tajovský vzdať. Dráma zachytáva neúspešný pokus rakúsko-uhorského vojaka dezertovať a prejsť na stranu legionárov. Spisovateľ opäť riešil tému dezercie a opäť neúspešnej. I keď tento raz na talianskom fronte. Vojaka chytili a iný rakúsko-uhorský vojak ho eskortoval k pôvodnej jednotke. Ukázalo sa, že sú rodáči z jednej dediny. Zajatec prosil, aby mu rodák umožnil útek, ale ten odmietol, v nádeji, že dostane za privedenie dezertéra dovolenku. V zápase ktorý nasledoval ho však zaistený legionár v sebaobrane zastrelil a utiekol. Po vojne sa vrátil do rodnej obce a nevyhol sa stretnutiam s vdovou s dvoma deťmi, ktoré po zastrelenom vojakovi zostali. Výčitky svedomia sa snažil kompenzovať pomáhaním vdove a sirotám, čo nesprávne chápala jeho manželka a spôsobilo to ich odcudzenie sa. Duševné trápenie ukončil samovraždou. Tajovský riešil situáciu vojaka ako etický problém. Problém svedomia bol etického pôvodu, nie vojenského. V situácii, keď zabil bol vojakom a bránil sa, ale po vojne už bol človekom, ktorý cítil zodpovednosť za svoje činy (Gregorová-Prášilová 1995, 195).

Podobný osud politicky nespoľahlivej osoby ako Tajovský mal aj spisovateľ Janko Jesenský. Nepodpisal vyhlásenie lojality, už na začiatku augusta 1914 bol v železokach eskortovaný, uväznený, prepustený ale šibovaný z jedného vojenského zariadenia do druhého až bol 30.5.1915 odvelený na front. Svoju politickú nespoľahlivosť takmer okamžite dokázal a už nadránom 3. júla prebehol do ruského zajatia. Prežil zajatecký tábor, týfus a po vyliečení vstúpil do légii. Vojnové reflexie spracoval vo veršoch písaných v rokoch 1914–1918 a vydaných v zbierke *Zo zajatia* (1918) a *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918* (1933 a 1968). V básni napísanej ešte počas internácie vo vojenskom väzení v Bratislave definoval vypuknutie vojny ako prepletenie našich a nepriateľských záujmov, pretože svet je vzájomne prepojený. „*V ruvačke ukrutnej sa zauzlili svesty, rozmotat' s inými ten uzol i ja mám*“ (Jesenský 1933, 17). Jesenský opakovane používal prirovnanie vojny k zauzleným uzlom. Tieto gordické uzle nebude jednoduché rozmotat', pretože jednotliví účastníci ich stále viac a viac zamotávajú. Vojnu nazval búrkou, resp. stále sa vracajúcimi búrkami. „*To boli búrky! Strom sa lámal v páse, bil čelom o zem v ustavičnom chvení*“ (Jesenský 1932, 1). O vojne písal vždy ako o vlastnom pociť. Pociť strachu, strateného času, zdravia a vzdoru. Na svoje druhé Vianoce a Nový rok na fronte napísal sonet. „*Rok nový preklínam i všetky blbé tróny, i ten najvyšší trón, i ten najväčší trest!*“ (Jesenský 1919, 50) Nenávidel byť vojakom. A to ho na Nový rok v roku 1916 ešte čakali dlhé tri roky v uniforme. Jesenský mal nesporne výborne vyvinutý pozorovací talent a zmysel pre ironizovanie. Vojnová realita však nebola preňho inšpiráciou. Písal si a vydal vojnový denník, napísal asi 80 básní, ktoré vyšli v priebehu dvoch rokov v Rusku, v USA a doma v Martine⁶ a po vojne boli často recitované, ale sám sa na margo svojho básnenia vyjadril s jemu vlastnou sebaíroniou.

6 Z veršov Janka Jesenského. Jekaterinburg 1918, *Zo zajatia*. Pittsburg : Slovenská liga v Amerike, 1918, *Zo zajatia. Básne Janka Jesenského*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1919.

Písanie veršov som pokladal vždy za poslednú vec, keď nebolo inej roboty, za akúsi zábavu, ako dobrý pohárik vína vo veselej spoločnosti: je luxus písať básne, keď sa dá vec i v próze a to zrozumiteľnejšie a prirodzenejšie povedať.“

(Jesenský 1933, 242–243)

Opis svojej anabázy do a potom z ruského zajatia do légii zanechal ďalší legionár Mikuláš Gacek. V roku 1914 mal devätnásť rokov, takže bol povolaný splniť si vojenskú povinnosť hneď v prvej vlne mobilizácie. Cítil sa byť slovanofilom, odchovaným na rusofilstve martinského typu. Podľa jeho denníkových záznamov sa od prvej chvíle usiloval prejsť na ruskú stranu. Už vo vlaku z Trenčína si predstavoval ako prvému Rusovi, ktorý ho zatkne povie: „*Sme bratia, Slovania! Na mnohije i blagie leta! Bud' pozdravená, Matička Rus.*“ (Gacek 1936, 7) Učil sa tie slová naspamäť. Ale situácia sa vyvinula úplne inak. Nepodaril sa mu individuálny útek. Jeho jednotku v marci 1915 celú zajali a k jej vojakom sa správali ako k „austrijcom“, ako k nepriateľom. Gacek prešiel peklom zajateckých táborov v Aščabade, na Sibíri, bol nasadený na práce v poľnohospodárstve, v továrňach a až v júli roku 1917 sa stal legionárom. Neskôr veliteľom roty. Slúžil do roku 1920 ale legionársku uniformu vyzliekol oveľa neskôr, po absolvovaní známej legionárskej anabázy vlakmi naprieč Sibírou, po mori od Vladivostoku do Terstu a potom po súši domov, do novej Československej republiky. Do civilného života sa zaradil v roku 1922. Už cestou do vlasti pracoval na literárnej úprave rukopisu svojich denníkových zápiskov. Pod názvom „*Sibírske zápisky, 1915–1920*“ vyšli v roku 1936. Nasledujúci rok získal za knihu literárnu cenu M. R. Štefánika.⁷ Gacekov opis vojny predstavuje život zajatcov, ponižujúce postavenie, zlé podmienky, neistotu a nedôveru a potom úporné úsilie legionárov prebojovať sa domov, kde vojna už dávno skončila. Autor nezaprel svoj literárny talent. Zápisky okrem faktografie obsahujú prekrásne opisy prírody, ľudských charakterov a vnútorných poryvov mysle človeka, ktorý sa odmietal zmieriť s osudom.

Legionárska pamäť tvorí samostatnú vrstvu pamäti. V slovenskom prostredí sa v priebehu vojny o činnosti legionárov nevedelo, alebo len veľmi málo. Oficiálna propaganda ich vydávala za „hŕstku dezertérov“. Po vojne sa ich zásluhy preceňovali a pamäťou „hŕstky dezertérov“ sa prekryvala pamäť státisícov rakúsko-uhorských vojakov, ktorí do posledného dňa vojny bojovali na strane monarchie.

⁷ V prípade Mikuláša Gacka je pohnutý nielen osud jeho diela ale i jeho samotného. Po vzniku ČSR pôsobil na poli kultúry ako spisovateľ a prekladateľ z viacerých jazykov. Okrem iných pripravil slovenský preklad Štúrovho spisu „*Slovanstvo a svet budúcnosti*“. Pracoval v správe slovenského vojnového Slovenskej republiky a po druhej svetovej vojne bol násilne odvečený do ZSSR a desať rokov bol väznený v Strednej Ázii. Jeho skúsenosť z prvej i druhej vojny znamenala dvakrát prežiť ruské, resp. sovietske zajatie. K tomu Serapionova 2010, 181–189.

Do galérie autorov píšucich literatúru po individuálnom vojnovom prežitku patrí dodnes nedocenený autor vojnového románu Ján Hrušovský. Absolvoval boje na talianskom fronte v oblasti Dolomitov. Z tohto prostredia písal krátke črty a poviedky, ktoré uverejňoval v časopise *Živena* a po vojne vydal s názvom *Zo svetovej vojny* (1919). Skúsenosť z rozpadu rakúsko-uhorskej armády na talianskom fronte zachytil aj v ďalších románoch *Muž s protézou* (1925) a *Peter a Pavol na prahu nového sveta* (1930). Dej oboch sa odohráva v oblastiach, kde Hrušovský sám bojoval a bol ranený. Kritika mu vyčítala priveľkú dávku fabulácie, kombináciu naturalizmu bojových scén s erotickými a fantastickými až na hranici uveriteľnosti opisy krajiny a bojov v extrémnom horskom teréne. O nápravu reputácie Hrušovského ako autora vojnového románu sa v poslednom čase postaral historik Roman Holec. Navštívil s Hrušovského knihou v ruke opísané oblasti bojov v Dolomitoch, porovnával materiály z vojenských archívov a texty spomienok iných autorov bojujúcich v týchto končinách a dokázal hodnovernosť opisov.⁸

Zakladateľská pamäť

Súdiac podľa názvov diel, ktoré vychádzali v prvých povojnových rokoch vo vysokých nákladoch by sa dala očakávať bezprostredná skúsenosť z vojnových rokov. Išlo o spomienky osobností, ktoré sa angažovali pri vzniku, etablovaní a počiatočnom fungovaní Československej republiky. Zvyčajne mali dokumentačný štýl i keď niektorí autori prejavili aj literárne ambície. Opisovali síce vojnové obdobie, no reflektovali ho predovšetkým ako ťažkú ale víťaznú cestu k novému, vlastnému štátu Čechov a Slovákov. Do tejto kategórie môžeme zaradiť *Pamäti z vojny a väzenia* Vavra Šrobára (1922), spomienky Milana Hodžu *Pod vojenskou knutou*, spomienky Ivana Déreera, štvorzväzkové dielo príspevkov mnohých autorov zostavené Karolom Antonom Medveckým *Slovenský prevrat* (1920) a literárne spracovanie skúsenosti politicky perzekuovanej Drahotíny Kardossovej *Križkovej Z dôb utrpenia* (1925) a iné. Autori už poznali výsledok vojny a zdôrazňovali svoj podiel na zásluhách pri vzniku Československej republiky. Celý predchádzajúci vývoj interpretovali ako logickú cestu vývoja slovenského, resp. československého národa k štátnosti. Vojna bola poslednou skúškou na ceste vedúcej k založeniu národného štátu. Z toho logicky vyplýval i negatívny vzťah k monarchii a všetci, ktorí zdieľali obavy o osud monarchie sú opísaní ako „tí druhí“.

8 Prof. Holec predniesol tieto závery na vedeckom seminári: *Umenie vo vojne – Vojna v umení. Pamäť Prvej svetovej vojny v literatúre a umení*, organizovanom Česko-slovenskou komisiou historikov dňa 9. apríla 2014 v Bratislave.

Pamätáte sa na prvé týždne svetovej války! V časopisoch maďarských hymny o víťazstvách našich. Zázračné bravúry „Červených čertov“; zbabelý útek ruského vojska, desiatky tisíc zajatých, revolúcie v Kyjeve, v Moskve, v Petrohrade, v Ode-se! A my maširujeme, maširujeme, ako na execírplacoch, hudba vyhráva, vojsko oduševnene bije sa z cisára, za národ (maďarský) a za „drahú vlasť“! Takto nás zastihla válka i v našom Ružomberku.

(Šrobár 1922, 5)

Šrobár opísal seba a svojich priateľov ako krúžok ľudí, rovnako zmýšľajúcich, ktorí boli za svoje postoje vystavení násiliu a prenasledovaniu „*vlasteneckými dušami, ktoré zahoreli pomstou voči všetkému slovenskému a slovanskému.*“ (Šrobár 1922, 27) Spolu s priateľmi sa dištancovali od vojenských úspechov či neúspechov rakúsko-uhorskej armády a očakávali príchod ruskej armády, pričom toto očakávanie pripisovali slovenskému ľudu ako celku. Šrobár vykreslil situáciu bipolárne, čierno-bielo, my a oni. Jeho postup je pochopiteľný vzhľadom na cieľ jeho pamäti. A tým bolo podať správu o vzniku ČSR ako výrazu všeobecnej vôle všetkých Slovákov.

Slovenský ľud čakal kozákov, ako spasiteľov z jarma maďarskej tyranie. Ženičky krmili bravčový dobytok pre nich, vyhrážali sa Maďarom a maďarónom, súdy súdili a zavierali, internovali, vešali a strieľali našich prostých ľudí pre lásku k Rusom.

(Šrobár 1922, 28)

Vojna ako literárna téma

Ostatní autori významných diel o vojne v slovenskej literatúre už nepísali svoje diela ako vlastné vojnové prežitky, ale ako tému, ktorú varírovali s výhodou poznania ako vojna skončila a kompetenciami ľubovoľne fabulovať osudy svojich literárnych hrdinov pretože im to umožňovala autorská licencia.

Najznámejšie romány o období Veľkej vojny z pera slovenských autorov sú zastúpené románom Mila Urbana *Živý bič* (1927), novelou Františka Švantnera *Božia hra* (1942), románom Františka Hečka *Červené víno* (1948), Margity Figuli *Mladosť* (1956) a čiastočne aj románom Ľuda Ondrejova *Na zemi sú tvoje hviezdy* (1950).⁹

Okrem románu Ľuda Ondrejova, ktorý opisuje „mestskú“ podobu vojny zachytávajú všetky ostatné spomenuté romány osudy dedinskej komunity. U Urbana a Figuli je to oravská dedina, u Hečka vinohradnícka v oblasti západného Slovenska, u Švantnera vymyslená dedina. Dedina, s pestrou škálou postáv,

⁹ Diela zaradené do tejto skupiny sa stali námetom pre úspešné filmové a televízne spracovanie. Dnes je problém odlišiť vplyv literárneho diela spomínaných autorov od filmovej verzie ich spracovania.

charakterov a postojov predstavuje síce uzavretý svet, ktorý v istom zmenšení de facto symbolizuje obraz celého sveta. Na fóne kolektívu potom defilujú úradníci, predstavitelia režimu, pochlebovači mocným, zástupcovia všetkých sociálnych a vekových kategórií, bohatí sedliaci, ktorí sa snažia „vyreklamovať“ svojich synov vedľa rodín, ktoré odchodom muža na front stratili živiteľa, ženy vojakov i dezertérov, deti vystavené hladu, chorobám, nebezpečenstvu straty otcov či oboch rodičov, špekulanti usilujúci využiť nešťastie iných, predčasne, pred skončením vojny prichádzajúci zmrzačení navrátilci z bojišť i vojaci vstupujúci do deja iba prostredníctvom riadkov vojenskej pošty alebo ako vojnoví zajatci nasadzovaní na poľnohospodárske práce.

Zvláštnymi autorskými postupmi sa z tejto skupiny autorov vymyká novela Františka Švantnera *Božia hra*. Autor ju písal v roku 1942 a publikoval v nasledujúcom roku, čiže v čase, kedy Slovensko a svet zažíval realitu druhej svetovej vojny. Základný motív novely je „zámene osudov“. Motív expresionistickej literatúry o „zámene“ postáv a ich identít rozpracoval Švantner ako dôsledok vojnovnej drámy, kedy identitu rakúsko-uhorského vojaka prijme ruský vojak, ktorý ho zabil. Vojak sa vrátil do rodnej obce niekoho iného, k žene niekoho iného. Ako niekto iný pokračuje v živote a vzťahoch mŕtveho vojaka a nik si v podstate výmenu nevšimá a nerieši ju. Nakoniec vysvitne, že pôvodne rakúsko-uhorský zastrelený vojak prežil a aj on prijal inú identitu. S identitou svojho domnelého vraha sa vrátil do jeho prostredia a rodiny. Táto božia hra s osudmi ľudí dospeje do scény stretnutia oboch mužov v dramatickej nočnej búrke, kedy sa vysvetlí, že obaja vojnu prežili a vlastne sa dohodnú, že zostanú v svojich rolách a nebudú meniť rozhodnutie hry, ktorú riadi sám Boh. V chaose, zmätku a bolestiach spôsobených vojnou sa chce veriť, že to všetko nespôsobil človek človeku, že to nebolo márne, ale ako Božia vôľa to má všetko svoj význam lebo „*všetci vznikli z jedného a jeden zo všetkých*“. (Švantner 2007, 316)

Jeden z mála príkladov detskej pamäti na vojnu vytvorila Margita Figuli. Autobiografická románová kronika „*Mladosť*“ bola určená nedospelému čitateľovi. Autorka sa v zrelom veku sústredila na tvorbu pre deti a mládež a vytvorila poetický i drsný obraz detského vnímania vojny v oblasti, kde sa nebojovalo, ale vojnová realita poznačila osudy všetkých.

Detský pohľad na Veľkú vojnu sprostredkováva aj román Ľuda Ondrejova *Na zemi sú tvoje hviezdy*. (Ondrejov 1978) Literárna kritika hodnotila toto dielo ako nevydarené. Z hľadiska autenticity mesta v ktorom sa odohráva dej (Banská Bystrica) a množstva autobiografických črt, ktoré autor vložil do života hlavnej postavy je však dielo zaujímavé. Román sleduje život hlavnej postavy od detstva po zrelý vek. Práve obdobia jeho neskorého detstva a rannej mladosti zapadá do čias prvej svetovej vojny. Sám autor mal na začiatku vojny 13 rokov. Tejto časti života svojej postavy venoval v románe okolo 130 strán, čo je dostatočný priestor na zachytenie pestrého a plastického obrazu dobovej atmosféry, vojnových reálií a reakcií detských i dospelých postáv na situácie, do ktorých

ich dostala vojna. Zaujímavé je sledovať ako sa osud postáv vyvíjal ďalej, ako nádeje vkladané do skončenia vojny vnímaného ako začiatok nového života boli či neboli naplnené.

S odstupom storočia sa fixovala pamäť na vojnu predovšetkým späť s posolstvom o odmietaní vojny ako takej. Skúsenosť ľudí, ktorí vojnu prežili sa prostredníctvom umeleckej literatúry zhmotnila do podoby literárnych postáv. Rôzni autori sa pokúšali vojnové zážitky opísať, pochopiť, nájsť nejaké prijateľné zdôvodnenie prečo prišlo k takému utrpeniu, násiliu, hladu, zabíjaniu. Okrem nezmyselnosti vojny a jej odmietania sa usilovali zdôrazňovať potrebu predchádzať vojnovým konfliktom. Politika v tomto úsilí zlyhala. Za silu, ktorá môže presvedčať v prospech mieru považovali práve literatúru. Verili že vojnovým utrpením bude vykúpená nová podoba sveta, spravodlivejšia a dokonalejšia. V tomto zmysle komentovali vojnu ako udalosť, ktorá vznikla ešte v starom svete, búra a ničí ho, aby na jeho troskách mohla vybudovať v novom čase nový svet. Verili, že vojna je hranicou medzi starými a novými časmi. Literatúra odrážala tušenie a pocity mnohých účastníkov Veľkej vojny- vojakov i nevojakov- že sú svedkami zlomovej, hraničnej udalosti, kataklizmy. A život ich potvrdil. Zánik monarchie a vznik nového štátu zmenil postavenie Slovákov. Zmenila sa Európa, zmenil sa svet. Odteraz sa už bežne hovorilo o období pred Veľkou vojnou a po vojne ako o dvoch odlišných svetoch, o starých a nových časoch. Viera, že staré časy skončili a nádej na nové lepšie časy a spravodlivejší svet sa však naplnili iba čiastočne, resp. dočasne. Po krátkom medzivojnovom období svet dospel k novej konfrontácii. Z Veľkej vojny sa stala prvá svetová.

Príspevok vznikol ako výstup grantovej úlohy **VEGA 2/039/13** *Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy, instrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí* a projektu **APVV 0628-11** *Hranice a identity v moderných dejinách Slovenska*, ktoré autorka rieši v Historickom ústave SAV v Bratislave.

Literatúra

Bodický, Michal (1933): *Rozpomienky a pamäti*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.

Dudeková, Gabriela (2005): Hrdinskí vlastenci, barbarští nepriatelia a nebezpeční vlastizradcovia. Propaganda v prvej svetovej vojne. In *Storočie propagandy. Slovensko v osídľaní ideológií*. Zost. Bystrický, Valerián – Rogulová, Jarmila. Bratislava: AEP, s. 7–20.

Dudeková, Gabriela (2011): Dvojsečná zbraň. Vojnové nadšenie, perzekúcie a problém lojality Slovákov v prvej svetovej vojne. In Ivaničková, Edita a kol.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 243–268.

Gacek, Mikuláš (1936): *Sibírske zápisky 1915–1920*. Bratislava: Matica slovenská.

Gregorová-Prášilová, Dagmar (1995): *Gregorovský dům*. Praha: Nakladatelství X-egem.

Holec, Roman (2009): Rok 1918 – Slováci medzi lojalitou k Uhorsku a k novej republike. *Česko-Slovenská historická ročenka*. Brno–Bratislava, s. 17–33.

Hrušovský, Ján (2010): *Obrázky starého Martina*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej [prvé vydanie z roku 1947]

Hučková, Dana (2009): *Hľadanie moderny*. Bratislava: Ars Poetika a Ústav slovenskej literatúry SAV.

Jaksicsová, Vlasta (2012): *Kultúra v dejinách Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Jesenský, Janko (1919): *Zo zajatia. Básne Janka Jesenského*. Martin: Matica slovenská.

Jesenský, Janko (1932): *Po búrkach*. Martin : Matica slovenská.

Jesenský, Janko (1933): *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská.

Kodajová, Daniela (2006): Reflexia vojnových udalostí v rokoch 1914–1918 v cirkevnej tlači. *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, muzejníctvo a archívnictvo* 10, 2006/2, s. 31–42.

Lipták, Ľubomír (1998): *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.

Mannová, Elena (2007): Koncept lojality. Postoj k autoritám na Slovensku počas prvej svetovej vojny. *Historický časopis* 55, 2007/4, s. 681–698.

Ondrejov, Ľudo (1978): *Na zemi sú tvoje hviezdy*. Bratislava: Tatran (druhé vydanie) [prvé vydanie v roku 1950].

Serapionova, Jelena (2010): Osudy legionára: prípad Mikuláš Gacek. In Ivantyšinová, Tatiana – Kodajová, Daniela a kol.: *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava: SDK SVE a Historický ústav SAV, s. 181–189

Šrobár, Vavro (1922): *Pamäti z vojny a väzenia (1914–1918)*. Praha: Nákladom Gustáva Dubského.

Švantner, František (2007): *Nevesta hôľ a iné prózy*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Kalligram.

Tajovský, Jozef Gregor (2011): *Rozprávky z Ruska*. Bratislava : Cathedra opus.

Tiso, Jozef (2002): Kňaz na bojisku. In *Jozef Tiso. Prejavy a články. Zv. I (1913–1938)*. Ed. Fabricius, Miroslav–Suško, Ladislav. Bratislava: Historický ústav SAV a AEP, s. 567.

Vansová, Terézia (1931): Listy zo smutnej doby. In Medvecký, Karol Anton: *Slovenský pre-vrat*, zv. 4, Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 164–175.

Postava vojnového zbeha v slovenskej literatúre

Analýza zbeha v novele L. Ťažkého *Vojenský zbeh*

Lehocká, Irena

The Character of the War Deserter in Slovak Literature

Abstract

The aim of the study is to analyse the novel *Vojenský zbeh* (1962) by Ladislav Ťažký. We try to find its place in World War I. writings in Slovak literature. The specialty of the novel lies in the characterisation process of the main characters - Gypsy Kálman Puška and the specific way of storytelling. The work is constructed on the principle of contrasts – ours and foreign, high and low, hot and cold, light and dark. The study analyses and compares the film version of the novel by Ladislav Ťažký – *Zbehovia a pútnici* (1968). The director Juraj Jakubisko suppressed historical facts and realities in the name of the symbolic, dreaminess, playfulness and colour, which are so typical in his movies. Ladislav Ťažký was very critical about the film version of his short stories.

Key words: World War I, war deserter, Ladislav Ťažký, interpretation

Kľúčové slová: prvá svetová vojna, vojnový zbeh, Ladislav Ťažký, interpretácia

Téma dezertérstva a analýza postavy zbeha, ktorý ujde z uhorského vojska počas prvej svetovej vojny, nie je prebádaným fenoménom v kontexte slovenskej literárnej vedy a histórie. Okrajovo sa téme venovalo viacero štúdií, vždy s prihliadnutím na interpretáciu konkrétneho diela a postavy dezertéra. Pokus o syntézu by bol kvantitatívne náročný, preto sa aj my obmedzíme na strohý výpočet diel slovenskej literatúry, v ktorých dominuje postava vojnového zbeha a dôkladnejšej analýze podrobíme len Ťažkého novelu *Vojenský zbeh* (1962), ktorá nesie mnohé diferenčné charakteristiky v komparácii s ostatnými „typickými“ prózami.

Vojnový zbeh je pomerne často sa vyskytujúcou postavou, najmä v prózach napísaných priamo počas prvej svetovej vojny, resp. tesne po jej ukončení. I v tomto ohľade je novela Ladislava Ťažkého *Vojenský zbeh* výnimočná. Nevychádza z autentických zážitkov autora z prvej svetovej vojny (narodil sa až v roku 1924). Môžeme však predpokladať, že Ťažký implementoval vlastné subjektívne pocity a skúsenosti z druhej svetovej vojny i do tejto novely. Počas druhej svetovej vojny sa mladý kartograf/vojak pokúsil o útek z vojska bojujúceho za idey fašizmu na východnom fronte. Bol niekoľkokrát Nemcami chytený, zajatý a väznený. Je známe, že Ťažký čerpal z autentických zážitkov z druhej svetovej vojny a zo Slovenského národného povstania vo väčšine svojich románov, noviel a poviedok – *Dunajské hroby* (1964), *Amenmária*. *Samí dobrí vojaci*

(1964), *Krdeľ divých Adamov* (1965), *Pochoval som ho nahého* (1970), *Evanjelium čatára Matúša I a II* (1979), čiastočne *Márie a Magdalény* (1983) (Mikula 2005, 580–582). Tému druhej svetovej vojny odpatetizoval, dejinné fakty a udalosti boli druhoradé, primárne boli konkrétne hraničné situácie, v ktorých išlo človeku o život, pocity zúfalstva, zhnusenia, túžby po ľudskosti, živote, láske. Postavy próz Ladislava Ťažkého neprepadajú existencialistickým pocitom osamelosti a bezvýchodiskovosti, ak aj chvíľkovo áno, prekonávajú ich aktivitou, nádejou v naplnenie spravodlivosti. Naopak, sú aktívne, sú súčasťou spoločenstva a cítia, že ich činy majú zmysel. Tieto charakteristiky môžeme, i keď nie bezvýhradne, aplikovať aj na Cigána Kálmana, zbeha z prvej svetovej vojny z novely *Vojenský zbeh*.

Novela *Vojenský zbeh* je Ťažkého knižný debut a na jej estetickú, umeleckú ale aj ideovú stránku sa odzrkadľujú autorove životné skúsenosti. Knižne vstúpil autor do slovenskej literatúry ako tridsaťosemročný, čiže pomerne neskoro. Porovnajme si to, napríklad, s Vladimírom Mináčom, ktorý bol jeho generačným druhom/rovesníkom. Ten vstúpil do literatúry románom *Smrť chodí po horách* v roku 1947, čiže ako dvadsaťpäťročný. Samotný Ladislav Ťažký v jednom rozhovore vysvetľuje, že jeho oneskorený vstup do literatúry nie je dôsledkom cenzúry ani autocenzúry. Dôvod je veľmi prozaický - necítil sa byť spisovateľom, až do šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia jednoducho nemal ambíciu ani potrebu písať. Preto si pre svoj debut zvolil práve tému prvej svetovej vojny, nie je možné jednoznačne dešifrovať. Tematizácia dezertérstva aj priestorová ukotvenosť novely na Horehroní sú typickými atribútmi, navyše je možné ich interpretovať v kontexte autorovej biografie ako autobiografické prvky. Neúčast'/nemožnosť Ťažkého účasti v prvej svetovej vojne neguje preňho tak príznačný prvok, ktorý je zdrojom emocionálneho vypätia jeho diel – prítomnosť osobnej skúsenosti. Predpokladáme, že Ťažký sa priklonil k téme prvej svetovej vojny z politicko-spoločenských dôvodov. Hoci začiatky šesťdesiatych rokov minulého storočia neboli už érou striktného presadzovania socialistického realizmu, určitá dogmatickosť pretrváva či už v tematickom pláne alebo v poeticko-umeleckom pláne diel. Myšlienky socializmu museli byť naďalej pertraktované. Samotný Ťažký zastával v päťdesiatych a v prvej polovici šesťdesiatych rokov politické funkcie v rámci KSS a skutočne veril ideám socializmu. Preto sa nemôžeme čudovať, že novela *Vojenský zbeh* sa končí optimisticko-vizionársky a autor je jednoznačne na strane „červených jánošikov“, ktorí raz zvíťazia a nastolia spravodlivosť. Až po roku 1968 a po Ťažkého odsúdení vpádu vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie sa autor dostáva do úzadia politického i spoločenského života, je vyhodnený z KSS a „odsúdený“ na život v ústraní, na desaťročné publikačné odmlčanie.

Hoci je novela *Vojenský zbeh* jeho knižným debutom, necítiť v nej „mladicu neohrabanosť“, „nevycibrenosť“ štýlu. V novele dominuje realizmus ako základný výstavbový princíp slúžiaci na zobrazenie reality prvej svetovej vojny,

ktorému sekundujú lyrizačné tendencie v štylistike (krátke vety, opakovacie figúry, metafory). Postava vojnového zbeha Cigána Kálmana je zachytená priam romanticky, s typickým idealizovaním. Kálman je rebel, ktorý nadovšetko miluje slobodu, ženy. Kálman je cigánsky Jánošík, ktorý bohatým berie a chudobným Cigánom dáva. Je teda typizovanou romantickou postavou obdarenou pozitívnymi vlastnosťami hrdinu, smelosťou, odvahou. V novele sú stopy expresionizmu, ktorý dokázal snáď najlepšie vystihnúť nemé zúfalstvo účastníkov vojny. Ťažký nemohol na vlastnej koži zažiť prvú svetovú vojnu, jeho svedectvu nechýba expresivita a emocionálna sila. Historické fakty mu slúžia na citovo presvedčivé vykreslenie prvej svetovej vojny na fronte, no najmä doma, na Slovensku. Existenciálne situácie, v ktorých ide človeku o holý život, sa neodohrávali len na bojiskách, hoci tam boli určite častejšie. Hodnotu života si uvedomili aj tí, ktorí ostali doma, na dedinách, v chalupách a na poliach. Dominantné je Ťažkého humanistické poslanstvo, jeho presvedčenie, že spravodlivosť zvíťazí. Spolu s útlou knižkou *Vojenský zbeh* vydáva v roku 1962 aj ďalšiu zbierku poviedok *Host majstra čerta*. V nej je inšpirovaný povestami zo stredného Slovenska a podobne ako vo *Vojenskom zbehovi*, prináša postavy Cigánov. V oboch zbierkach je Ťažký na strane dedinského človeka, cítiť jeho vieru v neho a jeho lásku k dedine, ktorá je spätá s prírodným dianím. Dedina, dedinský kolektív je nositeľom pozitívnych vlastností. V oboch zbierkach sa prejavuje baladickosť, nesú stopy lyrizmu, keďže Ťažký nevytvára zložité dejové konštrukcie a línie, naopak, príbeh je osnovaný jednoducho a minimalisticky. Predsa však badať rozdiel s jeho neskoršou tvorbou, v ktorej reflektuje osobné zážitky, nielen počuté správy. V oboch debutových zbierkach bol ovplyvnený modernými prúdmi prvej polovice dvadsiateho storočia a naplno nevyužil svoj výrazový potenciál.

Prvá svetová vojna (1914–1918) rámcuje celý príbeh vojnového dezertéra Kálmana. Jej začiatok, no i jej koniec boli zlomovými bodmi v histórii strednej Európy a jej národov. Rozpad Rakúsko-Uhorska znamenal nové politické usporiadanie celého stredoeurópskeho areálu. Slovenská literatúra reflektovala tento medzník a aj hrôzy prvej svetovej vojny vo viacerých dielach:

- P. O. Hviezdoslav – básnická skladba *Krvavé sonety* (1914),
- Milo Urban – román *Živý bič* (1927), v ktorom je hlavnou postavou Adam Hlavaj – vojnový zbeh,
- B. S. Timrava – novela *Hrdinovia* (1918).
- Autobiografické črty nesú prózy J. G. Tajovského *Rozprávky z Ruska* (1919),
- J. Jesenského *Cestou k slobode* (1933),
- a Mikuláša Gaceka *Sibírske zápisky* (1936).

V posledných troch spomínaných dokumentárne ladených prózach nájdeme postavu vojnového dezertéra (samotného autora), pričom je nutné uvedomiť si rozdiel medzi dezertérom a vojnovým zbehom. Vojnový zbeh Adam Hlavaj či Cigán Kálman Puška ujdú z frontu, pretože už ďalej nevládu, nevládu sa pozerať denno-denne do očí smrti. Ich odchod nie je podmienený žiadnou ideológiou, je čisto ľudský, emocionálny. Strašné zážitky a priame stretnutie so smrťou, so zabíjaním ich zasiahnu natoľko, že už nechcú byť súčasťou vojny. Preto ujdú, najčastejšie domov, na slovenskú dedinu. Vojnoví dezertéri prejdú z jednej strany frontu na druhú. Vzopru sa uhorskej či rakúskej armáde (v kontexte slovenskej a českej literatúry) a zbehnú z vojska k nepriateľovi (k ruskej armáde). Dezercia je zbehnutie z vojska, zrada, vlastizrada, veleizrada, porušenie zákona, porušenie vojenskej prisahy. No tak ako dezertér, aj zbeh sa musel skrývať pred oficiálnou mocou a jej žandármi – policajnými zločkami.

Cigán Kálman Puška má príznačné meno a ako sa hovorí, *nomen est omen*, v mene je znak, aj Kálman ostáva verný svojmu priezvisku. Je to rázny človek, priamy, nebojácny. Je nositeľom základných vlastností, ktorými zvykneme charakterizovať etnikum Cigánov. Je muzikálny, dobrý tanečník, hedonista, ktorý má rád život a slobodu, je pekný a prefíkaný – „*Kálman je cigán. Obyčajný čierny cigán s peknými bielymi zubami, ako uhoľ čiernymi, kučeravými vlasmi a rodený muzikant*“ (Ťažký 1962, 5). No zároveň sa nebojí ani práce, čím autor narúša stereotypizáciu charakteristiky. Kálmanove ako uhoľ čierne vlasy už o pár týždňov na fronte ako dôsledok prežitých hrôz zošedivejú. Kálman verí osudu. Spolu s ním definuje Ťažký cigánsky priestor na vtedajších dedinách (môžem konštatovať, že tak veľa sa ani za tých 100 rokov nezmenilo) – cigánske bašty boli situované na okraji dedín, domy pozliepané z blata. „*Osada je štátom samým osebe a panuje tu nie Franc Jozef ale vajda Štefan Paška*“ (Ťažký 1962, 5). Ich súdržnosť sa prejavila napr. pri vypočúvaní Cigánov.

Sujet novely je časovo a priestorovo jasne vymedzený. V úvode novely bubnujú a vyhlasujú začiatok vojny, pretože v Srbsku zabil Ferdinanda. V závere bubnujú, že sa vojna skončila a vzniká nový štát – Česko-slovenská republika. To všetko sa odohráva na Horehroní, medzi Banskou Bystricou a Breznom, v dedine Konopné. Autorovi blízky a dobre známy priestor umožnil detailné vykreslenie kopcov a dolín, ktoré hraničí s kartografickou presnosťou. No nejde len o objektívne zachytenie priestoru. Pre autora je horehronská dedina symbolom víťazstva dobra a koniec-koncov všetkého, čo sa v človeku odohráva. Zachytáva sociálne rozdiely, nespravodlivosť, súdržnosť dediny. Dedina stelesňuje celý spoločenský systém „v malom“, no je nositeľkou pozitívnych vlastností, čistoty.

Próza sa okrajovo približuje cestopisu, keďže vojsko s vojakom Kálmanom postupuje cez Krakov až do Galície. Dej je konštruovaný lineárne, plynie priamo.

Novela je vystavaná na princípe kontrastov.

1. Na princípe kontrastu SVOJE a CUDZIE

Postava Cigána Kálmana sa pohybuje na osi medzi svojím a cudzím, resp. percipient môže dekodovať viaceré opozície vyskytujúce sa na tejto osi:

Slovensko/dedina – front/Uhorsko, Krakov, Galícia;
 hory/bezpečie/domov – rovina/nebezpečenstvo/samota;
 slovenčina, rómsky jazyk – nezrozumiteľné jazyky (nemčina, maďarčina, v ktorej sú vojakom vydávané príkazy);
 Slovania – ostatní (Germáni, Ugrofíni).

Kontrast sa uplatňuje počas Kálmanovho pôsobenia v uhorskej armáde.

2. Kontrast na osi VYSOKÉ a NÍZKE.

Modré nebo – čierna zem;
 sloboda – boj;
 čistota, pokoj – smrad, špina, vlhko.

Kontrast sa uplatňuje pri opise umierajúceho Martina na bojisku, ktorý pred smrťou pozerá do neba (motív, ktorého paralelu nájdeme aj v Tolstého epeji *Vojna a mier*), aj pri úteku Kálmana z väzenia – uniká kanálom, pod zemou a jedine, po čom túži, je vyjsť von, uvidieť kúsok neba, ktoré symbolizuje život, čistotu, slobodu, voľnosť.

3. Kontrast na osi TEPLA a CHLAD.

Život – smrť;
 domov, teplá posteľ – vojna, front, chladná zem;
 Lilie teplé pery, láska – smrť má ľadový dych, chladné čelo mŕtvych na bojisku, chladná puška v ruke vojaka.

Kontrast tepla a chladu vyjadruje autor aj nasledovne: „*hory sú studené,...ale rodné hory vždy zohrejú, aj keď sú z ľadu*“ (Ťažký 1962, 18). Častý je motív ľadových očí mŕtvych v kontraste s Lilinými živými, teplými čiernymi očami. Symbolom smrti je aj puška, ktorá chladí v ruke a zimomriavky, ktoré naskočia človeku pri nepríjemných zážitkoch alebo keď sa bojí. Kontrast sa najčastejšie prejavuje v príbehu lásky Kálmana a Lily, v opisoch mŕtvych na bojisku, v hraničných situáciách, v ktorých ide človeku o život.

4. Kontrast na osi TMA a SVETLO.

Noc – deň;
 kanál – vonkajší svet;
 smrť – život;
 život – smrť;
 tajomstvo – odhalenie.

Symbol svetla/ohňa a tmy je v novele viacznačný/nejednoznačný. Na jednej strane symbolizuje tma pre vojnového zbeha bezpečie, úkryt, zahalenie a svetlo odhalenie, čiže smrť. Na strane druhej, pri jeho úteku špinavým tmavým kanálom je preňho svetlo jedinou nádejou na záchranu, na život.

V novele nájdeme viacero návratných motívov a symbolov. Dôležitá je farebná symbolika, pričom centrálna je čierna farba, ktorá symbolizuje podľa očakávania smútok a smrť, prípadne špinu. Častým symbolom je aj zelená farba ako farba zlosti, nenávisti a závidia.

Postava poštarčky je symbolom straty nádeje, poštarčka sa stáva nositeľom, poslom zlých správ (paralela s poštarom v *Ráztokoch* v románe *Živý bič*). Dedinčania radšej čakajú na návrat synov, mužov, otcov z vojny, keďže nádej umiera posledná. No v dedine nezastaviteľne pribúda vdov a sirôt, podobne ako v *Urbanovom* románe.

Motív lásky, resp. trojuholníka lásky má kľúčovú funkciu a ovplyvňuje všetky dejové línie. V jeho centre stojí Kálman, ktorého milujú dve ženy. Cigánka Lila a Mara – dedinská krásavica. Mara nevie „prehltnúť“ odmietnutie, jej hlboká a vášnivá láska sa mení v rovnako silnú nenávisť. Tak, ako dokázala Kálmanovi zachrániť život, tak isto ho dokáže aj zraďiť a pomôcť, pri jeho vypátraní a zajatí.

Kálman je však, ako sme už spomínali, cigánskym Jánošíkom. Na rozdiel od Jánošíka mu však Ťažký pripravil krajší osud. Priam zázrakom dokáže dvakrát utiecť z rúk žandárov, sám si podreže hrdlo, no i to prežije – ide tu o zjavnú heroizáciu hlavného hrdinu, ktorý je podobný súčasným neporaziteľným akčným hrdinom. Okrem heroizácie sa Ladislav Ťažký nevyhol ani unanimizácii. Podobne ako u Mila Urbana, aj v novele *Vojenský zbeh* v závere povstane celá dedina, una anima, ako jedna duša, proti panstvu a boháčom, ktorí celý čas na vojne len bohatli a ťažili z nej. Sociálna nespravodlivosť vyústi do akéhosi ľudového povstania, ktoré prebieha paralelne s koncom prvej svetovej vojny, len v „malom“. Ako aj v ostatných dielach slovenskej literatúry, ktoré reflektujú obdobie prvej svetovej vojny, aj v Ťažkého novele sledujeme ideu humanizmu, ktorá odkazuje na zverstvá páchané počas vojny na človeku. Človek, ktorého vzorom je Kálman, sa vzoprel proti vojne, odmietol zabíjať ľudí.

Režisér Juraj Jakubisko vo filme *Zbehovia a pútnici* (1968) realizuje prvú časť filmu *Zbehovia* podľa interpretovanej novely L. Ťažkého *Vojenský zbeh*. Celý film je vlastne triptychom troch poviedok – *Zbehovia*, *Dominika* a *Pútnici*, ktoré sú spojené témou vojny a postavou smrti. Film, ako audiovizuálne médium, režisérovi, samozrejme, ponúka viaceré možnosti. Dej presúva zo stredného Slovenska na svoj rodný Abov. Etnograficky je film presvedčivý – od abovských krojov až cez miestny dialekt popretkávaný maďarčinou. Ťažkého poviedka má silnejší sociálny aj ideologický aspekt (v závere sa nevyhol odkazom na tzv. červených Jánošíkov, ktorých víťazstvo predznamenáva). Vo filme defiluje postava smrti, personifikovaná smrť v postave bieleho husára (Obrázok 1), vysokého hlohového muža, ktorý je všadeprítomný, je prirodzenou súčasťou života (preto sa objaví aj na svadbe, aj na krste). Jakubisko sa vzdáva historických faktov

a reálií v mene symbolickosti, snovosti a farebnej hravosti, ktorá je preňho ako režiséra tak typická. Samotný Ťažký sa kriticky vyjadril k filmovému spracovaniu jeho poviedky – krv v ňom podľa neho tečie ako malinovka. Nič to však nemení na tom, že Ťažký sa pokúsil, a myslíme si, že umelecky celkom úspešne, o zachytenie udalostí prvej svetovej vojny zo svojho vlastného zorného uhla.

Obrázok 1. Postava smrti (zdroj: http://www.kinobox.cz/osoba/31768-augustin-kuban/fotogalerie/zbeho-via-a-putnici/foto_45214)

Literatúra

Červeňák, Andrej ed. (1994): *Život a dielo Ladislava Ťažkého*. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov a Fakulta humanitných vied VŠPg v Nitre.

Krnová, Kristína ed. (2005): *Osobnosť a dielo Ladislava Ťažkého v literárnohistorických a spoločenskohistorických súradniciach druhej polovice 20. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

Mikula, Valér a kol. (2005): *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava: Kalligram a SAV.

Obert, Viliam (2001): *Próza Ladislava Ťažkého*. Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre.

Pacalaj, Filip (2009): Dezertér. Zbehnutie z Uhorského vojska počas prvej svetovej vojny nielen ako literárny fenomén. In *Obraz dejín v české a slovenské literatúre*. Praha: AV ČR. Dostupné online na <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2008/sbornik>.

Plutko, Pavol (1994): *Autor a dielo*. Nitra: Fakulta humanitných vied VŠPg v Nitre.

Ťažký, Ladislav (1962): *Vojenský zbeh*. Bratislava: Smena.

Valková, Ivana (2012): Prípad Jakubisko alebo O histórii na plátne vo dvoch obrazoch. In *Kniha, filmový pás, internet*. Praha: AV ČR. Dostupné online na <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2011/sbornik>.

Ruské zajatie počas prvej svetovej vojny v dielach slovenských autorov

Jončev, Zsolt

Russian Captivity During First World War in the Works of Slovak Authors Abstract

The paper focuses on the experiences of Slovak war prisoners in Russia during the First World War. Commemorative writings of Slovak legionnaires are used as the primary source, especially the works of authors such as Janko Jesenský, Jozef Gregor Tajovský, Mikuláš Gacek and Jozef Mikolaj. All authors mentioned above experienced captivity themselves; therefore it is possible to authentic proofs of the life of the "plenných" in their works. In addition to these works of art and literature dedicated to the First World War, the research paper includes the available correspondence of the above mentioned authors, as well as the commemorative writings of legionnaires, who are not considered as the authors of the belles-lettres.

Key words: Legionnaires' literature, Russian captivity, First World War

Kľúčové slová: Legionárska literatúra, ruské zajatie, prvá svetová vojna

Život vojnového zajatca v Rusku počas prvej svetovej vojny si môžeme priblížiť dielami zo slovenskej literatúry, ktoré zaraďujeme do tzv. legionárskej literatúry¹ a pomocou spomienkových spisov niektorých neskorších legionárov². V slovenskej literatúre nachádzame niekoľko diel, ktoré sa zaoberajú so svetovou vojnou. Musíme ich však rozdeliť na diela, ktoré opisujú situáciu na území dnešného Slovenska a na diela, ktoré nám rozprávajú o tom, aké to bolo na fronte a v prípadnom ruskom zajatí. Do prvej skupiny zaraďujeme diela, ktoré sú každému známe, ako napríklad *Hrdinovia* od Boženy Slančíkovej Timravy, alebo *Živý bič* od Mila Urbana. V druhej skupine sa dočítame príbehy takpovediac z druhej strany – a to zo strany obyčajného mladého vojaka, ktorý si pri odchode na front nevie ani predstaviť to, čo ho tam čaká. Sú to autentické zážitky plné utrpenia a ťažkostí. Spoznávame v nich príbehy, ktoré sú plné obrátov a nečakaných situácií. Nachádzame v nich realitu a neskreslené situácie, ktoré autor sám zažil a tým nám zvyšuje ich hodnovernosť.

- 1 Do slovenskej legionárskej literatúry zaraďujeme hlavne autorov: Janko Jesenský, Jozef Gregor Tajovský, Mikuláš Gacek a Jozef Mikolaj. Sú to väčšinou práce memoárového charakteru, alebo básnické zbierky. Existujú aj iné diela, ktoré opisujú ruské zajatie, ale pokiaľ autor nevstúpil do československých légii, tak ich nezaraďujeme do legionárskej literatúry. Takéto dielo napísal aj Ján Hrušovský s názvom *Zo svetovej vojny*. Kniha vyšla v roku 1919 a dej sa odohráva na východnom fronte.
- 2 Jedna z najrozsiahlejších prác tohto smeru je *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov* z roku 1933, ktoré redigovali Jozef Gregor Tajovský a Ferdinand Pisecký

Jadro výskumu legionárskej literatúry tvoria diela s legionárskou tematikou štyroch slovenských autorov: Janka Jesenského, Jozefa Gregora Tajovského, Mikuláša Gaceka a Jozefa Mikolaja. Spomínaní autori vydali niekoľko diel, medzi ktorými nájdeme práce tak memoárového charakteru, ako aj básnickú zbierku. Okrem spomenutých diel môžeme k lepšiemu pochopeniu celej situácie využiť diela, ktoré sa zaoberajú históriou prvej svetovej vojny, ale aj spomienkové spisy niektorých legionárov, ktoré nezaraďujeme do krásnej literatúry. Našťastie máme k dispozícii také diela, ako napríklad *Sbornik rozpomienok ruských legionárov slovenských*, ktorý obsahuje výpoveď 24-och legionárov – Slovákov. Okrem už spomenutých diel sa môžeme opierať aj o korešpondenciu zajatcov. Vo svojom výskume využívam hlavne korešpondenciu Jesenského, ktorá je vydaná v diele *Listy Janka Jesenského z rokov 1890 až 1918*. Pri výskume zajatia sa okrem slovenských autorov môžeme zamerať aj na českých, nakoľko v rámci českej literatúry máme k dispozícii oveľa väčšie množstvo diel, zaoberajúcich sa pomermi v Rusku počas prvej svetovej vojny. Vo výskume je potrebné vyhľadať aj spomienky a zážitky z druhej strany, čiže rakúsko-uhorských zajatcov, ktorí sa nepripojili k československým légiiam, a ani neboli Slovácki. Spomenúť môžeme napríklad korešpondenciu Istvána Babitsa, brata známeho maďarského spisovateľa Mihálya Babitsa. István Babits bol zajatý niekoľko rokov v tom istom zajateckom tábore, ako Janko Jesenský. Rozdiely vnímania Ruska a Rusov, ako aj celej situácie sú u nich markantné.

Prvá svetová vojna priniesla v živote Slovákov veľa zmien. Po vypuknutí prvej svetovej vojny 28. júla 1914 sa Slováci ocitli v nepriaznivej situácii. Mobilizácia bola rýchlo vyhlásená a veľa ľudí muselo hneď narukovať. K tým, ktorých brali ako prvých môžeme zaradiť politicky nespoľahlivých občanov. Odviedli aj také ročníky, ktoré už boli dávno po základnej vojenskej službe. Vtedy sa ešte nevedelo, že vojna potrvá tak dlho, preto aj niektorí odchádzali do kasární s tým, že sa možno ani na front nedostanú a už bude po vojne. Celkovo bol plán zrealizovať bleskovú vojnu, lenže v Berlíne to využili na vypovedanie vojny Rusku, čo vyvolalo domino efekt a za niekoľko dní sa stala z malého konfliktu svetová vojna. Slováci nechceli bojovať proti Rusku a Srbsku a preto niektorých museli odviesť násilu. Ani na fronte sa nesprávali tak, ako to ich velitelia očakávali. Nebola zriedkavosť ani dezercia.

Dezercia nebola jednoduchá záležitosť. Tak fyzicky, ako aj psychicky sa na to museli veľmi dobre pripraviť. Fyzicky bol problém, že ak dezertéra uvidia vlastný veliteľ, tak ich môžu poslať pred vojenský súd. Na druhej strane nemohli vedieť dopredu ani to, že Rusi sa ako zachovajú, keď uvidia, že oproti nim prichádza rakúsko-uhorský vojak. Ak si tento krátkodobý problém v sebe vyriešili a dali sa na dezerciu, mali ešte ďalšie pochybnosti. Na ruskej strane ich totiž nečakala sloboda, ale zajatecký tábor, ktorý bol v lepšom prípade na európskej strane Ruska, v horšom niekde na Sibíri. Tak isto bola veľkým otáznikom budúcnosť, lebo ak by vojna skončila úspechom Rakúsko-Uhorska a Nemecka, tak

by boli po návrate domov tak isto súdení za dezerciu, čo je vlastne vlastizrada, porušenie vojenskej prísahy a podobne. Jedinú možnosť záchrany mali len ak Rakúsko-Uhorsko prehrá vojnu. Ale ako sa dočítame u Jozefa Gregora Tajovského, „medzi Maďarmi nič ťa nedržalo okrem strachu, že sa ti útek nepodarí a zrazia ťa; alebo Rusi ti neporozumejú a z omylu zastrelia tiež. Bez pušky útek nemožno, lebo ak sa ti nezdarí, si vyjavený; s puškou sa blížiti – vyvoláš pochybnosti na ruskej strane... a slovanské svoje srdce nemôžeš im poslať zázdavkom.“³ (Tajovský 2011, 48) O úzkosti zo smrti a o vážnosti situácie nás presviedča aj iný text Tajovského, kde sa pokúša rozhodnúť, alebo skôr zlegitimizovať svoj skutok – dezerciu. „Sú to muky pre statočného Slováka: mlčať, pretvarovať sa priateľom Maďarov, keď duša ich nenávidí ako hriech; chce sa vyslobodiť, preniesť sa do Ruska, kde ľahším sa ti zdá po boku Rusov dobrovoľne obetovať život, než ho utradiť medzi Maďarmi, hoci len náhodou.“ (Tajovský 2011, 48) Otázkou dezercie ovplyvňovali aj kamaráti a známi. Napríklad v spomienkach Daniela Izáka nájdeme tiež tému prechodu k nepriateľom. Jeho priateľ z vojny sa dozvedá o jeho prihlásení sa do československého vojska a hneď zmenil názor na Izáka.

Prekliat i hodinu, kedy sa ma zastal v Przemysle, bo ma videl odchádzať so slovenským transportom do Ruska. Ani mi ruky nepodal, len uistil: „Domov, do Trenčína nechod, obesia ťa, bo včera sme poslali domov po Červenom kríži udanie, že si zradil vlast“...

(Izák 1933, 55–56)

Aj z týchto slov môže byť čitateľovi jasné, že rozhodnúť sa pre dezerciu vôbec nebolo jednoduché. Ukážku ako sa správali „krajania“ k tým, čo sa chceli dostať do légii nájdeme aj u Ferdinanda Klátika. On opisuje situáciu, keď už bol v zajateckom tábore a prihlásil sa s niekoľkými Čechmi do légii. Ich odchod sledovalo asi 200 zajatcov, väčšinou Maďarov, Slovákov, ale aj iných národností.

Tí ľudia zbesneli. [...] Stáli sme my ôsmi na dvore ako odsúdenci pre šibenicu. Nikto neprišiel z našich známych, aby sa s nami rozlúčil, ba ani tí, ktorých sme považovali za „svojich“ a s ktorými sme mali najintímnejšie rozhovory o našom hnutí. Niektorí pľuli na nás, niektorí sa smiali a vysmievali, padaly tie najhoršie urážky, niektorí od hnusenja sa nad našou zradou odchádzali preč, aby sa nedívali, a potom sa zase vracali, pľuli alebo niečo povedali a zase odišli.

(Klátik 1933, 71–72)

3 Citáty uvádzam v pôvodnom znení, bez zmeny a opravy chýb. Texty nám slúžia aj ako ukážka spisovného jazyka v medzivojnovom Československu. V textoch sa používa veľa rusizmov a bohemizmov.

Nie všetci Slováci boli odhodlaní dezertovať⁴. Táto skutočnosť vychádza z toho, že nie každý cítil taký veľký odpor proti vlasti, ktorá v tom čase bezpochybnne znamenala Uhorsko. Napriek utláčaniu sa cítili byť lojálnym k Uhorsku. V literatúre nájdeme aj spomienkové práce takýchto lojálnych občanov. Zaradiť sem môžeme prácu Jozefa Mikolaja s názvom *Ako to s nami bolo*, alebo vojaka Ondreja Murína⁵, ktorý ale neskôr nevstúpil do légii. Na druhej strane sú uvedomelí Slováci, ktorým imponovalo Rusko a ruský ľud. Už od detstva sa zaujímali o ruskú literatúru, ba naučili sa aj čítať azbuku. Sem môžeme zaradiť aj dvoch velikánov slovenskej literatúry Jozefa Gregora Tajovského a Janka Jesenského. Štefan Krčméry spomína na Jesenského nasledovne: „*On miloval Rusko. Bol z Martina, bol odchovaný poéziou Vajanského, ako študent naučil sa i čítať rusky, drahý mu bol Puškin, drahý Lermontov, Turgenev a celá Deržavinova Sviata Rus.*“ (Krčméry 1955, 406) Aj Gacek, ktorý vyrastal na Orave bol veľkým rusofilom a nadovšetko miloval ruskú literatúru a kultúru. Tajovský a Jesenský sa za každú cenu chceli dostať do ruského zajatia aj keď nevedeli, čo ich tam čaká. Jesenský bol veľkým rusofilom, čoho dôkazom je aj jeho oduševnenie pre Rusko, aj keď ho práve viedli do zajatia.

Keby som nebol býval zajatý a keby som sa bol viezol v rýchliku s plným „pudilárom“; bolo by sa mi Rusko páčilo so svojou cyrilikou, ruskou rečou, furačkami, dlhými papirosami, machorkou, plnenými koláčikmi, bielym chlebom, lacnotou v každom ohlade, ustavičným čajovaním...

(Jesenský 1936, 41)

Tak isto aj Mikuláš Gacek bol rusofilom už pred vojnou. Pri odchode na front si mladí vojaci vo vagónoch rozprávali, aké to bude ak sa stretnú s prvými Rusmi.

Zdrávtvuj, mátuška Rossia! Celou cestou na karpatský front som si opakoval túto vetu. Musia mi nadšením zažiarit oči, keď prvému ruskému vojakovi, čo ma zajme do zajatia zavolám: „My bratia, Slaviane!“, „Na mnogaja i blagaja lieta!“

(Gacek 1936, 7)

Z týchto textov vycítíme hlboké rusofilstvo u všetkých troch autoroch. Veľmi na nich zapôsobila ruská literatúra, hlavne Gogoľ, Lermontov a iní. Za svoje idoly považovali ľudí, ktorí mali niečo spoločné s Ruskom. Napríklad Jesenský

4 Veľká väčšina Slovákov nechcela dezertovať, ba aj v prvých rokoch strávených v zajatí odmietali vstup do československých légii. V roku 1918 vznikol výchovný tábor pre Slovákov v Irkutsku, kde sa ich pokúšali „prevychovať“, ale aj tu bola len malá časť tých, ktorí sa dobrovoľne pridali k légiiám. Väčšia „ochota“ nastala len vtedy, keď už v zajateckých táborech doslova hladovali a zomierali na rôzne choroby. Vtedy ale vstupovali do légii nie z politického presvedčenia, ale z obavy o svoj vlastný život.

5 Murín, Ondrej: *Spomienky účastníka prvej svetovej vojny*. Vojenský historický archív Bratislava, spis SZ-X-404

mal veľmi dobrý vzťah so Svetozárom Hurbanom Vajanským, ktorý bol známi svojím nekritickým rusofilstvom. Ich cesta do Ruska sa dá prirovnať k biblickému príbehu o ceste do zaslúbenej zeme. Ale rusofilstvo bolo silné len u tých, čo vyrastali pod vplyvom martinskej školy. Toto rusofilstvo nemôžeme považovať za politický program, ktorý by sa zakladal na medzinárodných vzťahoch. Bolo to len veľmi idealistické „rojčenie“ za Ruskom a všetkým, čo malo niečo spoločné s ruskou kultúrou a s Rusmi. Slovenskí rusofili čítavali diela ruských autorov a pokúšali sa aj naučiť ruštinu. Napriek tomu sa väčšine rusofilov nikdy nepodarilo dokonale ovládať ruský jazyk.⁶

Zo spomínaných autorov jedine Mikolaj nebol nadšený z Ruska a zo zajatia. Pri ňom sa musíme ale na chvíľku pozastaviť a vysvetliť si jeho postoj a celkové národné cítenie. Mikolaj bol v civilnom živote pred vojnou učiteľom. Nebol vôbec národnostne uvedomelým a ani nebol prenasledovaný, ako napríklad Jesenský a Tajovský. Síce občas mu dali zacítiť, že je pôvodom Slováč, ale boli to zväčša len poznámky na jeho adresu. Počas pôsobenia v rakúsko-uhorskej armáde skladá veliteľskú skúšku a stáva sa poručíkom. Tento rozdiel oproti Jesenskému a Tajovskému, ktorí sa pre panslavizmus dostali na front ako obyčajní vojaci, bude evidentný v zajateckých táboroch. Mikolaj sa do československých légii dostáva nasilu. Tým pádom je jediným slovenským spisovateľom – legionárom, ktorý sa nie sám od seba z presvedčenia prihlásil k légii. Násilné zaradenie do légii počas prvej svetovej vojny nebolo vôbec zriedkavosťou. Vznikol aj celý tábor v Irkutsku, kde sa zajatci zo slovensky znejúcim menom prevychovali. Do tohto tábora bol zaradený aj Mikolaj.

Obyčajnému vojakovi po zajatí Rusmi nasledovala dlhá cesta na Sibír. Prvá zastávka bola väčšinou Darnica pri Kyjeve, kde sa rozdeľovali zajatci podľa viacerých kritérií a posielali ďalej do rôznych táborov. V Darnici sa zajatci rozdeľovali od polovice roku 1915 aj podľa národnosti. Väčšinou Slovanov posielali do európskej časti Ruska a Maďarov a Nemcov ďaleko na Sibír. Rozdeľovanie však neprebiehalo dôsledne. Ako príklad môžeme uviesť Jesenského, ktorý aj keď v zápisnici uviedol, že je Slováč, poslali ho na Sibír. V jeho konečnej zastávke v Berezovke, bolo tiež väčšie množstvo Slovanov. Zajatci smerujúci na Sibír museli cestovať niekoľko týždňov vlakom po Rusku. Pre Jesenského, alebo Gacka bola síce cesta nepríjemná, ale ich oduševnenie pre Rusko malo za následok, že to bolo pre nich akési dobrodružstvo. Počas niekoľko týždňovej cesty vlakom, ale ich radosť z Ruska klesala. Gackovi prekážalo hlavne to, že ako zajatec nemohol opustiť vlak, alebo stanicu na ktorej práve stáli. „*Daromná bola túžba aspoň so stanice nazrieť do ulice, vidieť ruského človeka, ako kráča, ako sa oblieka, čo robí, počuť ako hovorí...*“ (Gacek 1936, 11) Cesta na Sibír bola veľmi dlhá a nepríjemná. Podmienky transportov zajatcov nám približuje Jesenský nasledovne:

6 Viac o Vajanskom a martinskej škole v Kodajová, Daniela (2011): Rusko v slovenskej politike na prelome 19. a 20. storočia: Vajanský versus Masaryk. In *Mýtus-stereotyp-obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Red. Tatiana Ivantýšynová a kol. Bratislava: SDK SVE, 15-28. p.

Dňa 8. októbra 1915 nás zasa naložili do studených a špinavých teplušiek⁷. Ani piecok, ani slamy nebolo v nich. [...] Vietor fučal škárami. Zjedol som na raňajky kus striedky čierneho chleba a dva kúsky cesnaku. [...] Každý druhý obed nám ukradli a každých druhých 25 kopejok, čo nám dávali ako stravné, si vopchali do vrecka, a tak sme zriedkakedy prišli k obedu. Namiesto chleba dávali zavše 7–9 kopejok, a tak pri prázdnom žalúdku bolo nám ešte chladnejšie. Životná energia klesala s teplomerom so dňa na deň. Nesobliekal, neprevliekal som sa celé týždne a pre zimu ani neumýval a ani vši neoberal, ktorým, zdá sa bolo ešte dosť teplo, lebo sa množily a pri mojich starostiach ma ešte i ony čím dial, tým väčšmi hrýzly.

(Jesenský 1936, 62–63)

Jesenský vystriedal najprv niekoľko táborov⁸ a nakoniec sa dostáva do Berezovky za Bajkalom, kde bol zajatý od 1. novembra 1915. Na Berezovku spomína, ako na malú dedinku, kde bolo ohromné množstvo barakov pre zajatcov. Sám odhaduje, že tu žilo asi 30 000⁹ zajatcov rôznych národností. „Okolie vrškovité s holými, pieskovitými, skalnatými i svrčinovými vrchmi.“ (Jesenský 1936, 67) V Berezovke bolo veľké množstvo zajatcov z Rakúsko-Uhorska. Vo svojich listoch o tábore píše aj brat maďarského spisovateľa Mihálya Babitsa. István Babits¹⁰ spomína, že tábor ležal v prekrásnej dolinke vedľa jazera Bajkal. Počasie tu v zime bolo veľmi kruté, s teplotami, ktoré klesali až k mínus 50 stupňov (Buda 2005, 435). V tábore na istý čas pobudol aj Imre Nagy, neskorší maďarský premiér. Okrem počasia ani priestor nebol veľmi prívetivý k zajatcom. Jesenský vo svojom autobiografickom diele opisuje nevlúdne podmienky tábora.

Vtisli nás šestnástich do úzkej podlhovastej izbičky. Priče pri jednej stene dolu a hore. Pri pričoch dolu bol priechod len pre jedného. Pravý bok som už mal odratý od ustavičného ležania na tvrdom. I tu boli priče holé, k tomu špinavé, ako my všetci.

(Jesenský 1936, 68)

Podmienky sa časom začali zhoršovať. Jesenský mal to šťastie, že v tábore nezostal niekoľko rokov. István Babits, ktorý sa dostáva do tábora len po odchode Jesenského, opisuje ako museli ísť pracovať mimo tábora, aby mali z čoho žiť, lebo sa o nich už nikto nestaral.

7 Nákladný vagón zriadený na osobnú dopravu.

8 Najprv bol v zajateckých táboroch Charkov, Tambov, Jekaterinoslavsk.

9 V diele Baja Benedek et al.: *Hadifogoly magyarok története* (Budapest, 1930), sa uvádza o Berezovke, že pozostával z niekoľko stoviek barakov pre asi 35–40 000 zajatcov.

10 István Babits opisuje život v Berezovke z pohľadu Maďara. Nakoľko prvé mesiace strávil medzi mužstvom a len neskôršie sa dostáva do časti pre dôstojníkov, spoznávame aj rozdiely v možnostiach zajatcov. Vo svojich listoch opisuje dlhé roky strávené v zajatí a meniace sa nálady zajatcov. V Berezovke pobudol do augusta 1918. Zaujímavosťou je, že domov sa dostáva loďou „Shunko Maru“, ktorá bola prenajatá pre transport československých légii do vlasti. Tým pádom jeho cesta domov je rovnaká ako u väčšiny legionárov.

Jesenský sa dostáva do zajatia ako radový vojak a preto ho ani v tábore neprideľujú k dôstojníkom, ale k mužstvu, kde museli nezriedka vykonávať nútené práce. Podľa svojho veku a skončenej školy mal byť toho času už dôstojníkom, ale po narukovaní ho pre panslavizmus odsúdili a v Bratislave pobudol aj kratší čas vo väzení. Tým pádom sa aj na front dostáva „poznačený“. V dôstojníckych barakoch oproti tomu bola situácia trochu lepšia. Tam sa nemuselo pracovať a dostávali aj žold. Svoj voľný čas mohli tráviť podľa svojich predstáv. Naproti tomu Jesenský musel pracovať, aby si vedel trochu prilepšiť, lebo v táboroch bolo aj jedlo nechutné a väčšinou aj vo veľmi malých dávkach, len aby zajatci hladom nepomreli. Ak chcel niekto trošku lepšiu stravu, musel si priplatiť. Takto sa Jesenský dostáva k prekladaniu listov a k čítaniu ruských novín. Za každý článok, ktorý preložil si dal zaplatiť. Z týchto peňazí si vedel kúpiť lepšie šaty a prilepšiť si stravu.

Polovičku zárobku som si prilepšoval, t. j. dával som si do čaju cukor, posýpal si cukrovým práškom kašu, omastiac si ju kúskom masla; niekedy dovolil som si extra večeru, tu makové, tu orechové rezance, tu guláš iste z nejakej chytenej mačky alebo iného domáceho zvera.

(Jesenský 1936, 69–70)

V zajatí sa šírili rôzne choroby, aj Jesenský sa dostáva do miestneho „špitálu“. Lekár mu síce povedal, že je to len chrípka, ale podľa neho to bolo niečo iné.

...muselo to byť niečo vážnejšieho, lebo som potom ešte dlho chodil ako omámený, bez radosti, akýsi apatický. Schudol som na paličku. Svaly mi zmäkly a celý som zmlánavel. Neskoršie ma začaly nohy bolieť, zapuchly mi prsty na rukách a boly tiež boľavé.

(Jesenský 1936, 76)

S najväčšou pravdepodobnosťou prekonal Jesenský v zajatí týfus. Choroba počas zajatia neobišla ani Gacka. Gacek síce pobudol v zajateckom tábore len kratší čas od 22. apríla do júla 1915. Internovaný bol v Ašbachade.

To, čo sa ti tu začalo, nebol život ... To boli kroky do dola, na kraj priepasti, do tmy. I s celým organizmom sa ti čosi robí. Sám si nikdy neujasniš, čo to bolo. Hlava ti oťažela, ruky zmalátnely, v celom tele triaška, slabosť. A s týmto nevládnym telom musíš chodiť do záchodu veľmi ďaleko konča širokého kasárenského dvora. Musíš ... I dvadsať ráz za deň. I v noci. [...] Si šťastný nadovšetko – že ťa kamaráti nevyľučujú zpomedzi seba, nehlásia komandantovi nový prípad, že ostávaš tu, medzi svojimi, že ťa neodnášajú do nemocnice, odkiaľ – vieš dobre – návratu niet...

(Gacek 1936, 14)

Hrôzostrašné spomienky na ruské zajatie môžeme nájsť u väčšiny autorov. Aj Daniel Izák spomína na chvíle prežité v zajatí, ako na veľmi nepríjemné obdobie. „Zajatie v lágri ale nebolo nič príjemného. Jednotvárna, mizerná strava, ryby a kaša, ohromné teplo, malária, nemoce rôzneho druhu, ohromná úmrtnosť, až 90 rakví denne, odobrali i posledné nádeje.“ (Izák 1933, 55) Ani iný tábor v Taškente nebol lepší. Z rozprávania Alexandra Šimka sa dozvedáme, že v tomto tábore „mizerná, nedostatočná, pri tom jednostranná strava spôsobila rôzne epidemické choroby ako týfus, scorbut (cynga) a iné, následkom ktorých viac ako polovica osadenstva zomrela. – Pamätám sa, že tuná zomieralo denne až 50 ľudí. Jednanie s umierajúcimi a mrtvými nedá sa opísať. Nie je preto div, že všetci, ktorí sme zostali ešte na živé, starali sme sa o to, ako čím skorej preč do bezpečia, kde by si človek aspoň život uhájil.“ (Šimko 1933, 163)

Život zdravého zajatca tiež nebol ľahký. Nie každý mal povolený voľný pohyb. Voľnosť zajatcov sa časom menila. Na začiatku vojny boli prísnejšie strážení. Útek z tábora bol veľmi nebezpečný.

Začiatkom zimy pokusili sa štyria Germánci-dôstojníci o útek. Spojili sa s obchodníkom v meste, ktorý bol nemeckej národnosti a ten im zaobstaral mongolské šaty a kone. Šaty do tábora priviezol im sluha miesto vody vo veľkom sude na voze. [...] Štyria dôstojníci sa chytrou prestrojili a čakali na vhodnú dobu dostať sa cez plot, za ktorým v údolí čakaly už na nich kone s mongolským sprievodcom. Plán mali znamenitý. [...] Sbehli k potoku, kde ich čakaly kone. Ich útek zbadali až ráno, bol strašný poplach. Prečítali nás dvacaťkrát. Rota, ktorá mala službu, bola ihneď zmenená. Nič nepomáhalo. Germánci dostali sa do Mongólie na 300 km od Troickosavsku. Keď mysleli, že sú už zachránení, padli do rúk kozáckej hliadke u brány mesta Urgy. Všetci štyria boli kozákmi zastrelení. Po mesiaci boli ich mrtvoly privezené späť do Trojickosavsku. Najstaršiemu nemeckému dôstojníkovi bolo povolené, aby sa presvedčil o ich totožnosti. Boli strašne zohavení, pravdepodobne zastrelili ich z bezprostrednej blízkosti, postaviac ich jednoducho k múru. Jedného z nich poznal po zlatom zube. Do jari nepokúsil sa nikto o útek.

(Mikolaj 1937, 49–50)

Niektorých zajatcov posielali aj pracovať. Boli to väčšinou nútené práce v továrňach, alebo na stavbách. Aj Jesenský, ktorý bol dosť dlhý čas v zajateckom tábore musel kratší čas pracovať.

V isté krásne septembrové ráno nás sosskupili, počítali, naložili do vozňov a prehnali do Jekaterinoslava. Ledva sme sa spamätali nad neobvyklou ruskou rýchlosťou, už sme boli postavený pred veľmi ťažkú robotu v železodielňach. Mali sme nosiť ťažké šiny, nakladať uhlie, kúriť, kopať. Pracovalo sa dňom i nocou na zmeny. Nevládali sme a hybaj nazpäť do Charkova.

(Jesenský 1933, 56–57)

S nútenými prácami sa najlepšie zaobišiel Mikuláš Gacek. On po krátkom pobyte v zajateckom tábore v Ašbachade musel ísť pracovať k roľníkom do európskej časti Ruska. Táto robota ale už bola ľahšia. „*A či to nebola rozkoš – byť znova na slobode, pod jasnou, tmavobelasou oblohou, v širom poli, zvlnenom vrškami, uprostred vonného zlatožltého mora klasov ...?*“ (Gacek 1936, 18) Pri prácach na poli neboli strážení a mohli robiť čo sa im len zachcelo. Od gazdu dostali normálnu stravu a aj ubytovanie bolo oveľa lepšie ako v táboroch.

Gacek mal to šťastie, že mohol bývať v dôstojníckych barakoch. Pre lepšie porozumenie rozdielu medzi dôstojníckymi barakmi a mužstvom si vypočujme opis dôstojníckeho baraku od Mikolaja. Mikolaj bol najprv v zajateckom tábore v Troickosavsku.

V kasárňach za mestom, izolovaný od domáceho obyvateľstva, trávili sme dlhé chvíle. Bývali sme v dôstojníckych barakoch traja-štyria v jednej izbe. Celý nábytok pozostával z troch železných postelí s troma doskami. Zpočiatku spali sme na holých doskách. [...] mesačne ako dôstojníci dostávali 50 rubľov. Každý barak mal svoju kuchyňu. V tej dobe bolo ešte možno všetko kúpiť. O cukor, mäso, chlieb, a iné potraviny nebolo starosti.

(Mikolaj 1937, 45)

Aj voľný čas trávili ako len chceli. „*Poručík Pačenovský chytil vec za praktickejši koniec. Začal medzi dôstojníkmi propagovať myšlienku švédskej gymnastiky. Sostavil program a začali sme cvičiť. Cvičenie bolo ráno a večer. Zanedlho bol dvor plný švédskeho náradia.*“ (Mikolaj 1937, 47)

Z našich literátov zajatie v Rusku trvalo najkratšie pre Tajovského. Jeho dezercia k Rusom prebehla v noci 29. decembra 1915. Dezercia sa mu podarila na desiaty pokus. Prvého mája nasledujúceho roku sa už hlási k formujúcemu sa československému odboju v Kyjeve. O svojich zážitkoch zo zajatia píše niekoľko krátkych poviedok. Tajovského poviedky sú vždy portréty jednoduchých ľudí a neoznačuje texty v ktorých píše o sebe. Stretávame sa aj s neutrálnou formou rozprávača, ako keby daná poviedka nemala nič spoločné s jej autorom. Medzi tieto portréty vkladá aj vlastné zážitky. Namiesto realistického opisu ťažkej situácie si prečítame krátke príbehy a príhody. Oveľa realistickejší opis nám prináša Janko Jesenský vo svojom diele *Cestou k slobode*. Jesenský bol zajatý od 3. júla 1915 až do marca 1916, keď odchádza do Voroneže, aby sa tiež pridral k odboju. Gackovo zajatie môžeme rozdeliť na dve časti. Prvou je zajatecký tábor, kde ale pobudol len niekoľko mesiacov. Do tábora v Ašbachade sa dostáva 22. apríla 1915. O zajateckom tábore píše veľmi málo. Vieme len toľko, že tam bola veľmi zlá situácia. Druhá časť, sú nútené práce, ktoré ale Gacek bral ako keby bol na slobode. Pracoval na viacerých miestach a dostával sa pri tom do styku aj s ruskými ľuďmi. Zajatie sa pre neho končí 17. júla 1917 vstupom do československých légii.

Z týchto výpovedí si vieme vytvoriť obraz a v myslí premietnuť strašné pomery počas prvej svetovej vojny v ruských zajateckých táboroch. Tieto diela nám prinášajú reálny náhľad a nie rozprávky, ktoré sú miestami aj prikrášľované. Vieme sa pomocou nich vžiť do situácie „plenných“¹¹ a prinášajú nám aj zákulisné informácie o vojne, nakoľko aj Jesenský, aj Tajovský počas vojny zastával v Rusku vysokú politickú funkciu. Pre lepšie pochopenie každodenného života Slovákov v zajatí máme veľmi obmedzené zdroje a musíme si vypomôcť dielami českých autorov, ktorých je nepomerne viac. Medzi českými autormi sú aj obyčajní vojaci, ktorí videli situáciu z iného hľadiska ako dôstojníci a politici. Okrem legionárov máme k dispozícii aj spomienkové texty českých autorov, ktorí sa pridali na stranu boľševikov. Vo veľkej väčšine textov, či už českých, alebo slovenských sa stretávame aj s politickou agitáciou, ktorá bola neoddeliteľnou súčasťou vojnových rokov v Rusku. Pri porovnaní zajatcov Slovákov s inými národnosťami, napríklad s Maďarmi, vidíme rozdiely vo vnímaní ruských pomerov, Rusov, ale aj samotného zajatia. Uvedomelí Slováci sa už počas zajatia pripravovali na vstup do légii, alebo aspoň sa prispôbovali Rusom. Učili sa ruský jazyk, čítali ruské knihy a miestnu tlač. Maďari sa oproti tomu aj v zajatí učili radšej nemecký jazyk. Aj Babits sa učil nemecký jazyk a neskôr aj anglický. Rusov považoval po celý čas za svojich nepriateľov. Aj z týchto výpovedí vidíme, že nie všetky národnosti, ktoré sa dostali do zajatia, mali záujem o ruskú kultúru a jazyk. Bolo to špecifické hlavne pre slovanské národy.

Literatúra

Gacek, Mikuláš (1936): *Sibírske zápisky*. Turčiansky Svätý Martin: Matica Slovenská.

Izák, Daniel (1933): In *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*. Red.Tajovský Gregor Jozef-Písecký Ferdinand. Praha: Štátne nakladateľstvo, s. 51–63.

Jesenský, Janko (1936): *Cestou k slobode*. Turčiansky Svätý Martin: Matica Slovenská.

Klátik, Ferdo (1933): In *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*. Tajovský Gregor Jozef-Písecký Ferdinand. Praha: Štátne nakladateľstvo, s. 69–75.

Krčméry, Štefan (1955): Janko Jesenský. In *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. Matuška Alexander-Zora Jesenská-Gabriel Rapoš. Bratislava: SVKL, s. 402–407.

Mikolaj, Jozef (1937): *Ako to s nami bolo. Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusku, jeho revolúciu a čsl. legie*. Spišská Nová Ves: Roľnícka osveta.

Šimko, Jozef (1933): In *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*. Tajovský Gregor Jozef-Písecký Ferdinand. Praha: Štátne nakladateľstvo, s. 163–167.

Tajovský, Gregor Jozef (2011): *Rozprávky z Ruska*. Bratislava: Cathedra.

Sociokultúrne determinanty jazyka

Mandelíková, Lenka

The Socio-Cultural Determinants of Language Abstract

The dynamics of language is influenced by the dynamic changes in the development of society. The paper deals with communication as an essential human need to contact others and at the same time highlights language and communication in a historical context. The main focus of the paper is put on "non-linguistic", the so-called extra-linguistic agents, while we take into account the social, political and demographic changes of society. Language is linked to the demographic, ethnic and economic view of society. The usage of the national language in a certain area is thus determined by several factors, not only by linguistic but also social and demographic factors. The socio-cultural characteristics of society mean undeniable contribution to linguistics.

Key words: linguistic-communication activity, society, extra-linguistic factors

Kľúčové slová: jazykovokomunikačná činnosť, spoločnosť, mimojazykové faktory

Dynamiku jazyka ovplyvňujú dynamické zmeny vo vývine spoločnosti. V príspevku sa zaoberáme komunikáciou ako nevyhnutnou potrebou človeka kontaktovať sa s druhým človekom a zároveň poukážeme na jazyk a komunikáciu v historických súvislostiach. Ťažiskom príspevku sú „nejazykové“, tzv. extralingválne činitele, pri ktorých berieme na zreteľ sociálne, politické a demografické zmeny v spoločnosti. Jazyk je prepojený s demografickým, národnostným a ekonomickým pohľadom na spoločnosť. Používanie národného jazyka na istom území teda podmieňujú viaceré faktory, nielen jazykový, ale aj sociálny či demografický faktor. Sociokultúrne znaky spoločnosti sú nespochybniteľným prínosom pre jazykovedu.

Komunikácia ako potreba a činnosť

V sociálnej komunikácii si ľudia vymieňajú informácie, názory, pracovné a životné skúsenosti. Komunikáciu zaraďujeme do sociálneho kontextu. Komunikačné vzťahy sú istou formou spoločenských vzťahov. Keď hovoríme v komunikatívnom kontexte, tak artikulujeme isté zvuky, zároveň vyjadrujeme určitú jazykovú formu (napr. vetu) a tiež vyjadrujeme istý obsah a komunikačnú silu. Vyjadrenie je úspešné, ak prijímateľ rozumie komunikačnému konaniu a akceptuje ho. Komunikačnú činnosť nemožno chápať len ako čistú výmenu informácií medzi účastníkmi komunikačného aktu. Komunikácia je motivovaná zámermi a cieľmi, ktoré vyplývajú z rôznych ľudských činností, fyzických a duševných.

V minulosti marxistická jazykoveda pri opise jazykovokomunikačnej činnosti poukazovala na prepojenie komunikácie s materiálnymi potrebami spoločnosti. Čiže pre vývoj jazyka má zásadný význam práca. K. Marx a F. Engels

(Marx–Engels 1966, 452) v štati *Podiel práce na poľudštení opice* hovoria o práci ako základnej podmienke ľudského života. Vzpriamená chôdza a odvykanie používania rúk pri nej boli rozhodujúce kroky na prechod od opice k človeku. Ruka musela byť čoraz zručnejšia a ohybnejšia. Ruka sa stala nielen orgánom práce, ale aj jej produktom. Rozvinutie ruky a teda aj práce rozširovali obzor človeka. Rozvoj práce zblížoval členov spoločnosti a podporoval vzájomné medziľudské vzťahy. Ľudia cítili potrebu si niečo povedať. Nevyvinutý orgán – hrtan – sa pretváral a zdokonaľoval a postupne dochádza k vyslovovaniu artikulovaných hlások. Marxistická filozofia považuje takýto výklad vzniku reči z práce a s prácou za správny. Práca a následne reč sú dva primárne popudy, vplyvom ktorých sa mozog opice pretváral na mozog ľudský. Príznačný rozdiel medzi skupinou opíc a spoločnosťou je v práci. Práca človeka začína zhotovovaním nástrojov, a to najmä na lov zvierat. Práve lov predpokladá prechod od rastlinnej potravy k potrave mäsovej. Čím viac sa človek vzdďaloval od rastlín, tým viac sa tiež povznášal nad zvieratá. Konzumácia mäsa viedla k podmaneniu ohňa a k domestikácii zvierat. Súčinnosťou rúk, rečových orgánov a mozgu u ľudí disponovala spoločnosť schopnosťami realizovať stále zložitejšie úkony a dosahovať stále vyššie ciele. Práca sa počas vývoja jednotlivých generácií menila, napr. od lovu a chovu dobytky sa prešlo k obhospodarovaniu pôdy, k spracovaniu kovov a neskôr k rozvoju remesiel a obchodu. Vzniklo právo, politika a odraz ľudských vecí v ľudskej hlave – náboženstvo (Marx – Engels 1966, 458). Ľudia sa vzdďalujú od zvierat, a tak ľudská činnosť a jej pôsobenie na prírodu dostávajú charakter zámerného a plánovaného konania. Čiže zvierat iba využíva prírodu a žije v nej. No človek si prírodu podriaduje a ovláda ju.

Na prvý pohľad sa javí ako logické, že vývin kultúry sa začal vytváraním a následným zdokonaľovaním rôznych – napríklad pracovných – nástrojov. Človek žil v prírodnom svete, z ktorého bral plody, drevo, kameň a pod. Z tohto vychodí (alebo aspoň sa môže zdať), že na počiatku vo vývine kultúry bola materiálna kultúra. Tvorivá činnosť človeka, jeho schopnosť myslieť a uvažovať a vývin reči mali pozitívny vplyv na existenciu človeka v prírode. Vo víre prírodného života človek získaval skúsenosti, pričom menil sa aj on sám, pretože sa kultivoval. V kultivujúcej činnosti je človek sociálnou bytosťou, ktorá sa zásadne líši od iných komunikačných systémov, pretože má k dispozícii zvukový artikulovaný jazyk (Král – Rýzková 1990). Reč vznikla z nevyhnutnej potreby človeka dorozumieť sa s iným človekom. *Reč je najdôležitejší činiteľ pre vzájomné dorozumievanie*. Bez vzájomného dorozumievania by sa ani ľudská činnosť, ani ľudská spoločnosť nemohli vyvíjať a rozvíjať. Prvotným predpokladom zrodu kultúry je teda reč ako schopnosť hodnoty uchovať a odovzdávať. Len u človeka sa vytvorili anatomické orgány dôležité pre vznik reči. Schopnosť reči predstavuje dva aspekty, a to recepciu a produkciu. Recepcia je spätá s ľudskými zmyslami – so zrakom a sluchom. Produkcia zahŕňa ústa, jazyk a hlas. Teda prostredníctvom hlasu dochádza ku vzniku ľudskej reči. Reč je zásadným predpokladom vzniku kultúry. Čiže to, čím sa odlišuje kultúra od prírody, je komunikácia v jej rozmanitých spôsoboch.

Prvotným impulzom na komunikáciu je duševná potreba človeka nadväzovať kontakt s iným človekom, pričom ide o podvedomú potrebu človeka vytvárať a udržiavať kontakt s ďalšími ľuďmi. Ľudská spoločnosť nepotrebuje komunikáciu len na to, aby sa ľudia mohli medzi sebou navzájom dorozumievať. Človek môže prostredníctvom jazyka ešte neuskutočnenú činnosť „komunikatívne“ anticipovať, to znamená predvídať (por. Vaňko 1999). V procese komunikácie sa človek môže nachádzať v súčasnosti, či prestúpiť do minulosti a budúcnosti. Človek si uvedomuje rozličné súvislosti v konkrétnej činnosti. Komunikácia tak nadobúda sociálny charakter činnosti. To znamená, že komunikačnú činnosť začleňujeme medzi všetky ostatné ľudské činnosti – duševné aj materiálne.

Tradičné delenie komunikačných foriem je také, že rozlišujeme verbálnu (slovnú) a neverbálnu (neslovnú) komunikáciu. Verbálna komunikácia môže byť ústna alebo písomná. Výhodou ústnej komunikácie je možnosť priamej spätnej väzby a nevýhodou nenáležitý výber jazykových prostriedkov. V ústnej komunikácii môžeme využiť také aspekty reči, ako sú napr. intenzita hlasu, tempo reči, melódia vety. Písomná forma komunikácie sa používa pri informovaní prostredníctvom listov, správ, manuálov. Za priaznivú okolnosť považujeme faktor času slúžiaci na presnú formuláciu myšlienok. Príprava býva často podceňovaná, a pritom ide o jeden zo zásadných faktorov úspechu komunikácie. Autor je vždy prítomný na tvorbe prejavu (pozri Mandelíková 2012). Pri samotnom prednese je dôležitá pozitívne sa zrakovo kontaktovať a nedostať sa do časovej tiesne. Pri časovej tiesni môže ísť o prebytok času a nedostatok času. Jednu i druhú podobu časovej tiesne zistí autor až v druhej časti svojho prejavu. Neverbálna komunikácia – reč tela – sa môže použiť samostatne, ale zväčša dopĺňa verbálnu komunikáciu. Môže podporiť aj narušiť priebeh komunikácie. Z hľadiska sociálnych pozícií rozlišujeme horizontálnu komunikáciu (tá istá sociálna pozícia, napr. medzi kolegami) a vertikálnu komunikáciu (rozdielna sociálna pozícia, napr. medzi učiteľom a žiakom). Známa je i formálna a neformálna komunikácia a podľa účastníkov komunikácie ide o intrapersonálnu komunikáciu (jednotlivec ju vedie sám so sebou, vnútorná neartikulovaná reč) a interpersonálnu komunikáciu (komunikácia medzi dvoma ľuďmi, v skupinách, napr. dialóg, interview, vyjednávanie, rokovanie).

Sociokultúrne poznanie spoločnosti

V zmysle marxistickej filozofie vedomá organizácia spoločenskej výroby s plánovaným rozdeľovaním ľudí pozdvihne z ostatného živočíšneho sveta, a to z hľadiska spoločenského. Výroba sa začína rozrastaním sa obyvateľov. Vzájomné vzťahy rozličných národov závisia od rozvinutia svojej výrobnéj sily a delby práce. Delba práce je ozajstná až vtedy, keď sa odlišuje hmotná práca od duševnej (Marx – Engels 1958, 45).

Podľa Durkheima (2004) je potrebné skúmať delbu práce z aspektu jeho sociálnych funkcií a príčin. Treba poukázať na to, že stavebným kameňom delby práce je sociálna delba ľudí. Sociálna funkcia delby práce tak väzí vo vytvorení

solidarity. Durkheim sa sústreďuje na to, čo spôsobuje sociálnu solidaritu a súdržnosť, tzv. kohéziu. *Sociálna kohézia* predstavuje „charakteristiku sociálnych pút a vzájomných väzieb členov spoločenskej skupiny“ (Masárová – Živčicová 2012, 29). Ide o jeden z primárnych pojmov európskej integrácie. Činitele, ktoré ovplyvňujú súdržnosť, zomknutosť skupiny, sú najmä homogenita členov skupiny, komunikačné možnosti, osobnosť jednotlivých členov skupiny i veľkosť samotnej skupiny (čím je menšia skupina, tým je väčšia kohézia). Za výhody súdržnosti skupiny môžeme považovať vyššiu mieru kooperácie a ľahšiu komunikáciu. Naopak nevýhodou je ťažšia spolupráca s inými skupinami. Spoločnosť Durkheim vníma ako poriadok založený na solidarite a súdržnosti. Odpoveď na túto otázku hľadal v teórii rozvoja delby práce. Hovorí, že stále dochádza k väčšej delbe práce medzi pohlaviami. Najpozoruhodnejším výsledkom delby práce nie je to, že zvyšuje výkonnosť rozdelených funkcií, než to, že sú tieto funkcie vďaka delbe solidárne (Durkheim 2004, 58). Spoločenská solidarita je morálnym javom, pričom jej odraz možno nájsť v práve. Štúdium solidarity spadá podľa É. Durkheima do predmetu sociológie. Solidarita ako sociálny jav závisí od nášho individuálneho organizmu. Poriadok v spoločnosti nie je vždy ideálny a samozrejмый. Preto je dôležitá úloha noriem v spoločnosti ako záväzných pravidiel, ktoré je nutné dodržiavať. V zmysle tejto teórie právo uvádza základné formy spoločenskej solidarity. Každým právnym predpisom sa môže rozumieť sankcionované pravidlo správania. Sankcie sa menia podľa závažnosti, ktorá sa prisudzuje predpisom a podľa roly, ktorú hrajú v spoločnosti. To, čo spôsobuje rozvoj delby práce, treba hľadať v niektorých zmenách sociálneho prostredia, t. j. v morfológických faktoroch spoločnosti, v náraste spoločenskej hustoty. Durkheim poznamenáva, že ak delba práce postupuje s rastúcim objemom a hustotou spoločnosti, je tomu tak preto, že boj o život je v nej tvrdší (Durkheim 2004, 225). Delba práce sa stáva výsledkom boja o život. Delbou práce nie sú konkurenti nútení k tomu, aby sa vzájomne odstránili, ale aby mohli koexistovať vedľa seba. Rozvojom delby práce poskytuje delba prostriedky na prežitie väčšieho počtu ľudí. Delba práce normálne vytvára spoločenskú solidaritu, ale môže viesť aj k opačným dôsledkom. Človek je morálna bytosť, ktorá žije v spoločnosti. Morálnosť tkvie v solidarite s istou skupinou a kolíše podľa tejto solidarity. Delba práce predstavuje vlastnosť, ktorou sa definuje mravnosť a zároveň čoraz viac smeruje k tomu, aby sa stala základnou podmienkou spoločenskej solidarity. Marxistická jazykoveda videla v Durkheimovom modeli modernej spoločnosti nekritické velebenie kapitalistickej spoločnosti a jej delby práce (Ehlich – Müller – Wiehle 1971, 101). Dielo Durkheima o spoločenskej delbe práce je jedno z prvých sociologických teórií delby práce. Je inšpirujúce pre sociológov, ekonómov i lingvistov. Mnohé z jeho poznatkov sú dodnes súčasťou sociologického poznania spoločnosti.

Spoločnosť v súčasnosti možno pokladať za zložitý organizmus, ktorý má charakter systému. Teória vedy chápe systém ako vnútorne organizovaný celok, ktorý pozostáva z prvkov (jednotiek, zložiek, komponentov), pričom tieto prvky sú v rámci celku zviazané vzájomnými vzťahmi. Vlastnosťou systému je, že „jeho

komplexná kvalita nie je mechanickým súčtom vlastností jednotlivých prvkov, ale ako celok vytvára novú, komplexnú, vlastnostiam prvkov nadradenú kvalitu“ (Ondruš – Sabol 1984, 19). Systém predstavuje vzájomne späté prvky, ktoré sú zložkou samostatných aj iných širších systémov. Vnútoraná sieť vzťahov medzi zložkami systému sa nazýva štruktúra. Tá vyjadruje usporiadanosť vzťahov medzi prvkami alebo časťami systému. Systém je teda vnútorne štruktúrovaný celok. Systém a štruktúra sú súvzťažné pojmy. Štruktúrovanosť systému ako určitý stupeň vnútornej zviazanosti systému závisí od viacerých podmienok (Ondruš – Sabol 1984, 21–25):

1. Rozsah množiny prvkov systému (čím je rozsah množiny systému nižší, tým je štruktúrovanosť systému vyššia).
2. Relatívna uzavretosť systému (čím je systém uzavretejší, tým je štruktúrovanejší).
3. Relatívna stabilita systému (každý systém sa chce upevňovať voči okoliu, systém prispôsobuje svoje okolie tak, aby vyhovovalo jeho štruktúre).

Systémovosť spoločnosti sa skúma z hľadiska politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej sféry. Politická sféra zahŕňa štát, armádu a politické strany. Ekonomickú oblasť predstavuje materiálna výroba. Predposledná – sociálna – sféra znamená rozdelenie obyvateľstva na základe demografických, etnických kritérií a pod. Kultúrna oblasť obsahuje výtvy vyjadrujúce kultúrny život spoločnosti.

Kultúra zahrnuje jednak hodnoty, ku ktorým sa jednotlivci v spoločnosti hlásia, jednak normy, ktorými sa členovia riadia. Hodnoty predstavujú abstraktné ideály a *sociálne normy* konkrétne pravidlá, ktoré v zmysle L. Mandelíkovej (2014, 55) vymedzujú očakávané spôsoby správania. Sociolingvistika sa zaoberá sociálnymi normami, ktoré regulujú rečové správanie komunikantov. Pri rečovom správaní je významná úloha *sociálnej roly*. Správanie jednotlivca v jeho sociálnej role determinuje očakávanie prijímateľov. Pojem sociálnej roly sa často zamieňa s pojmom sociálnej normy. Norma má širšiu pôsobnosť ako rola. Rola podlieha normám. Sociolingvistiku tiež zaujíma jazyk, ktorý sa líši z fonického a obsahového hľadiska u ľudí s rozdielnymi rolami. Spoločnosť, ku ktorej človek patrí, vyžaduje od neho, aby v rámci svojich sociálnych pozícií prevzal a plnil určité roly. Rola ako druh sociálnej činnosti a štandard správania sa očakáva ostatnými členmi skupiny od jednotlivca. Realizácia roly umožňuje fungovanie spoločnosti a sociálnych vzťahov, pretože v role jednotlivec chápe nielen to, čo je od neho očakávané, ale aj to, čo má očakávať od druhých. Môžeme povedať, že jednotlivec si už od detstva preberá sociálne roly tých druhých (najmä rodičovské a profesijné roly). Tak si pozvoľne osvojuje skúsenosti vyplývajúce z konkrétnej situácie. Preberá roly druhých kvôli sebe samému. Chce sa socializovať. V zmysle Živčicovej (2011, 83) je socializácia „celoživotný proces sociálneho učenia, v rámci ktorého si osvojujeme spoločenské normy a pravidlá, ako aj formy sociálneho správania“. Proces socializácie sa realizuje inštitucionalizovanou

formou, t. j. organizovanou formou vo výchove a vzdelávaní a spontánnou formou, t. j. formou prejavujúcou sa v každodennom živote (vedomé a nevedomé preberanie foriem správania).

Vzájomné správanie jednotlivcov, teda správanie jednotlivcov voči sebe predstavuje sociálnu interakciu. Tá odzrkadľuje kultúrnu úroveň národa. Je výsledkom zvyklostí kontrolovaných verejnou mienkou. Uskutočňuje sa verbálnou a neverbálnou komunikáciou. Verejná mienka závisí od spoločenského a politického zriadenia a od rozvoja demokracie v spoločnosti. Činiteľmi utvárania verejnej mienky sú politické, sociálne a kultúrne podmienky v spoločnosti. Verejná mienka je významnou súčasťou spoločenského vedomia, morálky, náboženstva a pod. Jej výskum analyzuje postoje obyvateľstva k spoločenským vzťahom z najrozmanitejších hľadísk. Rieši napríklad ekonomickú či kultúrnu problematiku. Verejnú mienku možno skúmať v rámci sociológie masovo-komunikačných prostriedkov, ktorá patrí k špecifickej sociologickej disciplíne – sociológii kultúry – ako jednej z najrozsiahlejších oblastí sociológie.

Sociologické poznanie spoločnosti zaujíma okrem iných vedných disciplín aj demografiu. Demografia predstavuje teóriu o populácii, ktorá sa zaoberá pôrodnosťou, úmrtnosťou, migráciou a pod. Ide o vedný odbor prinášajúci informácie pre sociológiu, ekonómiu, ale i jazykovedu. Skúma počet, štruktúru a pohyb obyvateľstva, predovšetkým zmeny v jeho sociálnej, ekonomickej a vekovej skladbe. Údaje o štruktúrach obyvateľstva sú významné pre demografickú reprodukciu. Relevantnou charakteristikou demografickej statiky je štruktúra obyvateľstva. Tá sa sleduje na základe týchto rozhodujúcich znakov. Sú to:

- a) biologické znaky (štruktúra obyvateľov podľa pohlavia, veku, rodinného stavu a pod.);
- b) ekonomické znaky (štruktúra obyvateľov podľa ekonomickej aktivity, povolania a pod.);
- c) kultúrne znaky (štruktúra obyvateľov podľa vzdelania, národnosti, jazyková a religiózna štruktúra a pod.).

Poznatky z demografie čerpá aj jazykoveda, ktorú z hľadiska mimojazykových faktorov zaujíma migrácia, národnosť, vzdelanie, ekonomická aktivita a pod.

1. Migrácia

Pre fungovanie súčasnej slovenčiny ako národného jazyka je významný vzostup urbanizácie po druhej svetovej vojne. Medzi extralingválne, čiže mimojazykové činitele podmieňujúce dynamiku jazyka zaraďujeme migráciu (sťahovanie) obyvateľstva. Vnútornú migráciu ovplyvňovali predovšetkým procesy industrializácie a výstavba bytov v mestách. Práve rozvojom priemyslu a bývania v mestách nastáva koncentrácia obyvateľov z dedín do miest. V období rokov 1950–1980 sa v Československu podiel mestského obyvateľstva zdvojnásobil. Obyvatelia vidieka sa sťahovali hlavne do okresných miest. V 80. rokoch minulého storočia žilo na Slovensku viac-menej mestské obyvateľstvo. V 90. rokoch začína postupné obmedzenie výstavby bytov. Nielen toto obmedzenie, ale aj vysoká cena nehnuteľností markantne obmedzili vnútroštátnu migráciu. V súčasnosti sa zoslabilo sťahovanie z vidieka do mestských sídel. Na rozvíjanie mestskej reči malo teda vplyv aj sťahovanie sa za prácou do miest.

V rámci ostatného sčítania obyvateľstva, ktoré sa uskutočnilo dňa 21. 5. 2011, má hlavné mesto Slovenska – Bratislava – 413 195 obyvateľov. V Košiciach žije 240 688 obyvateľov s trvalým pobytom a v Banskej Bystrici 79 775 obyvateľov. Podľa dostupných údajov štatistického úradu k 31. 12. 2011 Trenčín hlási 55 832 obyvateľov a Komárno 34 478 obyvateľov. Najnižším počtom obyvateľov disponuje mesto Senica – 20 320 obyvateľov.

2. Národnosť

Nielen migrácia, ale aj zloženie etnických menšín je determinantom jazykovej dynamiky. Tiež patrí medzi extralingválne faktory. Národnosť sa zisťuje pri sčítaniach obyvateľstva. Obyvatelia uvádzajú svoju národnosť podľa vlastného presvedčenia. Nasledujúca tabuľka poukazuje na zloženie obyvateľstva v Slovenskej republike podľa národnosti v rokoch 2001–2012.

Národnosť (v %)	Rok											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
slovenská	85,8	85,8	85,7	85,7	85,6	85,5	85,4	85,3	85,2	85,2	80,6	80,6
maďarská	9,7	9,6	9,6	9,6	9,6	9,5	9,5	9,5	9,5	9,4	8,5	8,5
rómska	1,7	1,7	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0
česká, moravská, sliezska	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	0,6	0,6
rusínska	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6
ukrajinská	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
nemecká	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
poľská	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
iná a nezistená	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,5	1,5	1,5	7,4	7,4

Tabuľka 1. Zloženie obyvateľov SR podľa národnosti v rokoch 2001 – 2012 v % (Spracované podľa dostupných údajov Štatistického úradu SR)

V roku 2012 tvorila slovenská národnosť na Slovensku 80,6% a maďarská národnosť 8,5%. Sú to najpočetnejšie národnosti, pričom obidve zaznamenali pomerne výrazný medziročný štatistický pokles medzi rokmi 2010 a 2011. Bol spôsobený sčítaním v danom referenčnom roku, keď sa zvýšil počet aj podiel osôb, ktoré sa neprihlásili k žiadnej národnosti na Slovensku. Podiel rómskej národnosti je od roku 2010 stabilný, tvorí 2% obyvateľov. Ostatné národnosti sú zastúpené podielmi nižšími ako je 1%. Z územného hľadiska je najvyšší podiel obyvateľov slovenskej národnosti na západnom, severozápadnom a strednom Slovensku. Obyvatelia maďarskej národnosti žijú v pásme pozdĺž hranice s Maďarskom. Rómska národnosť je hojne zastúpená vo východnej časti územia Slovenska.

3. Vzdelanie

Národnosť a stupeň urbanizácie ovplyvňujú vzdelanostnú úroveň na Slovensku. Školský zákon v SR definuje jednotlivé druhy škôl, ktoré poskytujú predškolskú výchovu, základné, stredoškolské a záujmové vzdelávanie. Školy, v ktorých sa vzdelávanie realizuje popri slovenskom jazyku i v jazyku národnostnej menšiny, sa vymedzujú ako školy s viacerými vzdelávacími jazykmi, t. j. v týchto školách sú triedy s vyučovacím jazykom slovenským a tiež triedy s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny. Vysoké školy definuje zákon o vysokých školách a o zmene niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Veľká časť obyvateľstva so základným vzdelaním na Slovensku pripadá na starších ľudí, ktorí žijú najmä na vidieku. Mladšie obyvateľstvo disponuje vyšším stupňom nadobudnutého vzdelania, a to najmä v regiónoch s vyššou koncentráciou pracovných miest, ktoré si vyžadujú vyššie vzdelanie. Na základe posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 sú známe výsledky o obyvateľstve podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Podiel obyvateľov s najvyšším ukončeným vysokoškolským vzdelaním (bakalárskym, magisterským, inžinierskym, doktorským a doktorandským) vzrástol zo 7,8% v roku 2001 na 13,8% v roku 2011. V tomto desaťročnom období 2001–2011 pribudli vo všetkých krajoch Slovenska ľudia s vysokoškolským titulom. Vzdelanostná úroveň na Slovensku sa teda od sčítania obyvateľov z roku 2001 výrazne zmenila, a to v prospech ľudí s ukončeným vysokoškolským vzdelaním.

4. Ekonomická aktivita

Ľudská práca predstavuje cieľavedomú činnosť človeka. Činnosť sa orientuje na opracovanie predmetu alebo tvorbu výrobku. V spoločenskej výrobe vstupujú ľudia do výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému vývojovému stupňu ich výrobných síl. Súhrn výrobných vzťahov vytvára ekonomickú štruktúru spoločnosti. Kvalita sociálnych procesov zachytáva vzťah ekonomickej

a sociálnej skutočnosti. Výberové zisťovanie pracovných síl je priebežným monitorovaním pracovných síl, a to na základe priameho zisťovania vo vybraných domácnostiach. Všetky nadobudnuté údaje sa prepočítavajú na aktuálne údaje o obyvateľoch Slovenska prevzaté zo štatistického zisťovania o pohybe obyvateľstva. Nasledujúca tabuľka uvádza ekonomicky aktívne obyvateľstvo v Československu a na Slovensku.

Ukazovateľ	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Ekonomicky aktívne obyvateľstvo (tis.)	1194	1744	1999	2485	2618	2748
Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva (%)						
z obyvateľstva v produktívnom veku	-	-	73,6	81,1	83,5	79,1
z obyvateľstva v poproduktívnom veku	-	-	15,9	19,3	8,3	8,0

Tabuľka 2. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo v rokoch 1950 – 2001 v Československu a na Slovensku (Spracované podľa dostupných údajov Štatistického úradu SR)

Z tabuľky vyplýva, že v rokoch 1970–1991 vzrastá podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva v produktívnom veku v ČSSR a ČSFR. Kým v roku 1970 ide takmer o 74% ekonomicky aktívneho obyvateľstva, v roku 1991 sledujeme desaťpercentný nárast ekonomicky aktívneho obyvateľstva v produktívnom veku. Z ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poproduktívnom veku je dosiahnutý najvyšší podiel v roku 1980, zatiaľ čo v roku 2001 je najnižší. V tabuľke si možno všimnúť prázdne miesta, resp. vodorovné čiarky. Tie na mieste čísla znamenajú, že údaj nie je k dispozícii, alebo je nespoľahlivý.

V roku 2009 na Slovensku dosahovala miera ekonomickej aktivity 58,9%, o rok neskôr 59,0% a v roku 2011 zaznamenávame nepatrný rozdiel s predchádzajúcim rokom – 59,1%. Podotýkame, že ide o výberové zisťovanie pracovných síl. Ekonomicky aktívni obyvatelia podľa výberového zisťovania pracovných síl sú ľudia vo veku od 15 rokov, ktorí patria medzi pracujúcich alebo nezamestnaných. Nasledujúca tabuľka ukazuje bilanciu ekonomickej aktivity obyvateľstva v rokoch 2009–2011.

Ukazovateľ	2009	2010	2011
Miera ekonomickej aktivity (%)	58,9	59,0	59,1
Muži	68,1	67,8	68,4
Ženy	50,3	50,8	50,5

Tabuľka 3. Bilancia ekonomickej aktivity obyvateľstva na Slovensku v rokoch 2009–2011 (Spracované podľa dostupných údajov Štatistického úradu SR)

Z vyššie uvedeného vyplýva, že v jednotlivých rokoch nebadateľ výrazné dištinkatívne rozdiely v podieloch miery ekonomickej aktivity u mužov a tiež nezaznamenávame markantné rozdiely v podieloch ekonomickej aktivity u žien. Ide len o výberové zisťovanie pracovných síl.

Konštatujeme, že proces uspokojovania potrieb sa týka nielen samotnej spoločnosti a jednotlivcov. Vždy ide o vzťah medzi spoločnosťou a jedincom, resp. o vzťah vzájomného pôsobenia medzi obidvoma. Tento vzťah je sprostredkovaný realizáciou pozícií, rolí a statusov sociálnych skupín spoločnosti.

Záver

Podnetom na komunikáciu je prirodzená potreba človeka kontaktovať sa s druhým človekom. Marxistická filozofia poukazovala na spätosť komunikácie s pracovnou činnosťou, v jej zmysle je pre vývin jazyk rozhodujúca práca. Človek ako sociálna bytosť sa v kultivujúcej činnosti odlišuje od iných komunikačných systémov, pretože používa zvukový artikulovaný jazyk. Komunikáciou si ľudia vymieňajú informácie najčastejšie prostredníctvom jazyka. Vďaka komunikácii sa dostávajú do komunikačného vzťahu. Komunikačné vzťahy predstavujú komunikačnú realizáciu vzťahov medzi jednotlivcami, ale sú aj podmienené a ovplyvnené spoločenskými vzťahmi medzi jednotlivcami, ktoré sú dané miestom jednotlivca v spoločnosti, napr. jeho generačnou príslušnosťou, pohlavím, rolou v rodine, zamestnaním a pod. Komunikačné vzťahy sú formou spoločenských vzťahov. Komunikácia má sociálny charakter činnosti. Komunikačná činnosť patrí medzi ostatné ľudské činnosti. Dôležité je nielen spoznávať nové skutočnosti, ale aj poznatky primerane vyjadriť. Porozumenie komunikátu závisí hlavne od ovládania daného jazyka, ktorý predstavuje kód komunikátu. Slovenčina ako národný jazyk Slovákov predstavuje „pulzujúcu kategóriu s typickými i špecifickými vývinovými znakmi v rámci spisovného jazyka. Bohatosť... signalizuje polyfunkčnosť tohto jazyka, veď prezentuje (všeobecné i špecifické) myslenie a videnie sveta“ (Šenkár 2011, 92).

Jazyk je sociálny fakt, celospoločenský fenomén, na fungovanie ktorého majú vplyv tak jazykové, ako aj mimojazykové činitele – predovšetkým ekonomické, sociálne a kultúrne činitele. Fungovanie spoločnosti a jeho jednotlivých zložiek závisí od stavu jazyka. Stav jazyka tak podmieňuje plynulý rozvoj školstva, ekonomiky, verejnej a štátnej správy v krajine. Systémový charakter spoločnosti vyplýva z podstaty spoločnosti. Súdržná spoločnosť predstavuje navzájom sa podporujúcu komunitu, ktorých jednotlivci naplňajú spoločné ciele demokratickými prostriedkami. Sociokultúrne poznanie spoločnosti je prínosné pre demografiu – teóriu o populácii. Poznatky z nej čerpá aj jazykoveda. Súvislosť vidieť v ekonomických a kultúrnych znakoch obyvateľstva. Pre jazykovedu sú významné migrácia a zloženie etnických menšín ako determinanty dynamiky jazyka, vzdelanostná úroveň a ekonomická aktivita obyvateľstva. Kvalita sociálnych procesov poukazuje na vzťah ekonomickej a sociálnej skutočnosti, pričom pri určení kvality týchto procesov je dôležitá samotná aktivita človeka.

Literatúra

Durkheim, Émile (2004): *Spoločenská delba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. Preložila Pavla Doležalová.

Ehlich, Konrad – Müller, Frank – Wiehle, Dietmar (1971): Soziolinguistik als bürgerliches Herrschaftswissen – Marxistische Sprachanalyse. In *Aspekte der Soziolinguistik*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag 1971, s. 98–109.

Kráľ, Ábel – Rýzková, Anna (1990): *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Mandelíková, Lenka (2012): *Analýza a interpretácia odborného textu*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta špeciálnej techniky.

Mandelíková, Lenka (2014): *Sociokultúrne súvislosti jazyka*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov.

Marx, Karl – Engels, Friedrich (1958): *Spisy. Svazek 3. Feuerbach. Protiklad materialistického a idealistického názoru*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

Marx, Karl–Engels, Friedrich (1966): *Spisy. Svazek 20. Podiel práce na poludštení opice*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Masárová, Tatiana–Živčicová, Eva (2012): *Meranie kvality života*. Žilina: GEORG.

Omdruš, Šimon–Sabol, Ján (1984): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Šenkár, Patrik (2011): Etický a noetický aspekt sveta pre deti v próze Pavla Bujtára. In *Svedectvá slovenskej dolnozemskej prózy. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 18.-19. marca 2011*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 92–103.

Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Štatistický úrad Slovenskej republiky 2011.

Vaňko, Juraj (1999): *Komunikácia a jazyk*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta.

Živčicová, Eva (2011): *Základy psychológie*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov.

Internetové zdroje

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4035>

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=29977>

<http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/uvod/scitania.htm>

Podoby básnických výpovedí rôznych generácií Slovákov v súčasnom Rumunsku¹

Šenkár, Patrik

Forms of the Poetic Testimonies of Different Generations of Slovaks in Today's Romania Abstract

The paper analyses the poetic works of three Slovak poets of different generations in contemporary Romania (Ondrej Zetoča, Anna Kalianková, Daniel Rău-Lehotský). Their common denominator is that (they are the only Slovaks in Romania) they have issued only one collection of poems separately so far. Using the interpretive method, the study examines their individual lyrical testimonies, which are most often based on the specifics of their own chronotope minority (especially at Zetoča), later by generations "overgrowing" into more universal forms (partially at Kalianková and fully at the Rău-Lehotský). The general objective of these interpretations is to enter the chambers of the universality of poetic existence valid from ancient times. The backbone of the paper is the identification and interpretation of these expressed, but also unspoken attributes valid in the whole society.

Key words: national existence, Slovaks in Romania, universality, the specificity of being, poetic testimony, interpretation

Kľúčové slová: národnostná existencia, Slováci v Rumunsku, univerzálnosť, špecifickosť bytia, básnická výpoveď, interpretácia

Každodenný život človeka je nemysliteľný bez všelijakých kontextov. Nie je tomu ináč ani v prípade literatúry, kde osobnosť autora precizuje samotný umelecký kontext diela. Vzájomný vzťah medzi životom autora a literárnym dielom (a najmä miera tejto závislosti) je rozličná a závisí od viacerých okolností (napríklad od veku či skúsenostného komplexu autora). V každom literárnom diele sú však evidentné stopy po autorskom subjekte; zjavné, zastrené, ba aj celkom skryté. Z diela je preto možné „... dedukovať istý obraz autorovej osobnosti, jeho názory... nemožno ho však stotožňovať s autorom ako skutočnou osobou“ (Plutko 1992, 11). To však neznamená, že (parafrázujúc myšlienku Ernesta Hemingwaya) človek je ostrovom samým pre seba. Koniec koncov ani v určitej samote človek nie je v skutočnosti sám, nakoľko: „*Má seba, má svoje svedomie, svoje predstavy, svoje sny, svoje výčitky, svoje nádeje, svoj strach. Je námramne živo v samote človeka. A ten, čo hľadá tam pokoj, nájde nepokoj. Pred sebou nikto nikdy neutiekol*“

1 Predmetný príspevok analyzuje básnickú tvorbu troch slovenských poetov zo súčasného Rumunska. Podopiera prastarú múdrosť o kráse a jedinečnosti pestrosti, ktorá sa v našom prípade konkretizuje pri tomto (akoby náhodnom) „stretnutí“ týchto troch autorov troch rôznych generácií. Ich spoločným menovateľom je fakt, že (oni ako jediní Slováci v Rumunsku) doposiaľ osobitne vydali iba jednu básnickú zbierku, avšak boli a sú činnými predstaviteľmi svojej národnosti na rôznych úrovniach a v rôznych (extrovertných, ale aj introvertných) formách, samozrejme, determinujúc túto svoju „úlohu“ (aj) z pohľadu vlastnej životnej skúsenosti.

(Barboričá 1997, 91). S istou dávkou nadsázky môžeme tvrdiť, že onen nepokoj v živote skúseného (a na literárnej úrovni aspoň priemerne vzdelaného) čitateľa je tento nepokoj vyvolaný práve literárnym textom a jeho percepciou. Impulzom je vnímanie textu a interpretačný prístup/proces je akosi „redukciou“ (spomínaného) nepokoja. Tým sa vytvára spleť myšlienok, vzťahov a konotácií, teda určitá interpretačná kanava objektívno-subjektívnych pluralitných hodnotení zo strany čitateľa.

V pozadí toho je teda univerzálna šírka subjektívnym predpokladom pluralizmu. Mysliaci subjekt (či už autor alebo čitateľ) svojim zásahom (daný) komplexný stav mení: do určitej miery ho pretvára na svoju (presnejšie: zosobnenú, bližšiu, individuálnu) podobu. Tým mu dáva ľudskú, humánnejšiu, hmatateľnejšiu podobu (a možno aj formu) z hľadiska vlastného vnímania osobnej kultúrnej činnosti. Zmyslom takejto aktivity je preto služba sebe i svojmu (najmä odbornému) okoliu pri vyššom usporiadaní sveta (O tom bližšie pozri: Hanus 1997, 35 a n.).

Umelecké dielo môže svojho čitateľa uvádzať do novej (často až priam nedostupnej) situácie. Exkluzívnosť skúsenosti – komunikovanej umeleckým dielom – nie je preto samoúčelná, ale je „... *príležitosťou prekročiť hranice jeho vlastnej každodennosti... Umenie nám tak pomáha pochopiť zmysel a hodnotu našich vlastných rolí a všetkého, čo s nimi najmä hodnotovo súvisí*“ (Brožík 2000, 116).

Literatúra v súčasnosti prestala byť synonymom národnej kultúry a jej dejín; tá sa dnes „... *rozvíja v celej vnútornej rozľahlosti a polyfunkčnosti*“ (Dudok 2001, 60). Nadobudla tým mnohorakejšiu tvár a v kultúrnom kontexte viacsmerne a nové parametre.

Dnes už nie je ani diskutabilné, že „... *podoba kultúrneho života každého národného kontextu je úmerná sile produkcie a recepcie kultúry ako takej*“ (Babiak 2009, 112). Duchovný rozkvet, literárny vývin a rozmach národnej kultúry však závisí aj od rozvoja jazyka. Vývinové tendencie literárnej tvorby v podmienkach enklávneho vývinu, aký poznáme v troch hlavných dolnozemskejších slovenských ostrovoch, teda aj v súčasnom Rumunsku, to zreteľne dokumentujú. Jazyk a kultúra sa tu, pochopiteľne, vyvíjali v špecifických podmienkach. Tematická členitosť však jednoznačne „... *predstavuje obohacovanie literatúry ako takej. Každý spisovateľ píšuci po slovensky... v Rumunsku... má svojho čitateľa... Aj v takých podmienkach... literatúra dokázala svoju životaschopnosť*“ (Dudok 2001, 66–67).

V pozadí tejto skutočnosti môžeme vysloviť myšlienku, že národnostná literatúra je „... *literatúra, ktorá vzniká v inom spoločensko-etnickom prostredí, mimo určitého etnického celku. Vo svete existuje veľký počet takých literatúr ako výsledok rozličných spoločenských a štátnych premien, etnických migrácií a iných okolností*...“ (Harpáň 2000, 11). Aj Slováci si vytvorili (a vytvárajú) slovenskú národnostnú literatúru, ktorá je vlastne umeleckou tvorbou Slovákov žijúcich v zahraničí

v podmienkach menšinových etnických spoločenstiev. Chápeme ju „... ako osobitnú zložku v celkovej vývinovej a typologickej stratifikácii slovenskej literatúry“ (Harpáň 2004, 81). Preto umelecké (v našom prípade literárne) hodnoty, ktoré sa zrodili mimo geograficky chápaného „materského“ celku, dodnes majú jedinečné prednosti: vznikli v dotyku s inými národnými alebo etnickými kultúrami a tým obohatili slovenskú národnú kultúru. Sú teda akýmsi prirodzeným „... mostom, sprostredkovacím kanálom, ktorý môže fungovať obojstranne, oživujúco a prospešne pri výmene duchovných i materiálnych hodnôt... Byť na rozhraní dvoch a viacerých kultúr nikdy neznamená byť nepôvodným“ (Liba 2002, 12).

Literárne snahy dolnozemských Slovákov sú z hľadiska slovenskej národnej kultúry „... posudzované poväčšine z hľadiska kultúrneho dedičstva, ako »truhlica« vzácných starších kultúrnych vrstiev...“ (Botiková 2012, 9). To však neznamená, že ich jediným inšpiračným zdrojom a tematicko-motivickou studnicou je len národná/národnostná minulosť. V súčasnosti sa preto do popredia dostávajú aj iné básnické východiská a konkretizácie.

Takúto – akúsi – kontinuitu je možné identifikovať aj v odlišnostiach básnických výpovedí súčasných troch poetov, Slovákov z Rumunska, ktorí doteraz vydali „iba“ jedinú básnickú zbierku. Sú nimi predstavitelia troch rôznych generácií vo vývine slovenskej literatúry v Rumunsku: Ondrej Zetoča (1940), Anna Kaliánková (1972) a Daniel Räu-Lehotský² (1990).

Poézia Slovákov v Rumunsku je (relatívne) bohatá na tvorivé osobnosti: Ondrej Štefanko, Ivan Miroslav Ambruš, Dagmar Mária Anoca, Adam Suchanský, Pavel Husárik či iní – sú pevnými piliermi dolnozemskeho básnictva. Samozrejme, občas sa k nim na literárnu cestu pridávajú aj iní, ktorí skúšajú krídla Pegasa tak, že vydávajú svedectvá o tom, že slovenskí poeti (aj) na tejto časti Dolnej zemi žijú, pulzujú, teda zachovávajú tvorivú kontinuitu a tradíciu svojich predkov. Nevydávajú rad radom každoročne básnické zbierky, ale sú prítomní, vie sa o nich, číta sa ich poézia a čaká sa na ich ďalšie tvorivé kroky... Svedčí to o tom, že kultúrna vetva nevyschýna, ale občas sa na nej (aj takouto formou) objavuje zelená farba nádeje.

2 Na tomto mieste sa z kvantitatívnych dôvodov nebudeme zmieňovať o všeobecných podmienkach literárneho vývinu Slovákov v Rumunsku – aj vzhľadom na vývin poézie a spomínaných autorských osobností. (O tom bližšie pozri: Šenkár 2014, 94–109). V spomínanom čísle časopisu sú uvedené (aj) biobibliografické heslá spomínaných autorov (s. 141–144) a ukážka z ich básnickej tvorby – Ondrej Zetoča: Zvyšok času (s. 137), Domov (s. 138); Anna Kaliánková: V nadelackom parku (s. 122) a Daniel Räu-Lehotský: Ty vieš (s. 126).

Ondrej Zetocha³ sa narodil neďaleko Západných Karpát, v úpäti Plopišských vrchov – v bihorskej, kopaničiarskej obci Židáreň (rumunsky Valea Târnei) 9. októbra 1940. Jeho rodnú obec založili v rokoch 1817–1820 Slováci zo Zemplínskej stolice, ktorých na toto územie priviezol pracovať barón Bánffy z dôvodu rúbania dreva v jeho lese. Pôvodné meno obce je Hármaspatak (maďarsky doslovne: Trojpotok), ale Slováci názov zmenili na Židáreň a už v roku 1830 si tu založili slovenskú školu. Odpradáva teda v obci žije prevažne slovenské obyvateľstvo, ktoré, žiaľ, v súčasnosti ukazuje klesajúcu tendenciu v populácii: 940 duší (1910), 1780 duší (1930) až 283 duší (2011). V roku 1948 okolo 900 obyvateľov sa taktiež vrátilo na Slovensko (t. č. do Československej republiky) v rámci reemigrácie.

Základnú školu Ondrej Zetocha ukončil v rodisku; stredné vzdelanie získal v Nadlaku; diplom z matematiky a mechaniky na univerzite v Temešvári. Pracovne pôsobil v Nadlaku ako profesor matematiky, neskôr zastával funkciu riaditeľa kultúrneho domu (1972–1978) a dlhé roky bol aj knihovníkom v mestskej knižnici. Z hľadiska tamojšieho literárneho vývinu je dôležité spomenúť,

- 3 Básne Ondreja Zetochu pre dospelých a pre deti a mládež v antológiách (výber) a vo Variáciách: Zetocha, Ondrej (1989): Básnici. Tichý let motýľa. Tajomstvá. Pri soche Eminesca. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 11*. Bukurešť: Kriterion, s. 71–73.; Zetocha, Ondrej (1978): Deti a slimák. In Barboricá, C. (ed.): *Variácie 1*. vyd. Bukurešť: Kriterion, s. 76.; Zetocha, Ondrej (1986, 1987, 1988, 1989, 1992): Hádanky. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 8*. Bukurešť: Kriterion, s. 113–114.; Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 9*. Bukurešť: Kriterion, s. 124–125.; Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 10*. Bukurešť: Kriterion, s. 136–138.; Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 11*. Bukurešť: Kriterion, s. 99–101.; Anoca, D. M.–Armaş, S.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 12*. Bukurešť: Kriterion, s. 106–107.; Zetocha, Ondrej (1992): Kvety a slovo. Obraz návratu. Domov. Príhovor k domu starootcovskému. Na tejto zemi. Lávka. Príchod zimy. In Anoca, D. M.–Armaş, S.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 12*. Bukurešť: Kriterion, s. 80–83. Zetocha, Ondrej (1997): Muro domácim rybárom. Muro a kolobežka. In Demák, M. ed.: *Je to? Malá antológia detskej poézie slovenských autorov z Juhoslávie, Maďarska a Rumunska*. Bratislava: Vydavateľstvo ESA, s. 31–32.; Zetocha, Ondrej (1982): Muro opäť chodí bosí. Muro dostal kolobežku. Muro je domácim rybárom. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 4*. Bukurešť: Kriterion, s. 180–181.; Zetocha, Ondrej (1980): Murovo sklamanie. Murova svadba. Dedo Mráz. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 2*. Bukurešť: vyd. Kriterion, s. 107–108.; Zetocha, Ondrej (2005): Návšteva. Cesta. Priezračné ráno. In Kmeťová, E. D.–Mótovská, A. eds.: *Antológia slovenskej literatúry. Zväzok IV*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 479–482.; Zetocha, Ondrej (1978): Požehnanie rodnej zemi. Úvaha pred narodením. Naučili ma... Dva obláčiky. Bliha a umelá kožušina. Mramorový kameň a sochár. In Barboricá, C. ed.: *Variácie 1*. Bukurešť: Kriterion, s. 65–75.; Zetocha, Ondrej (1988): Priezračné ráno. Pohľadnica z Čiernej hory. Huta. Tu. Kamaráti z detstva. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 10*. Bukurešť: vyd. Kriterion, s. 95–98.; Zetocha, Ondrej (1998): Priezračné ráno. Zlaté lány leta. In Barboricá, C. ed.: *Antológia slovenskej literatúry pre ročníky V.–VIII*. Bucureşti: Editura didactică şi pedagogică, s. 330–331.; Zetocha, Ondrej (1980): Stretnutie. Dudok a straka. Predná izba a predizba. Dva zajace. Slimák a jeho družka. Koniec a začiatok. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 2*. Bukurešť: Kriterion, s. 92–96.; Zetocha, Ondrej (1981): Trúd a včielka. Rak a ryba. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 3*. Bukurešť: Kriterion, s. 95–97.; Zetocha, Ondrej (1981): Včielka. Lastovičky. Pieseň jari. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 3*. Bukurešť: vyd. Kriterion, s. 103–105.; Zetocha, Ondrej (1987): Vrchársky svet. Návrat k prameňu. In Anoca, D. M.–Barboricá, C.–Štefanko, O. eds.: *Variácie 9*. Bukurešť: vyd. Kriterion, s. 81–82.

že práve z jeho iniciatívy sa v roku 1969 založil pri mestskej knižnici literárny krúžok, z ktorého sa vyvinul Literárny krúžok Ivana Krasku, v súčasnosti nesúci názov Literárny spolok Ondreja Štefanka. Ondrej Štefanko spomínanému Literárnemu krúžku Ivana Krasku v Nadlaku predsedal už v polovicike sedemdesiatych rokov 20. storočia; po jeho úmrtí v roku 2008 členovia ako hold jeho pamiatke sa rozhodli pomenovať krúžok po ňom. Na návrh Štefana Dovála sa však „krúžok“ neskôr zmenil na „spolok“ (až dodnes). Najprv združoval Slovákov i Rumunov, avšak čoskoro sa vykryštalizoval ako literárny krúžok po slovensky píšucich autorov (po rumunsky: Cenaclul literar – Nădlac). Príliv nových tvorivých síl si však vyžadoval postupné skvalitňovanie činnosti; aktivity sa začali gradačne profesionalizovať. Tento proces išiel paralelne aj s inštitucionalizáciou, ktorá sa prejavila v transformácii na Literárny krúžok Ivana Krasku v Nadlaku (1976, na návrh Ondreja Štefanka). Za predsedu si členovia zvolili Ondreja Štefanka a za pokladníka práve Ondreja Zetochu. Literárny krúžok sa „... stal jadrom etnického, spoločenského a politického sebauvedomenia slovenskej menšiny odzrkadleného v založení reprezentatívnej organizácie – Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku“ (Anoca 2010, 78). Okrem toho Ondrej Zetocha patrí medzi zakladajúcich členov Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku (1990, ktorému v rokoch 1994–1998 aj predsedal), resp. v rokoch 1990–1994 bol podpredsedom tohto Zväzu v aradskej oblasti.

Do literárneho prúdu slovenskej národnosti v Rumunsku sa uviedol básňami v roku 1978 (vynikal predovšetkým ako bájkar). Poznajúc literárnu situáciu, publikačné možnosti a vymoženosti Slovákov v socialistickom Rumunsku, verše pre deti a bájky uverejňoval v dnes už „klasických“ antológiách, ktorých jednotlivé ročníky niesli názov: Variácie. Niektoré jeho básne sa dostali aj do učebnic slovenčiny v Rumunsku. Marginálne písal aj krátku prózu, hojne však pestoval krátke žánre ako aforizmy či hádanky.⁴ Tie na pokračovanie vychádzali v hádan-

4 Spomínanú všestrannú tvorbu autora dokladujú aj jeho publikačné výstupy (uvádzame len tie, ktoré sa viažu k téme nášho príspevku) – O živote Ondreja Zetochu: (Anoca 2010, 223–225; Štefanko 2001, 249; Štefanko 1994, 71; Štefanko 2004, 92); Bibliografia Ondreja Zetochu / o Ondrejovi Zetochovi: (Štefanko 2003, 53, 60, 63, 73, 79–83; Štefanko 2002, 27, 29–31, 35, 37, 39–40, 41, 56, 63–64, 66, 77, 84–89; Štefanko–Hlásnik 1995, 30; Zetocha 1999; Autorská tvorba Ondreja Zetochu v antológiách: Kmeťová–Móťovská 2005, 479–482; Demák 1997, 31–32; Barboricä 1998, 330–331; Autorská (poetická) tvorba Ondreja Zetochu vo Variáciách: *Básne pre dospelých* / Barboricä 1978, 65–75; Anoca – Barboricä – Štefanko 1980, 92–96; Anoca–Barboricä–Štefanko 1981, 95–97; Anoca–Barboricä–Štefanko 1987, 81–82; Anoca–Barboricä–Štefanko 1988, 95–98; Anoca–Barboricä–Štefanko 1989, 71–73; Anoca–Armaş–Barboricä–Štefanko 1992, 80–83; *Básne pre deti* / Barboricä 1978, 76; Anoca–Barboricä–Štefanko 1980, 107–108; Anoca–Barboricä–Štefanko 1981, 103–105; Anoca–Barboricä–Štefanko 1982, 180–181; Anoca–Barboricä–Štefanko 1986, 113–114; Anoca–Barboricä–Štefanko 1987, 124–125; Anoca–Barboricä–Štefanko 1988, 136–138; Anoca–Barboricä–Štefanko 1989, 99–101; Anoca–Armaş–Barboricä–Štefanko 1992, 106–107. Okrem toho vo Variáciách Ondrej Zetocha sporadicky uverejňoval prózu, recenzie, literárnokritické príspevky, publicistiku, glosy, rôzne správy o literárnom živote slovenskej menšiny v Rumunsku, bibliografie, resp. príspevky, týkajúce sa dejín, etnológie a folklóru vlastnej národnosti. Najčastejšie však (ako jediný) publikoval rôzne aforizmy na pobavenie i zamyslenie sa (1980–1992).

kárskej súťaži práve vo Variáciách, neskoršie Našich snahách. Verše mu vyšli o. i. aj v rumunskej mutácii najmä (od roku 1990 až dodnes vychádzajúcom) aradskom časopise *Arca*, ktorého zakladateľom je Rumun Vasile Dan, predseda aradskej pobočky Zväzu spisovateľov Rumunska, priateľ a podporovateľ slovenskej spisby v Rumunsku. Ondrej Zetocha písal aj recenzie na práce svojich kolegov a publikoval ich nielen v slovenskej, ale aj v rumunskej tlači.

Okrem toho bol intelektuálom, ktorý neustále zbieral a zaznamenal miestny slovenský folklór (aj na Bihore, kde zbieral zimné hry Chodenie so svätou Dorotou a s Betlehemom a ľudové piesne; aj v Nadlaku, kde zdokumentoval novšie formy Betlehemu). Jednotlivé svoje texty vydal aj vo Variáciách. Na jeho predmetnú iniciatívu nadviazal v ďalšom decéniu práve Ondrej Štefanko.

Ondrej Zetocha bol však prvým spisovateľom, Slovákom v Rumunsku, ktorý začal zostavovať bibliografický súpis prác tamojších spisovateľov. Fragment tejto bibliografie vyšiel vo Variáciách 7 (1985) a neskoršie i samostatne (1999) vo Vydavateľstve Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku v Nadlaku. Tento súpis obsahuje bibliografiu slovenskej literatúry v Rumunsku v rokoch 1971–1980. Zetocha sa venoval sa literárnej i kultúrnej publicistike, bol dopisovateľom do župných novín i prekladateľom. Spolu s manželkou Albinou Máriou Zetochovou preložil do rumunčiny Bujtárove rozprávky (Povešti slovence), ktoré vyšli v „chýrnej“ edícii „nesmrteľných rozprávok“ (*Povești nemuritoare – Nehynúce rozprávky*, zväzok 26, Editura Ion Creangă, București 1984). Z hľadiska tematického vývinu slovenskej poézie v Rumunsku je ešte potrebné uviesť, že v rámci básní pre detských čitateľov, ktoré publikoval fragmentárne (aj) vo Variáciách, je zaujímavý cyklus o kocúrovi Murovi. O nich je však ťažko hovoriť vo vzťahu k modernému básnictvu (táto poézia je totiž napísaná v tradičnom duchu), nakoľko sú až príliš epické. V nich však Zetocha vedel „... *dobře zachytit pulz detského myslenia a možno širším rozpracovaním tohto cyklu by sme mali ešte jednu hodnotnú knižku detskej poézie*“ (Štefanko 1998, 219). Žiaľ, doteraz sa to tak nestalo...

Stalo sa však to, že v roku 1995 vyšiel (dodnes jediný) výber z jeho básní s názvom Zastávka na rázcestí. (Na signete knihy je uvedený rok vydania 1994, v tiráži rok 1995.) Touto zbierkou sa Ondrej Zetocha natrvalo zaradil medzi básnikov a obohatil tematiku poézie Slovákov v Rumunsku. Verše zbierky sú inšpirované spomienkami na detstvo a mladosť, ktorú autor prežil v bihorských horách a ktoré v ňom zanechali nezmazateľné stopy. Tým vzdal akýsi hold rodnému, kopcovitému priestoru. Vďaka tomu sa koordináty, definujúce pocit domova Slovákov v Rumunsku, jeho zbierkou upresnili a diverzifikovali (nížinný kraj/kopcovitý kraj). Zásadným tematickým prínosom zbierky je teda to, že sa ňou „...do slovenskej literatúry v Rumunsku nadobro zabývala horská zložka rodného priestoru, obohatili sa koordináty definujúce pocit domova tunajších Slovákov, vzdal sa hold rodným tradíciám a nositeľom tradícií... Zbierka... sa obracia na tradičný zážitkový komplex ktoréhokoľvek človeka a kontrastuje tak so súčasnou

poetickou produkciou poznačenou postmodernistickými postupmi.“ (Anoca 1997, 99) Zbierka pôsobí sviežo (aj) vďaka svojmu hutnému štýlu; obsahuje aj také časti, ktoré sú vhodné i pre detského čitateľa.

Spomínaná zbierka v troch tematických celkoch (Slová majú slovo, Na hodine zemepisu, Nevšedné chvíle) obsahuje 66 básní. V prvej, akoby programovej básni, sa autor prihovára čitateľom za možnosť pochopenia samotného života zdravým zrakom aj vďaka nevšednosti a kráse živého slova i mnohorakosti vzácných odtieňov kvetov. V pozadí toho svoje básnické umenie dáva do pozornosti ľuď: „*Vy dnes prijmite na znak úcty tieto / básne, čo tiež tu majú korene / v čistých myšlienkach a sú zrodené / až v hĺbke môjho srdca*“ (Zetocha 1994–1995, 5). Slová teda prinášajú svetlo, ktorým priam odomkávajú duševné brány človeka. Pomocou nich sa cez podaromné sny dostáva k nám svetlo a postupne akoby jaskynné ticho v básni vytryskne z popola nepochopiteľných myšlienok. Úlohou človeka je identifikácia konotácií krížiacich sa výpovedí, nakoľko: „*A príde čas, / keď v básni / ako v jaskyni / odhalíme dovtedy / nikým netušené / tajomstvá*“ (Zetocha 1994–1995, 9). Autor dáva životaschopnosť slova (v pozadí symbolického letu – teda existencie) do paralely s prírodným elementom a jeho jestvovaním (zapustenie koreňov, pohľad do Slnka). Ono rozjímanie o čarovnosti vyjadrených myšlienok je v pozadí nerušenej a tichej prírody, ktorá je taktiež pôvodom radosti a šťastia ako malé deti, ktoré podľa autora majú ešte neskazené ľudské svedomie a nádeje. Postupom času sa však príroda zdevastuje, deti sa stávajú opustenými a svet skoro prišerným. Autorov zrak je však ako určitý zdroj svetla; dúfa v opätovnom spojení týchto entít. Človek je však v jeho chápaní často na rozhraní, teda „... *práve tam, kde sa končí noc / a začína svetlo*“ (Zetocha 1994–1995, 16). Preto, aby sa jazýček váhy priklonil k svetlu, vnímavý človek na konci milénia musí objaviť posledné zrnko, zbadať hviezdny prach, objaviť pás dúhy, spoznať dávný les, nájsť chuť jablka a počuť celý chór – teda opätovne objaviť zmysluplný svet. Len v tom prípade bude mať jednotlivec zázračný pohľad z pomyselného minaretu; vtedy môže uveriť svojim možnostiam a presvedčiť sa o pestrosti vlastného okolia. O súčasnosti je však autor dosť skeptický, nakoľko všade na svete vidí akoby zmlknutie tónov spevákov a koniec hymny dňa. Koniec koncov je však optimista, nakoľko: „*Všetko sa rútilo do hĺbky snov, / aby v nové ráno / – plné záhady, / revolučne zaznel každý tón*“ (Zetocha 1994–1995, 20). Využitím zvukomalebých konotácií (napríklad ozvien budúcich dní v kopytách žrebčov) sa vyjadruje o potrebe vytvorenia nového poriadku: jarného pohybu, výstavby nového, večnej pripravenosti či vznášania sa pestrofarebných šarkanov. Žeravé steblá dňa strážia ticho a mlkvosť histórie, teda stopy predkov na rebríku času. Človek sa však musí neustále vznášať a klesať k tej istej hladine potoka, aby v ňom symbolicky našiel nielen svoje korene (predkov, minulosť), ale i vlastnú tvár. Aj samotný autor je súčasťou takéhoto kolobehu ľudského hľadania na báze continuity dejín, veď „... *hľadám aj ja / prameň živice / pre pravé ľudské slová*“ (Zetocha 1994–1995, 25). Jeho úlohou autora je vzpriamiť vlastnú

ruku a zastaviť sa na slovo (teda niečo aj povedať, najmä pravdu), pozbierať roz-túlaný čas súčasnosti, obrobiť kus zeme a odstrániť akési pochybnosti minu-losti. V pozadí nádeje si preto každý musí zdvihnúť hlavu a vzpriamiť chrbticu k (spomínanému) svetlu. Tam sú koreňky poznania (teda vedomostí), prúty nevyčerpatelného čara slov; (v prípade básnika) možnosť rozsievania krásnych myšlienok. Ich úrodnosť v ľudskej duši vytvára psychicky bohatého človeka – podobne ako obraz dolnozemských pšeničných lánov s divým makom a kúko-ľom.

Niektoré básne Ondreja Zetochu pôsobia aj dojmom vyrozprávaného (epic-kého) príbehu. Rozprávajú (aj) o mladých rokoch t. č. päťročného chlapčeka (autorovho syna), ktorý sa vybral (takpovediac spokojným skokom) do cirku-su. Táto neznáma cesta je však pre neho kľukatá, postupne strácajúca z čara, bezstarostnosti a čirej voľnosti radostného detstva. Autor teda konfrontuje svet detí a dospelých, teda akúsi mladosť a starobu. Pri tej druhej prízvukuje častú zviazanosť dospelého človeka vďaka určeným smerom a vyznačeným trasám až príliš socializovaného sveta. Ten vytvára rôzne odbočky psychického a fyzické-ho sveta človeka, na ktoré vnímajúci jednotlivec musí dávať pozor.

Do druhého tematického celku autor zaradil básne najmä s prírodným motí-vom návratu na Dolniaky, kde ho krajina víta zrelými trnkami a živou pesničkou, veď: „*a že som odtiaľto odišiel – nablízko, / vrátiť sa – túžbou je sladkou i jedinou, / pretože v spomienkach večne mám rodisko!*“ (Zetocha 1994–1995, 38). Tento ná-vrat opisuje celkom idealisticky využitím prírodného motívu: cesta je determi-novaná brehmi búrlivých vôd, bzukotom včiel a piesňou škovránkov. Poklona k prameňu aj počas zbrázdnených čias je symbolom úcty domoviny a autorovej dôvery nielen k obyčajom, ale aj k perspektívam zajtrajších rámov. Spomína rod-nú Židáreň, pôvabnú Gemelčičku, rozprávkovú Starú a Novú Hutu. Identifikuje sa s týmito dedinkami, jeho duša splynie nielen s kopcami, ale aj s obyvateľ-mi. Spomína zvyky tamojších ľudí. Tichý vánok vlastných básnických myšlienok mu privejú kus detstva a spomienku na huťanské sklárne či potok Bystrú. Tieto entity znamenajú pre neho nevyčerpatelný prameň poznatkov životnej múd-rosti, z ktorých čerpali predkovia, rodičia, bratia, sestry, ale budú čerpať aj vnuci, vnučky a iní. Zmyslom nového dňa je prechádzka dolnozemským chotárom, ktorá evokuje pracovitosť majstrov vďaka pluhom i kôs. Májové oblohy nesú v sebe zdedené ľudové piesne, vďaka ktorým telom i dušou zdravý ľud dláž-di cestu k svetlu (slovám). Je to vlastne Bihor, kde: „*Tu zem ešte dýcha / starými zmluvami. / Dedina a okolie / nosí odtlačky búrlivých dejín, / ku ktorým sa vracia básnik*“ (Zetocha 1994–1995, 47). Tento vrchársky svet autor opisuje jelšami, vrbami, šumiacim potokom, kde huťanský most je akoby symbolom precho-du z reality do rozprávky (a opačne). Sviatočné chvíle sú však kompenzované každodennými chvíľami (napríklad nosením krpcev), na ktoré je však potreb-né pozeráť sa so zdravým rozumom. Svoju rodnú oblasť teda Zetocha opisuje majestátne, kde sa spája rovina s oblohou, pri ktorej sa hemžia stopy predkov.

Večné splynutie známych vrchov a rastúceho obilia „... *splynuli s naším životom: / s nami prežívajú každodenné radosti i žiale, / my sme ich a ony sú naše!*“ (Zetocha 1994–1995, 52). Prírodné motívy rodných končín evokujú pradávny ľudský svet v tejto malebnej krajine: sú to aj spomienky na starú mamu i prechádzky so starým otcom v lese. Pokojamilovný a pracovitý ľud hôr preto prekoná aj neduhy súčasnosti, pre svoju zdravú psychiku sa necháva očariť šumom višňového sadu a žblnkotom horských vôd. Autor teda dáva do paralely súčasnosť s budúcnosťou v pozadí minulosti. Takto sa sklbi trojjednosť ľudskej existencie v danom chronotope, nakoľko: „*Medzi dnešným a zajtrajším nebom / stojí matka naša s novým chlebom*“ (Zetocha 1994–1995, 57). Samozrejme, súčasný svet sa neustále mení, nové veci pribúdajú stále viac, ale mlyn či zvonica v Židárni pevne stojí a počúva neutíchajúce a nestrácajúce sa miestne piesne tých, ktorí sa túžbou navracali domov. Nad týmito ľuďmi drží akoby ochrannú ruku Slnko, ktoré im drží palce v ich každodennej (avšak ťažkej) práci. Jednotlivec je vlastne súčasťou kolektívu, ktorý ako jednoliaty celok v zástupoch stojí na Kvetnú nedeľu v slovenskom kroji. Je to vlastne atribút zachovávanía slovenskosti v tomto kopaničiarskom kraji, kde „... *slová a melódiu / hravé vlnky vetra / živo odnášajú / ďaleko do sveta. / A späť prinášajú, / v čase aj nečase, / mnohoznásobenú / ozvenu, tichý hlas / spoločného slova*“ (Zetocha 1994–1995, 62). Básnik sa teda skláňa pred toto prírodou a s úctou a večnou ctou spomína na svojich predkov (najmä na matku). Nezabúda však ani na tých, ktorí tieto vrchy opustili. Staví sa k nim empaticky, s určitou bážňou. Boli to ľudia, ktorí v mrazoch, ale nepoddajní išli vetrom do neznámych, ďalekých krajov; nemí zvonka a plačúci zvnútra sa museli rozlúčiť s Bihorom. Poslaním autora je aj vďaka tomu priam vyrvať takéto ľudské osudy svojho rodného regiónu z večnej mlčanlivosti a hľadať odpovede zmysluplnej existencie svojej národnosti. Nie je to však ľahká úloha, ale prinášajúca brázdny na čelo a strieborné vlasy. Pri tejto psychickej ceste autor spomína na kamarátov z detstva, ktorí sa vrátili do matky zeme, na pomretých rodičov (ktorí boli vlastne jedinou oporou v jeho živote). Tieto staby výzdoby priestorov duše ho vedú k poznatku, že patrí tam: do hôr nielen dušou, ale aj telom. Dôležité sú pre neho (aj keď do zabudnutia letiace) detské zážitky, ale aj miesta ich konkretizácií, ktoré sú impulzom či určitým východiskom osobného spomínania. Glorifikuje sa pri nich domov ako priestor zázrakov a povestných víl.

V treťom tematickom celku sa centrálnym motívom stáva láska k žene. Autor opäť vychádza z prírodného motívu (ženy sú ako kvety); ich spojením sa vlastne vytvára akýsi dúhový pás v očiach milujúcej. Je preto dôležité oslavovať symbiózu prírody a lásky – teda onen prechod z noci do dňa a najmä priebeh svitania... Autor charakterizuje dôstojnosť a potrebu ľudských citov, resp. uvádza ich nejednoznačnosť. Ženy sú predsa pracovité (aj v nedeľu), vzorovo starajúce sa o svoju rodinu i domácnosť, teda vytvárajú jednu z najdôležitejších atribútov života: mier. Spomínané svitanie, teda východ Slnka je optimálne však vtedy,

keď ho vidieť v očiach žien. Spojenie duší a rozochvenie spoločnej vlny vytvárajú v pozadí akejsi osudovosti veľkosť sveta a žiariacu pravdu zmysluplnosti existencie, ktorá človeka posilní ako krajec domáceho chleba. Autor vyzdvihuje aj postavu ženy-matky, ktorá svojou starostlivosťou roztopí všetky ľady nedôstojnosti a taktiež ako osudová žena nosí v sebe uspokojujúci úsmev, nehu, dobrotu: teda svetlo a život.

O generáciu mladšia od Ondreja Zetochu je poetka Anna Kalianková (rodená Mária Anna Rozkošová), ktorá sa narodila 1. februára 1972 v Nadlaku. Navštevovala slovenskú základnú školu v rodisku; absolvovala teoretické lýceum v meste Péčka (Pecica). Neskôr študovala na Výtvarnej fakulte Univerzity Aurela Vlaicuho v Arade (odbor grafický/reklamný dizajn). V súčasnosti je súkromníčkou; žije v rodisku.

Autorkine prvé (vekuprimerané) básne boli publikované, ako azda každému literátovi v Rumunsku, v antológii *Variácie*. Jej prvá báseň vyšla tlačou v ôsmom ročníku (1986) spomínaného almanachu s názvom *Pre čierne deti*. V roku 2002 – už ako dospelá – začala publikovať v časopise *Naše snahy*. Po dlhšej odmlke sa ale opäť vrátila nielen k poézii (*Naše snahy*, 2012), ale aj ku grafickému dizajnu. V roku 2013 jej básne uverejnili v časopise *Rak* (Bratislava, Slovensko) a *Arca* (Arad, Rumunsko). V autorskej literárnej súťaži Gerbócová literárna Snina (2013) v kategórii poézia obdržala 1. miesto.

Jej prvú (a doposiaľ jediná, samostatnú) básnickú zbierku s názvom *Krištáľová rieka slov* vydalo Vydavateľstvo Ivan Krasko v Nadlaku – 2013 (O tom bližšie pozri: Šenkár 2014, 117–119).

Celkovo sa dá povedať, že básne tejto zbierky sú akceptovateľné (ak vôbec je potrebné básne akceptovať!), vytvárajúce vnútornú väzbu. Najčastejšími motívmi zbierky sú: voda (symbolické plávanie / tápanie sa v nej), srdce a večný pohyb (najmä človeka). Autorka tieto atribúty variuje pomocou indukcie/dedukcie a generalizácie.

Kalianková sa vyslovuje, že bytie s redukovanou vôľou a hriechom vytvára u človeka pocit menejcennosti so sklonenou hlavou (akoby v priepasti). Autorka však k samotnému hriechu pristupuje väčšmi ako k duševnej entite. Prirôdzené, na širšej ploche „cítiť“ z básní aj genderovský prístup: prítomnosť mužského elementu v pozadí komplexného ženského princípu. Neustály boj a uvedomenie si inštinktívnej, ale (najmä) bytostne potrebnej „rodovej“ koexistencie (moje srdce je v tvojom, podal si mi slnko) Kalianková umocňuje takými verbami ako: čakám ťa, prídi, hľadám ťa (aj na dne vedra), otváraš (moju myseľ – aj keď s útržkami bolesti z pichliačov). Osobné vzťahy vyvodzuje z vyšších princíпов. Na základe toho uvádza nepochopenie človeka zo strany vonkajšieho sveta i blízkych (najmä mužov). Nemožno však strácať nádej, a preto je potrebné kráčať ďalej (aj keď občas bosý) na vlastnej ceste osudom. V zbierke sa dostáva „k slovu“ aj pravda ako princíp, ono morálne krédo, narušené práve prílišnou povrchnosťou

vonkajšieho sveta. Človek teda musí bojovať proti takémuto stavu, veď lyrický subjekt mu (často) vytvára priestor v rôznych podobách pokoja, odzrkadľujú sa aj v prírodnom motíve slnečných lúčov.

Ticho, noc a poklady snov (sny sú prepotrebné konštanty nášho bytia, avšak neustále sa musíme k nim my-ľudia „prihovárať“) stoja v kontraste s dynamic-kým (reálnym, fyzickým) príchodom muža. Svedčí to o určitom (symbolickom) prehryznutí sa cez samotu, plnú horu vlkov a vznášaní sa pomocou (spomínaných) snov. Pri tomto (v určitom slova zmysle) tápaní sa významným zrkadlom sú ľudské oči, ktoré nesú v sebe nekonečnosť duše od prameňa až po oceán. Predmetný svet ľahko identifikuje (moje/tvoje) oči, ale ich (vertikálne/horizontálne) zrkadlo je schopné uchopiť iba vnímavý človek. Práve v jeho živote je dôležitým činiteľom plynutie času ako cesty (básnický obraz činnosti presýpacích hodín). Pozemský svet – podľa poetky – dospel až do fázy, keď hodiny prestali ukazovať čas a neustále sa opakujú. Podľa nej túto monotónnosť – až ťažkopádnosť – sveta (akoby močiara) môže zmyť len budúci dážď. Na druhej strane, opačným smerom, k budúcnosti obracia svoju myseľ aj vďaka veršom, v ktorých zdôrazňuje dôležitosť tradícií (spomínanie červených muškátov starej mamy ako oázy pokoja) či držanie rodokmeňa nielen vlastnej rodiny, ale aj národnosti (nostalgia po detstve, po rodnej ulici s kaštieľom a pod.). Súčasny svet je beztak krásny, aj keď občas nespravodlivý (symbol zľadovatelého kvetu uprostred leta). Preto je potrebné tešiť sa z každej chvíle života; nachádzať a identifikovať jeho úchvatné detaily (zametať sny, nerozbiť moment, dúfať v objatie, nájsť pravdu s optimistickým výhľadom do obsažnej budúcnosti).

Pocit (dochvilnej) samoty a poníženia (uprostred sveta-oceánu) sa redukuje volaním mužského hlasu k nekonečným životným zážitkom. Postupne sa tým priestor zužuje na pocity (fyzického) tela v symbióze s duševným. Žena (lyrický subjekt) verí v lásku a očakáva príchod muža, ktorý je pre ňu istotou šťastia (nachádzanie nádeje z príchodu a nie z úteku spreď kratochvíľami). Symbol zlomeného krídla (teda bolesti) v rôznych medziľudských vzťahoch je len dočasnou „neschopnosťou“ nájsť oázu pokoja. Človek, ako posledný svedok diania prítomnosti, nemôže byť neistý: musí mať pevnú zem pod nohami a musí vydať svedectvo o vlastnej – avšak zmysluplnej – existencii.

V tejto básnickej zbierke nachádzame aj črty lokálpatriotizmu (rodná pôda, blahodarný dolnozemský dážď, lavička v nadlackom parku atď.), priam „dolnozemské“ symboly (rozkvitnutý agát); na druhej strane však aj rôzne iné prvky, ktoré okorenia jednotlivé verše z rôznych aspektov. Sú to vlastne občasná postmoderné obrazy (plávanie pomarančov, točenie sa s planétami, identifikácia pohyblivej tmy, prechádzka s mimozemšťanom), opisy impresionistických návnad (úder nebolel, ale voňal), ale aj aktuálnych motívov (globálne otepľovanie, finančná kríza, koniec sveta). Najdôležitejšie je ale posolstvo: zachovať si nádej a neumožniť zmiznutie/spadnutie hviezd z neba. Zobúdzaním zo sna sa treba dostať do reality, ktorú môže skrášliť aj takáto básnická zbierka. Je teda bytostne

dôležité dávať si pozor, aby sa krehká krištáľová duša nerozbila v tele človeka. Kalianková (aj) z toho dôvodu „... *maľovala báseň / aby ju prečítal aj ten / čo sa len rád pozerá...*“ (Kalianková 2013, 37).

Po predčasnom odchode Ondreja Štefanka do večnosti (2008), keď sa členovia spoločnosti museli vysporiadať s organizačnými, administratívnymi, ale aj koncepcnými otázkami, nadišla vhodná chvíľa na oživotvorenie aktívnej existencie spoločnosti a najmä jej literárnej zložky, ktorá sa toho času premenovala na Literárny krúžok Ondreja Štefanka. Z vôle viacerých členov sa nanovo obnovili pravidelné (mesačné) stretnutia tvorivých osobností.

Tak sa na tomto fóre o slovo prihlásil aj nádejný mladý básnik Daniel Rău-Lehotský, ktorý sa narodil 15. júla 1990 v Arade. Absolvoval slovenskú sekciu strednej školy v Nadlaku. Navštevoval aprobáciu angličtina/ruština na univerzite v Temešvári. V súčasnosti študuje psychológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

O literatúru sa zaujíma od svojho útleho detstva. V súťaži Gerbócova literárna Snina získal 1. miesto za poéziu (2009). Debutoval v časopise *Dolnozemský Slováč*; odvtedy publikuje aj v *Našich snahách*, *Našich snahách plus* (najmä poéziu, ale aj úvahy, žurnalistické útvary a fotografie). Vlastnú – pôvodnú – tvorbu a preklady (najmä) slovenských básnikov do rumunčiny však uverejňuje predovšetkým v rumunskej tlači (najmä v aradskom literárnom časopise *Arca*).

Literárnu aktivitu tohto mladého poetu však neodvodzujeme priamo od tzv. „nadlackého fenoménu“. Ide už vlastne o novú generáciu, ktorá vyzrela viac samostatne, ako z kolektívnych programových snažení. Pochopiteľne, určité koxie tu boli: Ondrej Štefanko sa t. č. mentorsky taktiež postaral o formujúceho sa nádejného poetu.

Doteraz mu v slovenčine vyšla básnická zbierka (so 70 básňami) s názvom *Adagio* vo Vydavateľstve Ivan Krasko v Nadlaku roku 2009 (O tom bližšie pozri: DMA – Dagmar Mária Anoca 2009, 70). Výber titulu básnickej zbierky je významotvorný, jej obsah prekvapuje „... *hľadaním, skúšaním, striedaním viacerých spôsobov, prostriedkov, prístupov k spracovaniu lyrickej matérie, vymedzovanie vlastného básnického priestoru*“ (Anoca 2010, 238). Stretávame v nej aj postmoderné a súčasné spôsoby fragmentarizácie materiálu/textu a autentifikácie prejavu, ako aj aktualizované motívy. Básnik „obchádza“ priestor, v ktorom sa chce zabývať v budúcnosti, do ktorého sa chce narodiť. Nežne hovorí o citoch, zmieňuje sa o religióznej dimenzii sveta, vyjadruje svoje myšlienky o zmysle bytia, zaznamenáva ich konkrétne stránky, hľadá pre seba miesto v konkrétnom i poetickom svete.

Zbierka sa skladá z troch častí (*Popol nevyslovených myšlienok*, *Denník*, *Bremeno otáznikov*). Autor v nich slovo pokladá za centrálny pojem človečenstva. Poukazuje na absurditu súčasného (strateného) sveta, na púšť k akémusi neko-nečnu, či na uväznenosť v pavučine, kde jediným východiskom je premena na báseň v čase, priestore a pamäti. Obracia sa k básni ako takej, ktorá vdýchnutím

metafory a dotykom s chápvým percipientom dúchne teplo surrealistickému snehu. Vnímavý čitateľ teda musí preraziť klenbu snov, prisvojiť si v akomsi žalári času podstatu básne, ktorá je v autorovom chápaní halenou pred zimou ticha. Dôležité je zavrieť si oči pred krutou realitou, nazrieť do seba, požičať si krídla fantázie a opustiť vlastnú pozemskosť. Iba v takom priestore si človek môže všimnúť prejav lásky Boha či existenciu celého vesmíru v jedinej dažďovej kvapke. Všetko je teda relatívne, závisiace iba od uhla pohľadu. Autor teda videl niečo iné, niečo čisté a v jednoduchosti nádherné: rodiacu sa báseň. Ona je žriedlom, ktorá aj v dohorenom popole spasie doteraz umierajúcu vieru ľudstva. Ona dospela k tomu ospevovaním ticha skameneným hrdlom, zhrdzavenými perami či dávno skonfiškovanými nemými slovami. Autor toto ticho opisuje v akejsi vízii apokalypsy, kde pomocou imaginárneho mostu a (spomínaných) zmysluplných dažďových kvapiek zostala však ľudstvu nádej a viera. Tie vyvierajú z matkinho lona a konkretizujú sa vdýchnutými slovami bytia. Prízvukuje sa teda potreba ľudskej komunikácie aj napriek tomu, že studňou poézie je podľa autora práve spomínaná nemota. Vďaka nej je možné priblížiť sa k Bohu, veď vďaka jej rozmerom je možné spáliť kruté spovede zlomyselnosti. Básnik sa nachádza v akomsi stratenom vzduchoprázdne, makroduši, na rozhraní, kde stále čaká na ston poplašného zvona. Aj odtiaľ však kričí do univerza manifesty svedomia, ktorým dodnes verí. V jeho chápaní súčasný človek nevidí podstatu, je akoby farboslepý a dosiahnutý vždy šíriacou sa tmou. Dôležitým poslaním efektívneho života človeka je nájsť farby, ktorými si má skrášliť svoje biele okolie a svoj biely život.

V druhej časti básnickej zbierky autor denníkovou formou s uvádzaním presných dátumov ako názvov básní vyjadruje svoje impresie a pocity. Sú to básne introvertné, ukrývajúce sa pred pohľadom „orlov“. Kritizujú sa v nich neduhy súčasnosti (nôž rozkazuje ruke, tvrdá realita je zabalená do ružového baliaceho papiera). Postmoderná vízia pomaly sa ponárajúcej sférickej izby je vlastne reakciou úteku z predmetného sveta, kde úprimne myslená modlitba bezostyšne vyteká z človeka (nedýcha človek, ale zvon). Pri takomto „stave“ vecí je potrebné postaviť si sen so zápalkových škatuliek, teda akýsi ideálny časopriestor, v ktorom sa človek musí obrátiť k viere. Preto autor radí jednotlivcovi: „... *umy si tvár / v prešlých dejinách / a ponor si prsty / do modlitby...*“ (Räu-Lehotský 2009, 46). Jeho pohľad sa upriamuje aj k smerom k minulosti, odkiaľ reflektuje poznanie, že nielen on, ale aj jeho okolie zabúda prameň, šepot, úsmev, pravdu. Stratou koreňov sa stráca súčasná identita, teda pravda; zostáva z nás len zrkadlo vlastného tieňa. Preto sa človek musí obrátiť aj k Zemi, ktorá azda ako jediná „... *pozná chuť našich koreňov a vôňu našich / rakiev...*“ (Räu-Lehotský 2009, 53). Tento úkon je však možné spraviť len očami, teda zmyslom, ktoré je spolu s ostatnými zmyslami kardinálnou súčasťou našej pozemskej existencie.

V treťom celku sa autor zastáva básnikov, tých nežných vtákov s ošúchaným perím, ktorí prebudili v ľuďoch neúrodné duše a sladšie slová. Vyslovuje sa za to, aby ich posolstvo nezaniklo v cyklodráhe dejín. Ich plody – básne – si každý musí vyzliecť sám, vďaka ktorým nájde nielen spomínané korene, ale aj perspektívu budúcnosti. Tak ozvena nahradí ticho, a tým „... Slovo, smrteľné, / so svojou večnou ozvenou / naplňa si bytie iba zamlčané / na perách“ (Räu-Lehotský 2009, 62). Dôležité je pochopiť zmysel života aj vďaka jednotlivým veršom, hľadať lupienky zmysluplnosti a obchádzať škodnú hrdzu neporozumenia. Tá je determinovaná chládzkom bezozvonných slov a doplazením sa hada (t. j. noci) k príbytkom ľudí. Pri svetlých istotách dôkladného života nakoniec aj strach zo smrti stratí zmysel a smädný už nikto nebude. Korene obyčajov budú silnejšie a stav vlastného bytia jednotlivca v konexii s božskou entitou nenaplní človeka pocitom márnostatnosti. Každý musí kráčať dopredu, zapisovať si do piesku básne, avšak uvedomiť si aj horkastú chuť vlastného tieňa. Ten sa občas odzrkadľuje rozochvievavým pocitom harmonickej samoty jednotlivca, vo veršoch občas konkretizujúci smerom k lyrickému subjektu. Jeho celkom ambivalentný vzťah reality a surreality je determinovaný obrazom sledovania oblakov pri ceste vlakom do Temešváru a stratením sa nekonečným vesmírom ako dym. Dôležité je však to, aby si človek mohol a chcel umyť ruky, vyznať svoju všestrannú vieru a nemať pocit viny. Zo strany autora je toto básnické jestvovanie dôležité, „... aby budúce generácie vedeli, / že som tu niekedy umrel“ (Räu-Lehotský 2009, 77). Musíme si teda otvárať okná, nezatvárať si oči a selektovať v prílive poloprávd včerajších úsmevov. Je to vlastne kolobeh narodenia a umierania, obrátenia sa navonok i dovnútra; pochopiť, že vidieť a cítiť znamená aj veriť. Začiatok tejto (v zásade nekonečnej) cesty chápe autor ako trasu s bremenami otáznikov, ktoré sú zakorenené do pôdy predkov, ale aj do nervových vnemov súčasnosti. V uchopení tejto podstaty mu nezostáva nič iné, len v pozadí názvu celej básnickej zbierky „... potichu spievať. / Ale pomaly, len pomaly...“ (Räu-Lehotský 2009, 84).

Okrem spomínaných troch básnikov môžeme ešte v rámci vývinu slovenskej poézie v Rumunsku spomenúť aj mená iných autorov, ktorým však doposiaľ nevyšla samostatná zbierka, a to buď pre skromnejší rozsah básní, alebo sa časom odmlčali.

Napriek tomu spomeňme aspoň niektorých (s neoblomným úmyslom objektívne možnej kontinuity...):

Imrich Ferik (6.6.1936, Boromlak, rum. Borumlaca – 6.4.2002, Malacky) je autorom veršov pre deti, ktoré vyšli vo *Variáciách* a *Našich snahách*. Publikoval aj články o Novej Hute (vyšli v periodikách *Naše snahy* a i.). V rokoch 1992–1996 bol poslancom v Parlamente Rumunska za Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku.

Ján Garai (16.2.1937, Nadlak) sa do literatúry uviedol prekladmi z Eminesca a publikoval pôvodné verše vo Variáciách. Venoval sa kultúrnej publicistike, pôsobil ako predseda miestnej organizácie DZSČR vo Velkom Varadíne (Oradei), v rokoch 1998-2003 vo funkcii predsedu bihorskeho oblastného výboru DZSČR. V súčasnosti je predsedom Spoločnosti slovensko-rumunského priateľstva v Oradei.

Dušan Svetlík (25.6.1954, Nadlak) debutoval poéziou na Slovensku v Matičnom čítaní. Verše publikoval aj vo Variáciách. Básne mu však vyšli i v preklade do maďarčiny.

Štefan Unatinský (4.2.1955, Nadlak – 23.1.2010, Bukurešť) bol členom Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, predsedom bukureštskej miestnej organizácie. Literárne nadanie zúročil vo svojich veršoch a prózach, ktoré mu vyšli v antológii Variácie. Uviedol sa však aj ako úspešný prekladateľ. V spolupráci s Gherasimom Rusu-Toganom publikoval v rumunskej mutácii knihu Jána Lenča Rozpamätávanie (*Aduceri aminte*, 2000) a dielo Večne je zelený Pavla Viličkovského (*Mereu verde*, 2003). Písal aj literárnohistorické i kultúrnohistorické state (vyšli v časopisoch Rovnobežné zrkadlá – Oglinzi paralele, Variácie a i.). Vydal aj vysokoškolskú učebnicu. Pestoval aj literárnu a kultúrnu publicistiku.

Ján Chovanec (6.7.1961, Nová Huta – rum. Şinteu) sa do literatúry uviedol rumunskými veršami v časopise Orizont (1978). Po slovensky publikoval vo Variáciách.

Súčasnú – najmladšiu – generáciu básnikov-začiatokníkov reprezentujú o. i. Anabela Kresanová (1991) a Patrick Kysel' (1993).

Aj na základe vyššie spomínaných faktov a myšlienok môžeme vysloviť poznanie, že cesta človeka sa skladá z miliónov krokov, ktoré musí zdolať za svoj život. Tento proces je vlastne kolajnicou, ktorá, prirodzene, paralelne vedie aj kdesi do neznámej budúcnosti. Sú to časti osobného, ale aj pracovného života. Niekde medzi nimi sa nachádza cestička, ktorá sa viac-menej sklápa do pracovného zážitku, teda do tvorivej činnosti. V živote človeka, ktorý podlieha čaru knihy, sa však tieto chvíle „práce“ stávajú momentmi radosti. Dozaista nie je tomu inak ani u spomínaných troch (i viacerých) autorov, tvorivých osobností, básnikov...

Literatúra

Anoca, Dagmar Mária (1997): Putá k rodným. In *Hľadanie sférického priestoru*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 98–99.

Anoca, Dagmar Mária (2010): *Slovenská literatúra v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Babiak, Michal (2009): Národné literatúry medzi strašiakom globalizácie a historickou nezodpovednosťou. In *Spomínanie medzi bytím a zabúdaním*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 111–118.

Barboricä, Corneliu (1996): O nesamote v samote. In *Pohľady, rozhľady a solilokviá*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivan Krasko, s. 91.

Botiková, Marta (2012): Kultúra dolnozemsých Slovákov v kontexte globalizácie a lokalizácie. In *Svedectvá slovenského dolnozemského bytia – aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 8–14.

Brožík, Vladimír (2000): Ašpirácie. In *Hodnotové orientácie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 103–118.

DMA (Dagmar Mária Anoca) (2009): Daniel Räu-Lehotský – Adagio. *Naše snahy plus* 6/3, s. 70.

Dudok, Miroslav (2001): Literárna dynamickosť. In *Náveje*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 65–67.

Dudok, Miroslav (2001): Paradox literárnej znášateľnosti. In *Náveje*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 60–62.

Hanus, Ladislav (1997): Svetonáhľadové predpoklady pluralizmu. In *Princíp pluralizmu*. Bratislava: vyd. Lúč, s. 31–48.

Harpáň, Michal (2000): Národnostné literatúry v meziliterárnom procese. In *Zápas o identitu*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku – Vydavateľstvo ESA, s. 11–17.

Harpáň, Michal (2004): Vstupy a výstupy slovenskej menšinovej literatúry. In *Literárne paradigmy*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA, s. 80–92.

Kalianková, Anna (2013): *Krištáľová rieka slov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Liba, Peter (2002): Pokračujeme. In *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, s. 11–13.

Plutko, Pavol (1992): Autor umeleckého diela. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre.

Räu-Lehotský, Daniel (2009): *Adagio*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Šenkár, Patrik (2014): Anna Kalianková – Krištáľová rieka slov. (rec.) *Slovenské pohľady* IV. + 130/9, s. 117–119.

Šenkár, Patrik (2014): Súčasná literárna tvorba Slovákov v Rumunsku. *Slovenské pohľady* IV. + 130/7–8, s. 94–109.

Štefanko, Ondrej (1998): Keď prestaneme byť deťmi, umierame. In *Pohľadaj korene svoje*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, s. 211–223.

Štefanko, Ondrej (2003): *Poldruhistoročná vydavateľská činnosť nadlacksých Slovákov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Štefanko, Ondrej (2001): Rumunsko. In *Sprevodca slovenským zahraničím*. Bartalská, Ľubica ed. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, s. 233–251.

Štefanko, Ondrej ed. (1994): Slovenskí spisovatelia z Rumunska. In *Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme*. Bratislava: vyd. ESA, s. 65-71.

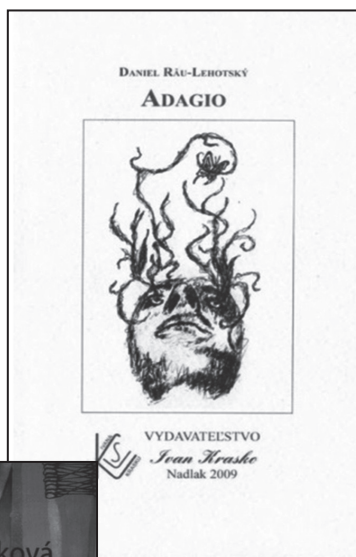
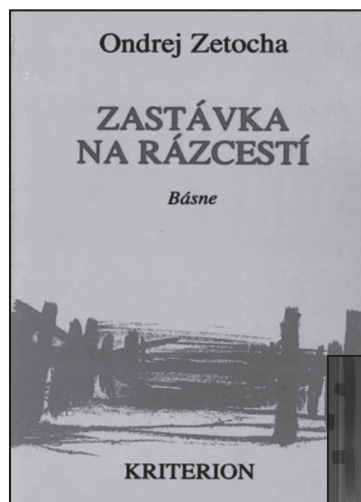
Štefanko, Ondrej (2002): *Štvrtstoročie s kraskovcami*. Nadlak–Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko–Vydavateľstvo ESA.

Štefanko, Ondrej (2004): Významné osobnosti krajaňského života. In *O Slovákoch v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 83-92.

Štefanko, Ondrej–Hlásnik, Pavel (1995): *Bibliografia písomných zdrojov o Slovákoch a Čechoch v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.

Zetocha, Ondrej (1999): *Bibliografia slovenskej literatúry v Rumunsku (1971–1980)*. Nadlak: Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku.

Zetocha, Ondrej (1994, v tiráži 1995): *Zastávka na rózcestí*. Bukurešť: Vydavateľstvo Kriterion.

Hudobné schopnosti detí s Williamsovým syndrómom

Bakos, Anita

Musical Skills of Children with Williams Syndrome Abstract

The paper deals with the study of musicality and the musical skills of children with Williams syndrome. Williams syndrome is a genetic condition that is present at birth and can affect anyone. It is characterized by medical problems including cardiovascular disease, developmental delays, and learning disabilities. These occur side by side with striking verbal abilities, highly social personalities and an affinity for music. Most individuals with Williams syndrome have an affinity to music. They are touched by music in ways not usually seen in the general population. It is quite common for those with Williams syndrome to be reduced to tears by classical music, disturbed by music played in minor chords or moved to dance and laugh by playful and "happy" music. The affinity for music in people with Williams syndrome, especially their sense of rhythm, ability to remember lyrics and hearing sensitivity can be used to help overcome weaknesses.

Key words: Williams syndrome, genetic disorder, children, musical skills, music,
Kľúčové slová: Williamsov syndróm, genetické postihnutie, deti, hudobné schopnosti, hudba

Úvod

Témou štúdia sú hudobné schopnosti detí s Williamsovým syndrómom. Williamsov syndróm (WS) je zriedkavé genetické ochorenie spôsobené nedostatkom niektorých látok dlhého ramienka 7. chromozómu postihujúce viaceré orgány. Vyznačuje sa najmä triádou klinických príznakov: typická tvár, supraavalválrna aortálna stenóza (SVAS) a mentálna retardácia. Syndróm sa vyznačuje špecifickým osobnostným, behaviorálnym a psychologickým profilom vytvárajúc jedinečnú zmes silných a slabých stránok. Pri iných genetických postihnutiach, ako je napr. Dawnov syndróm, autizmus a iné postihnutia sa uvádzajú iba nedostatky a slabé stránky osobnostného profilu. Jedine pri Williamsovom syndróme sú prítomné pri nedostatkoch aj silné stránky v osobnostnom profile. Medzi silné stránky, teda relatívne dobre zachované funkcie patria predovšetkým rečový prejav a muzikalita detí s WS. Williamsov syndróm je z hľadiska hudobných schopností a vzťahu k hudbe jedinečným postihnutím. Pri žiadnom inom vrodenom genetickom postihnutí neboli zaregistrované podobné charakteristiky. Práve preto pri názve WS sa objavujú ďalšie, charakteristické pomenovania, ako „spievajúci syndróm“ („the singing syndrome“), „spievajúca záhada“ („the singing mystery“), alebo „hypermuzikalita“.

Williamsov syndróm

Williamsov syndróm (WS) je zriedkavé, geneticky podmienené postihnutie¹, postihujúce viaceré orgánové systémy. Podľa odhadov sa vyskytuje v pomere jedno na 20 000 – 50 000 živonarodených detí. Je prítomný už pri narodení a postihuje rovnako obidve pohlavia. Môže sa vyskytovať vo všetkých etnických skupinách a bol identifikovaný v krajinách celého sveta. WS nie je obyčajná detská choroba, ako ovčie kiahne, dieťa z neho „nevyrastie“ a nedá sa žiadnou špeciálnou metódou podľa aktuálneho stavu medicíny ani liečiť. Williamsov syndróm je genetický defekt spôsobený nedostatkom niektorých látok dlhého ramienka 7. chromozómu. Najzávažnejší je nedostatok elastínu, elastínového génu, ktorý spôsobuje pomerne široké spektrum fenotypových príznakov, typické somatické príznaky, správanie a psychologický profil. (Bzdúch – Jariabková 2009, 245) Najvýraznejšími a diagnosticky najvýznamnejšími znakmi WS sú:

- atypický pomer veľkosti jednotlivých častí mozgu a difúzna mozgová dysfunkcia,
- mentálna retardácia,
- hyperkalcémia (príliš vysoká hladina vápnika v krvi),
- srdcové poruchy a cievne zmeny,
- oneskorenie celkového vývinu dieťaťa,
- nízky svalový tonus,
- charakteristické črty tváre,
- špecifické osobitosti v správaní,
- hyperacusis (precitlivosť na zvuk a hluk),
- nadmerný záujem o hudbu a dobré hudobné cítenie,
- mimoriadna dlhodobá pamäť,
- poruchy učenia,
- porucha jemných motorických schopností,
- spoločenskosť, citlivosť a priateľskosť,
- pozoruhodne dobré verbálne schopnosti. (<http1>)

„Děti s Williamsovým syndromem se již od velmi útlého věku vyznačují zájmem o hudbu. Ačkoliv na většinu úkolů nejsou schopni soustředit se déle než několik minut, hudbu vydrží poslouchat poměrně dlouhou dobu.“² Podľa Pastierkovej (<http2>) „Děti s WS spravidla nevedia čítať noty, ale majú veľmi dobrú sluchovú pamäť,

1 Zriedkavé genetické ochorenie sa určuje na základe pomeru výskytu určitého postihnutia. Za zriedkavé sa považuje pomer od počtu jedno postihnuté dieťa na 2000 živonarodených detí.
2 Zdroj: <http://willik.tym.cz/> Willik – občanské sdružení rodičů a přátel dětí s Williamsovým syndromem

dobré hudobné cítenie, niektorí disponujú absolútnym sluchom a úžasným zmyslom pre rytmu. Pri štúdiu odbornej literatúry o WS sme našli množstvo podobných vyjadrení o vzťahu detí s WS k hudbe. V charakteristike WS je vždy spomenutý mimoriadne veľký záujem o hudbu, mimoriadne hudobné cítenie detí aj dospelých s WS. V literatúre sa ďalej uvádza, že napriek tomu, že tieto deti často majú poruchy pozornosti, poruchy učenia, nevedia koncentrovať svoju pozornosť viac než pár minút, hudbu dokážu počúvať dlhé hodiny, spievajú veľmi radi, vedia naspamäť množstvo pesničiek. Na internete³ sú dostupné aj nahrávky mimoriadnych hudobných výkonov jedincov s WS. Ako zdroj týchto informácií uvádza literatúra väčšinou výpovede rodičov, pedagógov a špeciálnych pedagógov. Menej štúdií a publikácií sa však zaoberá hodnotením kvality hudobných schopností týchto detí. V Spojených štátoch sa realizovali prvé výskumy, ktoré sa zaujímali o hudobné schopnosti detí s WS.

Hudobné schopnosti detí s WS

Z výsledkov už realizovaných výskumov môžeme uviesť nasledujúce hodnotenie hudobných schopností detí s WS:

V porovnaní s deťmi s inými druhmi postihnutia a s bežnou detskou populáciou detí s WS majú mimoriadne rozvinuté nasledujúce hudobné schopnosti⁴:

- *schopnosť hudobnej pamäte:* krátkodobé alebo dlhodobé auditívne zapamätanie si hudobného materiálu,
- *schopnosť adekvátnej esteticko-emocionálnej vnímavosti k hudbe:* zahŕňa emocionálne zaangažovanie, empatiu, senzibilitu, prežívanie, t.j. stav, ktorý mobilizuje psychické procesy,
- *schopnosti a vlastnosti estetickej reflexie:* sú prameňom tvorivej hudobnej činnosti a vrcholného hudobného zážitku,
- *schopnosť udržať si stav sústredenej percepcie a zároveň sluchovej kontroly:* koncentrácia pozornosti, jej rozdelenie a pružnosť,
- *schopnosti senzomotorické:* sú to schopnosti intonačné, identifikácie tempa a rytmu, reprodukcie pohybu, hmatová citlivosť.

Z uvedeného môžeme konštatovať, že u detí s WS je mimoriadny záujem o hudbu psychickou záležitosťou, ich emocionálne zaangažovanie a citlivosť je potvrdená aj výskumom. Túto skutočnosť priamo potvrdzujú výpovede rodičov o pozitívnom vzťahu k hudbe týchto detí. S tým podľa nás súvisí aj napriek poruchám pozornosti a učenia schopnosť koncentrácie sluchu a sústredenej percepcie na hudbu a mimoriadna hudobná pamäť.

3 Vid' na webe: <http://www.squidoo.com/williams-syndrome-music>

4 Klasifikáciu hudobných schopností uvádzame podľa P. Krbaťu.

Výkony detí s WS sa ukázali mierne horšie v porovnaní s deťmi s inými druhmi postihnutia a s bežnou detskou populáciou v nasledujúcich hudobných schopnostiach:

- *hudobno-senzorické schopnosti*: predstavujú orientáciu v tónovom priestore, rozlišovanie výšky, dĺžky, farby a hlasitosti tónov,
- *schopnosť vypracovať si adekvátne hudobné predstavy*: patrí sem hudobná predstavivosť, hudobná imaginácia a fantázia,
- *schopnosti racionálno-kognitívne*: súvisia s hudobným myslením, umožňujú chápať hudobné vzťahy, preniknúť do obsahu a podstaty hudobného diela. ([http3](#))

Uvedené hudobné schopnosti vyžadujú určité intelektuálne zázemie a určitý stupeň mentálneho vývinu. Nakoľko mentálna retardácia (ľahkého až stredného stupňa) je jedným z príznakov syndrómu, je pochopiteľné, že deti s WS sú v týchto schopnostiach horšie než bežná detská populácia.

Vzhľadom na hudobné schopnosti osôb s WS môžeme uviesť ešte niekoľko zaujímavostí:

Napriek tomu, že v hudobno-senzorických schopnostiach sa výkony detí s WS neukázali zvlášť dobré, treba poznamenať, že medzi nimi je relatívne častý výskyt absolútneho sluchu, asi 40% detí s WS má absolútny sluch. ([http4](#))

Ak sa v jednej osobe stretne Williamsov syndróm s ďalšou geneticky podmienenou chorobou, Savantovým syndrómom, výsledkom sú „malí hudobní géniovia“ až s neveriteľne rozvinutými hudobnými schopnosťami.⁵ Dokumentovaný je prípad Tierry Moon, ktorá hrala spamäti množstvo skladieb na klavíri a transponovala ich bez toho, aby vôbec vedela, čo je stupnica alebo tónina. Gloria Lenhoff je zas opernou speváčkou Opery Memphis a ovláda spev vyše 2000 piesní v 25 jazykoch. ([http5](#))

Napriek problémom v jemnej motorike deti s WS často ovládajú hru na hudobnom nástroji na veľmi vysokej úrovni, niekedy aj bez akéhokoľvek poznania vedomostí čítania nôt alebo vedomostiach o stupniciach a tóninách. Dokážu sa naučiť melódiu podľa počutia a niektoré dokážu dokonca rovno transponovať melódie bez toho, aby vedeli, čo je to transponovanie alebo tónina.

5 Savantov syndróm je genetická choroba, vyznačuje sa mentálnou zaostalosťou, pričom niektoré schopnosti sú geniálne rozvinuté, napr. mechanická pamäť, matematické, hudobné alebo výtvarné schopnosti

Fyziologické predpoklady hudobných schopností detí s WS

Uvedené mimoriadne hudobné schopnosti a emocionálne prežívanie hudby detí s WS má svoje dôvody. V prvej kapitole uvádzané klinické príznaky majú priamy dopad na úroveň týchto schopností a na vzťah detí s WS k hudbe. V nasledujúcom texte sa zameriame na zhrnutie základných fyziologických zmien u detí s WS, ktoré ovplyvňujú tento mimoriadny záujem o hudbu a hudobné cítenie detí s WS.

1. Hyperacusis. Osoby s WS majú v porovnaní s bežnou populáciou nadpriemernú citlivosť pre určité frekvencie a nižší absolútny prah sluchu, preto sú citlivejšie na hudobné vnemy. Na jednej strane to znamená, že dieťa môže pociťovať niektoré zvuky ako bolestivé, až hrozivé, na druhej strane však príjemné zvuky, ako je hudba, prežíva veľmi pozitívne. Dieťa na zvuky reaguje celým telom, v niektorých prípadoch až neprimerane. Ich reakcie môžu byť extrémne, hysterické a to v pozitívnom, aj v negatívnom zmysle.

Nižší absolútny prah a citlivosť sluchu vysvetľujú z jednej strany výpovede rodičov, ktoré opisujú záujem detí o hudbu a schopnosť pozorného počúvania hudby. Na druhej strane ich extrémne reakcie môžu byť dobrým základom pre vytváranie pozitívneho vzťahu k hudbe prostredníctvom príjemného prežívania hudobných vnemov.

2. Atypický pomer veľkosti jednotlivých častí mozgu a difúzna mozgová dysfunkcia. Štruktúra a činnosť mozgu detí s WS je odlišná od mozgovej činnosti bežnej detskej populácie, aj od mozgovej činnosti detí s inými druhmi postihnutia. Práve tie oblasti mozgu, ktoré ovládajú rečové centrum a vnímanie hudby, resp. spracovanie niektorých hudobných vnemov sú v pomere k iným častiam viac rozvinuté (frontálny lalok, limbický systém⁶). Výsledky výskumov dokázali aj inú koncentráciu neurónových buniek a ich kvantitatívne väčšie vzájomné prepojenie. (http6) Lepšie vzájomné prepojenie neurónov znamená kvalitatívne lepšiu prepojenosť mozgových častí a hemisfér. Tieto fakty z fyziológie mozgu detí s WS sú predpokladom pre ich výnimočné hudobné schopnosti. Ďalší zaujímavý rozdiel v ich mozgu je, že v porovnaní so zdravými jednotlivcami a profesionálnymi hudobníkmi sa zistilo, že mozog jednotlivca s WS používa širší súbor nervových štruktúr (zapája viac nervových spojov) pri vnímaní a reagovaní na hudbu, vrátane oblasti mozočku, mozgového kmeňa a amygdaly. Tie časti neboli aktivované u všetkých zdravých jedincov. Aktívna amygdala⁷ je vysvetlením takmer „fatálnej“ príťažlivosti k hudbe. (Sacks 2009, 355)

6 Limbický systém je funkčná sústava v centrálnej nervovej sústave, ktorú tvoria niektoré oblasti mozgovej kôry a podkôrových centier. Zúčastňuje na riadení vegetatívnych a somatických funkcií pri emotívnom správaní: ovplyvňuje správanie, spája myšlienky s emóciami.

7 Orgán amygdala je časť limbického systému, ktorý je centrom emočnej pamäti a zmyslu pre citový význam udalostí, spája emócie so symbolmi.

3. Pozoruhodne dobré verbálne schopnosti. Verbálny prejav, narábanie s jazykom a rečou sú považované za relatívne silné stránky detí s WS. Hudba ako taká môže byť chápaná ako jazyk, môžeme vytvoriť analógiu medzi jazykom a hudbou. Tým spôsobom chápaná úzka spätosť rečových a hudobných schopností môže sčasti vysvetliť niektoré mimoriadne hudobné schopnosti detí s WS.

Williamsov syndróm je z hľadiska hudobných schopností a vzťahu k hudbe jedinečným postihnutím. Pri žiadnom inom vrozenom genetickom postihnutí neboli zaregistrované podobné poznatky. Ako sme už spomenuli, práve preto sa pri názve WS objavujú ďalšie, charakteristické pomenovania, ako „*spievajúci syndróm*“ – „*the singing syndrome*“ (Levitin 2005, 20) alebo „*hypermuzikalita*“ (Sacks 2009, 328).

Výsledky niektorých výskumov

Daniel L. Levitin sa ako prvý začal zaujímať bližšie o pozitívny vzťah detí s WS k hudbe na základe výpovedí rodičov a vlastných skúseností. Zaujímalo ho, ako je možné, že postihnuté deti s podpriemernou inteligenciou dokážu hrať na hudobnom nástroji, a to napriek ťažkostiam motorickej koordinácie a ako môžu ovládať toľko piesní naspamäť aj v cudzích jazykoch napriek obmedzeným kognitívnym schopnostiam. Levitin sa vo svojom výskume snažil dokumentovať „*hudobné správanie detí s WS*“ („*musical behavior in individuals with WS*“) vo výskume s výskumnou vzorkou 330 detí. Výskumnú vzorku tvorili 4 skupiny respondentov. Výskumné skupiny boli deti s rôznym postihnutím – 130 detí s WS, 30 detí s Downovým syndrómom a 40 detí s autizmom. Kontrolnú skupinu tvorilo 130 zdravých detí. Pomocou dotazníkovej metódy Levitin zistil, že u detí s WS sa prejavuje intenzívny záujem o hudbu v skoršom veku než u ostatných skupín detí. Zistil ďalej, že deti strávia týždenne signifikantne viac času počúvaním hudby, hraním na hudobnom nástroji a spievaním než deti vo všetkých ostatných skupinách. Pomocou ďalšej série testov sa v tomto výskume potvrdil predpoklad, že u detí s WS počúvanie hudby vyvoláva oveľa intenzívnejšie emócie. Deti s WS reagovali na hudobné podnety v každom prípade intenzívnejšie než deti s iným typom postihnutia alebo než zdravé deti. (Levitin 2005, 15) Levitin ďalej skúmal výkony v opakovaní rôznych rytmických a melodických motívov (v každom prípade 8 motívov vo zvyšujúcej sa náročnosti). V oblasti rytmu boli výkony skupiny detí s WS a kontrolnej skupiny rovnaké (66 percentná úspešnosť), lepšie než u detí s Downovým syndrómom a autizmom. Znamená to, že dieťa s WS s podpriemernou inteligenciou dokáže rovnako zopakovať počutý rytmus, ako zdravé dieťa v tom istom veku. V každom prípade to znamená, že rytmické cítenie detí s WS je v porovnaní s inými kognitívnymi schopnosťami signifikantne lepšie. Zaujímavé bolo ale podrobnejšie skúmanie chýb u oboch skupín. Levitin zistil, že niektoré motívy deti s WS zopakovali s iným záverom, ako keby hudobne cítili inak. Levitin zaradil tieto výkony do kategórie

výkonov „chybné, ale hudobne správne, kompatibilné“. Zistil, že v porovnaní s kontrolnou skupinou chybné výkony detí s WS boli väčšinou zaradené práve do spomenutej kategórie (chybné, ale hudobne správne, kompatibilné). Práve na základe týchto zistení Levitin hodnotil rytmické cítenie detí s WS ako „kreatívne rytmické cítenie“ („*creative rhythmicity*“). V melodickom teste boli výsledky podobné ako v rytmickom teste. Deti napriek nižšiemu intelligenčnemu kvocientu dokázali podať rovnaké výkony, ako kontrolná skupina. (Levitin, 2005, 32–34)

Galaburda vo svojom výskume sa zamerl najmä na mozgovú aktivitu u detí s WS pri prijímaní hudobných vnemov. Predpokladal, že mozgová aktivita detí s WS je odlišná od bežnej detskej populácie. Vo svojom výskume pomocou obrazotvorných medicínskych metód (fMRI – *Functional Magnetic Resonance imaging* a PET – *Positron Emission Tomography*) skúmal mozgovú aktivitu. Výsledky výskumu potvrdili predpoklad Galaburdu. Celková mozgová aktivita pri prijímaní hudobných vnemov bola vyššia u detí s WS. Galaburda ďalej vysvetľuje, že obzvlášť pozoruhodná je aktivácia niektorých častí mozgu, ako *amygdala*, ktorá má následok intenzívne emócie a aktivácia časti *cellebrum*, ktorá má za následok lepšie prepojenie mozgových hemisfér. Zaujímavosťou výskumu je zistenie, že v porovnávaní s inými typmi postihnutia a s bežnou detskou populáciou je pre deti s WS typické, že je aktivácia pri hudobných vnemoch automatická, vôľou nekontrolovateľná. Tým sa definitívne potvrdzuje predpoklad, že organizácia a činnosť celého mozgu detí s WS je odlišná. (Levitin 2005, 35)

Pozoruhodný je program *Music & Mind* (Hudba a myseľ) pod vedením viacerých výskumníkov: Sally M. Reis, Robin Schader, Robert Stephens z University of Connecticut (USA) a Harry Milne z Griffith University (Australia). Projekt sa zamerl na vzdelávanie detí s WS na základe špeciálneho osobnostného profilu jedinca individuálnym prístupom. Výskumníci vychádzali z výpovedí 16 detí s WS zapojených do programu, ktoré referovali o tom, že ich unavuje stereotypné opakovanie a cvičenie v škole, ktoré je zamerané na ich slabšie stránky, ako napr. matematika. Deťom vadilo, že ich silné stránky sú počas vyučovania ignorované. Tento fakt deti s WS hodnotili ako frustrujúci a ventilovali ho práve pomocou záujmovej činnosti. U týchto detí bola hudba súčasťou každodenného života, niekedy hrali, spievali a počúvali hudbu dlhé hodiny, mali nesmierne množstvo hudobných nahrávok. Väčšina detí sa prihlásila do školského speváckeho zboru alebo do základnej umeleckej školy. Program *Music & Mind* je založený na individuálnom prístupe k dieťaťu na základe dôkladnej anamnézy a hodnotenia jeho silných a slabých stránok. Do každodenného vyučovacieho procesu boli zavedené pre dieťa najvhodnejšie vyučovacie metódy a samozrejme bola zabezpečená možnosť venovať sa obľúbeným činnostiam. V prípade spomínaných 16 respondentov to bola hudba, hra na hudobnom nástroji, návšteva hudobných podujatí, oboznámenie sa s hudobnými počítačovými programami. Výsledky výskumu a prínos projektu je pozoruhodný z viacerých

hľadísk. V prvom rade pocit frustrácie týchto detí úplne zmizol, ďalej deti začali navštevovať školu radšej a dokázali sa viac koncentrovať. Ich študijné výkony, napr. v matematike, sa začali zlepšovať a deti referovali o tom, že pobyt v škole pociťujú ako príjemný, menej unavujúci a učenie ich viac baví. ([http7](http://7))

Záver

Williamsov syndróm je geneticky podmienený syndróm postihujúce viaceré orgány charakterizovaný klasickou triádou klinických príznakov: typická tvár (tzv. škriatkovská tvár), supravulvulárna aortálna stenóza (SVAS – zriedkavá srdcová porucha) a mentálna retardácia (ľahkého až stredného stupňa). Syndróm bol prvýkrát medicínsky popísaný v roku 1961, ale až v roku 1993 bol odhalený jeho genetický pôvod spôsobený nedostatkom elastínového génu dlhého ramienka 7. chromozómu. Považuje sa za mimoriadne zriedkavý syndróm, jeho výskyt sa odhaduje v pomere jedno na 20–50 000 živonarodených detí. Na Slovensku máme informácie o 35 rodín s dieťaťom postihnutým s WS. Syndróm sa vyznačuje špecifickým osobnostným, behaviorálnym a psychologickým profilom. Jedine pri WS sú prítomné pri nedostatkoch aj silné stránky, resp. relatívne dobre zachované stránky v osobnostnom profile. Medzi tie patria pozoruhodne dobré verbálne a komunikačné schopnosti, priateľskosť a spoločnosť, mimoriadna dlhodobá pamäť a nadmerný záujem detí s WS o hudbu a dobré hudobné cítenie. Pri žiadnom inom vrodennom postihnutí neboli zaregistrované podobné charakteristiky. WS je z hľadiska hudobnosti a hudobných schopností jedinečným syndrómom označený aj ako „spievajúci syndróm“ alebo „hypermuzikalita“. Deti s WS už od útleho veku prejavujú záujem o hudbu, napriek poruchám pozornosti sa dokážu sústrediť na počúvanie hudby alebo na hudobné činnosti dlhé hodiny, napriek poruchám jemnej a hrubej motoriky dokážu hrať na hudobnom nástroji, vedú naspamäť množstvo piesní, v niektorých prípadoch ovládajú aj piesne v cudzích jazykoch. Medzi nimi je relatívne častý výskyt absolútneho sluchu, asi 40% detí s WS má absolútny sluch. Mimoriadne hudobné schopnosti a emocionálne prežívanie hudby detí s WS má svoje fyziologické predpoklady. Osoby s WS majú v porovnaní s bežnou detskou populáciou nadpriemernú citlivosť sluchu na určité frekvencie a nižší absolútny prah sluchu (*hyperacusis*). Odlišná je aj ich štruktúra mozgu, pomer veľkosti jednotlivých častí mozgu, koncentrácia neurónových buniek a mozgová činnosť. Mozog jednotlivca s WS zapája viac nervových spojov a širší súbor nervových štruktúr pri vnímaní hudby, pri čom je dobre zachovaná veľkosť limbického systému, mimoriadne sa aktivizuje aj amygdala. Tieto fyziologické predpoklady vysvetľujú mimoriadnu príťažlivosť k hudbe detí s WS.

Literatúra

Bzdúch, Vladimír–Jariabková, Katarína (2009): Klinické príznaky v detskom veku. *Pediatric* 2009/4, s. 236–254.

Krbaťa, Peter (1994): *Psychológia hudby (nielen) pre hudobníkov*. Prešov: Matúš.

Levitin, Daniel J. (2005): Musical abilities in individuals with Williams Syndrome. In *Musical abilities in individuals with Williams Syndrome*. McGill University: Montreal, QC, Canada.

Sacks, Oliver (2009): *Musophilia : Příběhy o vlivu hudby na lidský mozek*. Praha: Dybukk.

Skratky

http1:

Pastieriková, Lucia. Williamsov-Beurenov syndróm. *Mentálne postihnutie* [online]. 2007, 08. 01, [cit. 2014-05-30]. Dostupný z: <<http://sk.iporadna.cz/dusa/clanek.php?article%5Barticleid%5D=126>>.

http2:

Pastieriková, Lucia. Williamsov-Beurenov syndróm. *Mentálne postihnutie* [online]. 2007, 08. 01, [cit. 2014-05-30]. Dostupný z: <<http://sk.iporadna.cz/dusa/clanek.php?article%5Barticleid%5D=126>>.

http3:

Levitin, Daniel J. Musical abilities in individuals with Williams Syndrome . In *Musical abilities in individuals with Williams Syndrome* [online]. McGill University : Montreal, QC, Canada , 2005 [cit. 2014-05-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.psych.mcgill.ca/levitin/pubspages/Williams.html>>.

http4:

Deruelle, Christine–Schön, Daniele–Rondan, Cécilie: Global and local music perception in children with Williams syndrome. In *Global and local music perception in children with Williams syndrome* [online]. Department of Pediatric Neurology : University Hospital La-Timone, 2005 [cit. 2014-05-30]. Dostupné z WWW: <http://www.incm.cnrs-mrs.fr/pdf/Deruelle_Schon_05.pdf>.

http5:

Szűcs, Ádám. *Index* [online]. 2008 [cit. 2010-12-20]. Index - Génhibás szuperemberek. Dostupné z WWW: <<http://index.hu/tudomany/biotech/gen7272/>>.

http6:

Williams Syndrome. The Barin and Music. *Science Daily*. 2006, September 10, Dostupný také z WWW: <<http://www.sciencedaily.com/releases/2006/10/061003191006.htm>>. [cit: 2014. 05. 30]

http7:

Reis, Sally M., et al Williams Syndrome: A Study of Unique Musical Talents in Persons with Disabilities. In *Williams Syndrome: A Study of Unique Musical Talents in Persons with Disabilities* [online]. University of Connecticut : The National Research Center on the Gifted and Talented, 2000 [cit. 2010-12-19]. Dostupné z: <<http://www.gifted.uconn.edu/nrcgt/newsletter/fall00/fall002.html>>.

Kurikulárne dokumenty v medzinárodnom kontexte ako inštitucionálne východiská predprimárnej edukácie

Szabóová, Edita

Curricular Documents in an International Context as Institutional Background to Pre-Primary Education Abstract

The paper is aimed at characterising the curricular documents for pre-primary education in an international context. The implementation of education is influenced not only by the theoretical knowledge of teachers teaching a particular direction and specific didactic applications, but also by options that the legislation of a particular state offers. The analysis of the state programme of Slovakia is a mandatory part of the course grade 1 programme for pre-school and elementary education studies at the J. Selye University in Komárno. Nowadays, both daily and external students come from Hungary and Romania. We provide our students with the possibility to review the content of state programmes in Hungary and Romania by means of individual consultations. We focus on the detection of efficiency provided by our consultations for this target group, the results of which are presented here too.

Key words: curricular documents, international context, pre-primary education, J. Selye University in Komárno, curriculum, students, individual consultations, efficiency, results

Kľúčové slová: kurikulárne dokumenty, predprimárna edukácia, medzinárodný kontext, Univerzita J. Selyeho v Komárne, študijný program, študenti, individuálne konzultácie, efektivita, výsledky

Úvod

Edukácia, ktorá sa realizuje inštitucionálne v zariadeniach prináležiacich do školského systému, sa deje na základe spoločenskej objednávky a je teda výrazne determinovaná školskou politikou konkrétneho štátu. Sociokultúrne prostredie prostredníctvom výkonnej moci vyjadruje požiadavky, ktoré školy a školské zariadenia musia spĺňať. Pedagogickí pracovníci na základe odbornej spôsobilosti následne rozhodujú o charaktere didaktickej transpozície, teda o spôsoboch realizácie kultúrnej transmisie vzhľadom na druh, stupeň, charakter školy, úroveň učiacich sa subjektov a vzhľadom na vlastné odborné spôsobilosti. Preto realizácia jednotlivých pedagogických smerov je ovplyvnená nielen teoretickou znalosťou pedagógov konkrétneho pedagogického smeru a jeho konkrétnej didaktickej aplikácie, ale aj možnosťami, ktoré prezentuje legislatíva konkrétneho štátu. Vzhľadom na uvedené sa preto zaoberáme legislatívnymi východiskami, ktoré reprezentujú kurikulárne materiály vytvárajúce základný legislatívny rámec, ktorý je nutné rešpektovať pri realizovaní edukácie v materskej škole.

Analýza obsahu Štátneho vzdelávacieho programu ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie (2008) je súčasťou štúdia 1. stupňa študijného odboru predškolská a elementárna pedagogika na Univerzite J. Selyeho v Komárne. Orientačnú informáciu o štruktúre štátnych programov Maďarska i Rumunska získajú študenti v rámci predmetu didaktika 3 (programy a koncepcie materskej školy). Problematike sa obširnejšie venujú zúčastňovatelia s možnosťou absolvovania pravidelných konzultácií. Pre tento postup sme sa rozhodli z dôvodu, že tak dennú, ako i externú formu výučby navštevujú i študenti, ktorí prichádzajú z Maďarska a Rumunska. V akademickom roku 2013/2014 po predbežnom prieskume záujmu sme realizovali individuálne konzultácie pre dve študentky (jedna z Maďarska a jedna z Rumunska), ktoré prejavili záujem sa venovať tejto problematike. Takýmto prístupom umožníme nadobudnúť kompetencie pri plánovaní edukácie (kde majú taktiež povinnosť vychádzať z platných kurikulárnych dokumentov daného štátu). Práve z uvedeného dôvodu sme sa rozhodli charakterizovať okrem vzdelávacích programov Slovenska i programy týchto štátov a následne uviesť výsledky zistenia efektivity individuálnych konzultácií z pohľadu študentiek, ktoré sa tejto aktivity zúčastňujú.

Kurikulárne dokumenty charakterizujeme z pohľadu nasledovných kritérií:

- legislatívne východiská – platné zákony, vyhlášky;
- charakteristika hlavného cieľa edukácie;
- určenie profilu absolventa;
- požiadavky na odbornosť v rámci personálneho zabezpečenia;
- stručná charakteristika edukácie a jej organizácie (Szabóová 2011).

Kurikulárne dokumenty v Slovenskej republike

Legislatívne východiská: Materské školy sa zaraďujú do vzdelávacieho systému ako prvý stupeň vzdelávania podľa zákona č. 245/2008 Z. z. - Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Podľa tohto zákona sa určujú dve úrovne vzdelávacích programov. Prvou úrovňou je v súčasnosti platný štátny kurikulárny dokument pre predprimárne vzdelávanie, ktorý bol schválený na gremiálnej porade ministra školstva 19. júna 2008, a to Štátny vzdelávací program ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie (ďalej len ŠtVP ISCED 0, 2008), ktorý je vydaný v štátnom jazyku, absentuje preklad programu pre potreby učiteľov predprimárneho vzdelávania, ktorí pôsobia v materských školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín. Na Univerzite J. Selyeho tento problém vyriešili (aspoň čiastočne) študenti, ktorí z vlastných finančných prostriedkov zabezpečili jazykový preklad do maďarského jazyka. Po preštudovaní textu sme však zistili terminologické chyby, ktoré postupne odstraňujeme

riešením projektu KEGA 04UJS-4/2012 Vzdelávací portál pre učiteľov a študentov škôl s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku (2012-14). Veríme, že nami vytvorený vzdelávací portál uľahčí vedenie dvojjazyčnej dokumentácie v inštitúciách s vyučovacím jazykom maďarským.

V súčasnosti prebieha obsahová reforma tohto programu. Nový štátny program má byť schválený v roku 2014 a do pedagogickej praxe aplikovaný od septembra 2015. Jeho názov sa mení na Štátny vzdelávací program pre materské školy (predprimárne vzdelávanie).

Druhú úroveň dvojúrovňového vzdelávacieho modelu tvorí školský vzdelávací program konkrétnej materskej školy (ďalej len ŠkVP). Týmto dokumentom disponuje každá materská škola od 1. septembra 2009. Na jeho tvorbe sa podieľal (sa mal podieľať) celý pedagogický kolektív. Zodpovedný za vypracovanie a aplikáciu programu je riaditeľ materskej školy.

Z pohľadu pedagógov a rodičov má takýto dokument veľký význam, lebo pedagóg presne vie, kam má smerovať, pritom však má slobodu výberu rôznych edukačných cieľov, edukačných aktivít, stratégií, učebných zdrojov, spôsobov hodnotenia a pod.. Edukačný proces môže realizovať podľa vlastných predstáv a rodič má možnosť sa oboznámiť s „ponukou materskej školy“, na základe čoho sa môže rozhodnúť pre zápis svojho dieťaťa do niektorej z nich. Pomocou pri vypracovaní ŠkVP pre učiteľov predprimárneho vzdelávania je príručka, ktorá je metodickým materiálom (Hajdúková a kol. 2009). V tomto dokumente sa vymedzuje zameranie materskej školy, poslanie výchovy a vzdelávania, strategické ciele, stupeň vzdelávania, ktorý sa dosahuje v danej inštitúcii, dĺžka dochádzky a formy edukácie, vyučovací jazyk, spôsob a podmienky ukončenia daného stupňa vzdelávania a vydávania dokladu o získanom vzdelávaní, personálne zabezpečenie, materiálno-technické a priestorové podmienky, podmienky pre bezpečnosť a ochrany zdravia, vnútorný systém kontroly a hodnotenia tak detí predškolského veku, ako aj zamestnancov. V programe sú uvedené aj požiadavky na kontinuálne vzdelávanie pedagogických zamestnancov školy (základné informácie o možnosti vzdelávať sa obsahuje Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 445/2009 Z. z. o kontinuálnom vzdelávaní, kreditoch a atestáciách pedagogických a odborných zamestnancov a Zákon č. 568/2009 Z.z. o celoživotnom vzdelávaní). Školský vzdelávací program následne obsahuje učebné osnovy. Pri ich koncipovaní sa vychádzalo z kurikulárneho dokumentu prvého stupňa vzdelávania (ŠtVP ISCED 0, 2008). V prevažnej väčšine sa v týchto učebných osnovách určili obsahové celky (témy, respektíve podtémy) pre celý školský rok, obsahové štandardy, výkonové štandardy (špecifické ciele) v tematických okruhoch a vzdelávacích oblastiach pre učiteľmi určené tematické celky (témy/podtémy). Tento dokument obsahuje vo všeobecnej rovine i stratégie edukácie, učebné zdroje tak pre učiteľku ako aj pre deti, metódy a prostriedky hodnotenia. Samozrejme konkrétnejšie sa uvedú vo výchovno-vzdelávacích plánoch/projektoch na určené obdobie. Možnosť voľby stratégií a učebných zdrojov je potrebné prenechať učiteľovi, ktorý s danou skupinou pracuje,

pretože každý môže mať iné východiská, iný pohľad na edukáciu. Každý učiteľ sa slobodne rozhoduje akým spôsobom edukáciu realizuje, aký konkrétny didaktický prístup využije. V prípade ak členom skupiny je i dieťa s odloženou povinnou dochádzkou, alebo so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami a bolo zistené v konkrétnej vzdelávacej oblasti potreba individuálneho vzdelávania učiteľ postupuje na základe individuálneho vzdelávacieho plánu, ktorý je nápomocný pri diferencovaní v edukačnom procese. Má to svoje výhody pre pedagóga i v korekcií požiadaviek vo vzťahu k dieťaťu (Stredl 2013).

Pri plánovaní metód a prostriedkov hodnotenia, ako i počas realizovania konceptu hodnotenia je potrebné naplánovať a využiť interaktívne vzťahy zúčastnených subjektov edukácie (Horváthová – Szököl 2013). Výsledky hodnotenia učiteľ zdokumentuje a využije pri ďalšom plánovaní, kde má možnosť stanoviť konkrétne edukačné ciele, stratégie, učebné zdroje a metódy a prostriedky hodnotenia práve na základe výstupu z predchádzajúceho edukačného pôsobenia. Kikušová (2010) zdôrazňuje kritériá tvorby konkrétnych edukačných cieľov. Uvedené ciele musia byť:

- reálne (úplne konkrétne vyjadriť efekt učenia sa detí v istom časovom úseku v jednej edukačnej oblasti) ;
- presné (vyjadriť presne, čo sa má dieťa naučiť);
- dosiahnuteľné (učiacimi sa subjektmi dosiahnuteľné);
- diagnostikovateľné (učiteľom kontrolovateľné);
- hodnotiteľné (učiteľom vyhodnotiteľné).

Hlavný cieľ: „Hlavným cieľom predprimárneho vzdelávania je dosiahnuť optimálnu perceptuálno-motorickú, kognitívnu a citovo-sociálnu úroveň ako základ pripravenosti na školské vzdelávanie a na život v spoločnosti. Východiskom je jedinečnosť dieťaťa, aktívne učenie a začleňovanie do skupiny a kolektívu“ (ŠtVP ISCED 0, 2008, 5).

Profil absolventa: Absolventom sa stáva dieťa, ktoré má spôsobilosti vo vzťahu k základom kultúrnej, čitateľskej, matematickej a prírodovednej gramotnosti, je pripravené na vstup do primárneho vzdelávania a na aktívny život v spoločnosti.

Profil absolventa je koncipovaný prostredníctvom kľúčových kompetencií:

- psychomotorické,
- osobnostné/intrapersonálne (základy sebauvedomenia a základy angažovanosti)
- sociálne/interpersonálne,
- kognitívne (základy riešenia problémov, základy kritického myslenia a základy tvorivého myslenia),

- komunikatívne,
- učebné,
- informatívne (ŠtVP ISCED 0, 2008, 7–10).

Vymedzenie kompetencií sa chápe relatívne, ide tu o dosahovanie základov kompetencií dieťaťa. Tento stupeň vzdelávania získa dieťa absolvovaním posledného roku vzdelávacieho programu tohto stupňa.

Plánovaný revidovaný program vymedzuje kompetencie podľa Európskeho referenčného rámca:

- komunikácia v materinskom jazyku,
- komunikácia v cudzích jazykoch,
- matematická kompetencia a základné kompetencie v oblasti vedy a techniky,
- digitálna kompetencia, naučiť sa učiť,
- spoločenské a občianske kompetencie,
- iniciatívnosť a podnikavosť,
- kultúrne povedomie a vyjadrovanie

Samozrejme dieťa po absolvovaní predprimárneho vzdelávania nemusí disponovať všetkými uvedenými kompetenciami, ale spĺňanie dimenzií školskej pripravenosti vytvára podmienky na osvojenie si požadovaných kompetencií v budúcnosti (www.iris-knihy.sk/.../ISCED0_na-pripomienkovanie.pdf)

Personálne zabezpečenie: Edukáciu zabezpečujú učitelia predprimárneho vzdelávania (používa sa aj pojem učiteľ materskej školy), ktorí spĺňajú podmienky odbornej a pedagogickej spôsobilosti podľa platnej legislatívy (postačuje stredoškolské vzdelanie, ale je možnosť získania 1., 2. a 3. stupňa vysokoškolského vzdelávania) v podmienkach adekvátneho materiálne-technického, ako aj priestorového zabezpečenia, s povinnosťou priamej práce s deťmi 28 hodín týždenne a s možnosťou absolvovať niektoré z typov akreditovaného kontinuálneho vzdelávania. Pri vytváraní podmienok výchovy a vzdelávania je potrebné zaistenie bezpečnosti a ochrany zdravia, ako aj prihliadanie na osobitosti výchovy a vzdelávania pre deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami (podrobne ŠtVP ISCED 0, 2008, 29–36).

Charakteristika edukácie a jej organizácia: Predprimárnej edukácie sa zúčastňujú deti spravidla od troch (s možnosťou od dvoch rokov) do šiestich rokov. Prednostne sa prijímajú deti, ktoré dovŕšili piaty rok veku, a deti s odloženým (alebo s dodatočne odloženým) začiatkom plnenia povinnej školskej dochádzky. Zápis do základnej školy je povinný pre deti, ktoré v danom roku do 31. augusta dovŕšia šiesty rok veku. Rodič na základe odborného odporúčania sa môže rozhodnúť pre odloženie plnenia povinnej školskej dochádzky a dieťa naďalej ostáva súčasťou predprimárnej edukácie.

Materská škola môže mať formu celodenného, niekoľkoročného vzdelávania. Môžu sa zriadiť samostatné triedy pre deti, ktoré v nasledujúcom roku začínajú povinnú školskú dochádzku, aj samostatné triedy s priamou účasťou rodičov – zákonných zástupcov v kombinácii s domácou prípravou detí na povinnú školskú dochádzku, poldenné zaškolenie (štyri až päť hodín predpoludňajšej alebo popoludňajšej dochádzky) a tiež je možná individuálna predprimárna edukácia, a to v jazyku štátnom alebo v jazyku príslušnej národnostnej menšiny (kde sa realizuje aj komunikácia v štátnom jazyku). Môžeme konštatovať, že jazyk „...ako determinant samotnej existencie národnosti poukazuje na životaschopnosť jazykovej enklávy v podmienkach prirodzeného bilingválneho vývinu...“ (Šenkár 2012, 76–77). Aj z toho dôvodu je zreteľným krokom vpred spomínaná predprimárna edukácia v jazyku národnostnej menšiny, samozrejme, s adekvátnou mierou kontaktu so štátnym jazykom.

V programe (pod názvom Dieťa a svet), sú uvedené tematické okruhy:

- ja som;
- ľudia;
- kultúra;
- príroda

Po preštudovaní návrhu na zmenu programu sme zistili, že tematické okruhy sa vypúšťajú.

V ŠtVP ISCED 0 (2008) sa definujú nasledujúce vzdelávacie oblasti:

- perceptuálno-motorická;
- kognitívna;
- sociálno-emocionálna.

V budúcnosti sa plánuje aj v tejto oblasti zmena a to v súlade so Štátnym vzdelávacím programom ISCED 1 – primárne vzdelávanie (2008). Vzdelávacie oblasti sú naplánované nasledovne:

- jazyk a komunikácia;
- matematika a práca s informáciami;
- človek a príroda;
- človek a spoločnosť;
- človek a svet práce;
- umenie a kultúra;
- zdravie a pohyb (www.iris-knihy.sk/.../ISCED0_na-pripomienkovanie.pdf).

Okrem hlavných cieľov sa vymedzujú vzdelávacie štandardy:

- obsahové štandardy – ako prostriedok vzdelávania;
- výkonové štandardy, ktoré majú explicitnú podobu školskej spôsobilosti. Vyjadrené sú v pozorovateľných a hodnotiteľných výkonoch pre obdobie posledného roku predprimárneho vzdelávania (podrobne ŠtVP ISCED 0, 2008, 14–26).

Podľa návrhu nového ŠtVP sa priradujú i *evaluačné otázky* (www.iris-knihy.sk/.../ISCED0_na-pripomienkovanie.pdf), ako nový prvok, ktoré sú určené pre pedagógov a napomáhajú k riadenému a funkčnému procesu vyhodnocovania aktuálnej vývinovej úrovne detí.

Organizačné usporiadanie denných činností:

- hry a hrové činnosti;
- pohybové a relaxačné cvičenia;
- pobyt vonku;
- odpočinok;
- činnosti zabezpečujúce životosprávu (ako osobná hygiena, stravovanie, stolovanie, sa zabezpečuje počas celého dňa v rámci stanovenom alebo pevne stanovenom časovom rozpätí, podľa koncepcie materskej školy).

Organizujú sa *edukačné aktivity* alebo samostatne, alebo v rámci hier a hrových činností, pohybových činností, počas pobytu vonku, atď., a to v organizačnej forme podľa usporiadania učiacich sa subjektov: *frontálnej, skupinovej a individuálnej* (podrobne ŠtVP ISCED 0, 2008, 27–29).

Orientačne sú určené zásady a oporné body na vypracovanie školských vzdelávacích programov pre materské školy, ktoré tvoria druhú úroveň dvojúrovňového modelu vzdelávacích programov (podrobne ŠtVP ISCED 0, 2008, 36–38).

Kurikulárne dokumenty v Maďarsku ako inštitucionálne východiská predprimárnej edukácie

Legislatívne východiská: Materská škola je samostatná inštitúcia v sústave škôl podľa Zákona č. LXXIX/1993 § 94 (3) v znení zmien a doplnkov. Nariadenie vlády 137/1996. (VIII. 28.) s úpravou podľa Nariadenia vlády 255/2009 (XI. 20) určuje Štátny základný výchovný program pre materské školy, v pôvodnom znení *Országos Óvodai Nevelési Alapprogram* (ďalej len ONAP, 2009), ktorý je platný od 1. septembra 1996, upravený s platnosťou od 20. novembra 2009 tvorí prvú úroveň výchovných programov. Je vydaný v štátnom jazyku. Ďalšia úprava je pripravovaná v súčasnosti, predpokladaná povinnosť akceptovania úprav od 01. 09. 2014.

Druhú úroveň výchovných programov tvorí miestny výchovný program materskej školy – *Helyi Óvodai Nevelési Program* (ďalej len HOP), ktorý je koncipovaný podobne ako v našom štáte s možnosťou adaptácie niektorého z existujúcich programov (vydali ich štátne inštitúcie), alebo s možnosťou vytvoriť nový program. HOP vypracovali pedagogické kolektívy s odbornou pomocou (poradenstvo ku konkrétnemu programu konkrétnej materskej školy). Pri tvorbe miestnych programov sa odporúča vychádzať z podmienok danej materskej školy, zdôrazňuje sa vytváranie podmienok na zabezpečenie výchovy detí aj etnických a národnostných skupín, ako aj detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ak danú materskú školu navštevujú.

Vymedzujú sa úlohy materskej školy, organizačné zabezpečenie a jeho zásady – personálne zabezpečenie, materiálno-technické a priestorové podmienky, podmienky na bezpečnosť a ochranu zdravia, činnosti a úlohy pedagógov v rámci jednotlivých denných činností a očakávané stupne rozvoja (podobne ako v učebných osnovách v našom štáte). Pri ich určení sa vychádzalo z dokumentu 1. stupňa ONAP (2009). Témy, respektíve podtémy sa predbežne určia na celý školský rok s možnosťami ich meniť, každý pedagóg má slobodu výberu metód, stratégií, foriem edukácie.

Hlavný cieľ: Hlavným cieľom je komplexný a vyvážený rozvoj osobnosti, pomoc pri sebarozvíjaní s prihliadnutím na vekové a individuálne osobitosti (ONAP,2009).

Profil absolventa: Absolventom sa stáva dieťa, ktoré získa spôsobilosti na vstup do základnej školy. Podmienkou začatia povinnej školskej dochádzky je somatická, psychická a sociálna zrelosť každého dieťaťa, spôsobilosť prispôbiť sa požiadavkám školskej dochádzky.

Personálne zabezpečenie: Edukáciu zabezpečujú učitelia materských škôl, ktorí spĺňajú podmienky odbornej a pedagogickej spôsobilosti podľa platnej legislatívy. Požiadavkou je minimálne vysokoškolské vzdelanie 1. stupňa, a to od roku 1993 – pre každého pedagóga, ktorý predpokladane mal odpracovať viac ako 10 rokov po dosiahnutí dôchodkového veku. Povinnosťou je odpracovať týždenne 32 hodín priamej práce s deťmi (pre cvičných učiteľov materských škôl 24 hodín). Ich povinnosťou je vzdelávať sa a získať kredity v rámci akreditovaných vzdelávacích programov (za 7 rokov 120 kreditov, financovanie vzdelávania zabezpečuje zriaďovateľ, má vopred vyčlenenú sumu, ktorú získa od štátu). Súčasťou ich hodnotenia je vedenia portfólia (od roku 2013).

Povinnými súčasťami portfólia sú:

- obal (meno, inštitúcia, prípadne logo inštitúcie, dátum) ;
- obsah;
- životopis (europass) ;
- kópie dokladov o vzdelaní, ukončené vzdelávania (osvedčenia, diplomy) ;

- výsledky hodnotenia z posledných troch/ štyroch rokov;
- aktivity;
- karietový rast;
- aktívna účasť na tvorbe miestnych dokumentov;
- aktívna účasť v projektoch, inovácie, ocenenia;
- aktívne výstupy z metodických dní.

Ďalšími súčasťami portfólia môžu byť:

- doterajšie výsledky (ovplyvňujúce faktory pedagogickej činnosti) ;
- osobnosti (ovplyvňujúce odbornosť) ;
- sebareflexia;
- odborná/metodická činnosť;
- publikácie, prednášky, tréningy;
- odporúčania, hodnotenie záverečných prác;
- efektivita vzdelávania sa;
- pedagogická koncepcia;
- spoločenské aktivity;
- dobrovoľnícka činnosť.

V materských školách pracuje aj pomocný personál (s nižším vzdelaním), ich povinnosťou je vykonávať pomocné práce (ukladanie pomôcok, rozkladanie postielok, obliekanie detí, pomoc pri sebaobsluže, atď.). Edukácia sa zabezpečuje v podmienkach adekvátneho veku primeraného materiálne-technického, ako aj priestorového zabezpečenia. Pri vytváraní podmienok edukácie je potrebné zaistenie bezpečnosti a ochrany zdravia, ako aj prihliadanie na osobitosti výchovy a vzdelávania pre deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami a etnické a národnostné skupiny. Vyzdvihuje zabezpečenie podmienok aj pre zamestnancov materskej školy, ako aj vytváranie priestoru pre komunikáciu s rodičmi.

Charakteristika a organizácia výchovy v materskej škole: Materskú školu navštevujú deti spravidla od troch rokov až po vstup do základnej školy (zo zákona je zápis do základnej školy povinný pre deti, ktoré v danom roku do 31. mája dovŕšia šesť rokov), tak isto je možné umiestniť deti od dvoch rokov, ak to kapacita materskej školy umožňuje. Dochádzka do materskej školy je povinná od piateho veku dieťaťa.

Materská škola môže mať formu celodennej alebo poldennej niekoľkoročnej dochádzky. Dôraz sa kladie na zavedenie inovačných pedagogických koncepcií, umožňuje slobodu výberu rôznych didaktických postupov pre učiteľov materských škôl.

Štátny výchovný program vymedzuje všeobecné úlohy, a to zabezpečenie:

- správnej životosprávy: opatrovanie, ochrana, uspokojenie životných potrieb, túžby po pohybe, koordinácia, zabezpečenie adekvátnych podmienok pre zdravý vývin aj v spolupráci s inými odborníkmi,
- sociálno-emocionálneho rozvoja – vytváranie pozitívnej klímy, utváranie pozitívnych vzťahov: dieťa – pedagóg, dieťa – pomocný personál, dieťa – dieťa, rozvíjanie sebadôvery, sebaistoty, samostatnosti, vlastnej identity, vzájomnej úcty, vzájomnej pomoci, zabezpečenie zážitkov, zabezpečenie odborníkov pre deti vyžadujúce osobitnú starostlivosť, atď.,
- kognitívneho rozvoja – komunikatívnych spôsobilostí, vytváranie priestoru na hru, pre konštruovanie vlastného poznania, na zážitkové učenie každého dieťaťa.

V každej oblasti edukácie – somatickej, psychickej a sociálnej, sú vymedzené spôsobilosti, ktoré dieťa má dosiahnuť ku koncu dochádzky do materskej školy (podobne ako v našom štátnom programe kompetencie). Identifikujú sa v ňom činnosti s vymedzením požiadaviek:

- hra ako najdôležitejšia a najviac preferovaná činnosť s prevahou voľných hier – vybraných a organizovaných deťmi;
- básne a rozprávky s dôrazom na rozvíjanie komunikačných spôsobilostí v materinskom jazyku a na sebavyjadrovanie detí;
- spev-hudba – hry so spevom s dôrazom na získanie základov v oblasti hudobnej výchovy prostredníctvom správneho výberu hudobného materiálu na rozvíjanie sluchového vnemu, rytmického cítania, spievania a pohybových spôsobilostí s dôrazom na materinský jazyk, v prípade etnických a národnostných menšín aj s dôrazom na udržanie a rozvíjanie identity dieťaťa danej komunity;
- výtvarné činnosti-modelovanie – technické práce s dôrazom na rozvíjanie rozvoj spôsobilostí v rámci používania materiálu a osvojovania rôznych techník, zabezpečenie priestoru na tvorbu, sebavyjadrovania, radosť z činností, zážitku – nezdôrazňuje sa dôležitosť produktu, ale samotný proces;
- pohyb – upevňuje a rozvíja sa sila, šikovnosť, rýchlosť, výdrž, akceptovanie ostatných subjektov, orientácia v priestore, rozhodovanie, prispôsobenie sa, a to v budove materskej školy, ako aj v prírode a na dvore materskej školy každodenne;
- poznávanie vonkajšieho sveta – získanie skúsenosti z priameho a nepriameho prostredia materskej školy, poznanie základných charakteristík vlastnej krajiny, tu žijúcich ľudí, národnej kultúry, hodnôt rodiny a širšej komunity a ich ochrany, zdôrazňuje sa vytváranie vlastných myšlienkových konceptov a ich prezentácia;

- pracovné činnosti – sebaobsluha, prijatie úloh a ich plnenie prostredníctvom hrových aktivít, získanie základov na vykonanie činností pracovného charakteru;
- učenie sa v procese – s dôrazom na získanie spôsobilosti vlastnou aktívnou účasťou dieťaťa, skúmanie, bádanie, získanie skúseností činnosťou, skúmaním, bádáním, riešením problému a vlastnou tvorivou prácou, nepreferuje sa odovzdávanie vedomostí prostredníctvom pedagógov.

Zdôrazňuje sa rola pedagóga ako pomocníka, facilitátora, partnera, ktorý má za úlohu vytvárať podmienky a pomáhať pri získaní spôsobilostí detí, ktorému sa odporúča využívanie inovatívnych prístupov.

Kurikulárne dokumenty v Rumunsku ako inštitucionálne východiská predprimárnej edukácie

Legislatívne východiská: Štátom stanoveným východiskovým dokumentom je kurikulum pre deti predškolského veku (*Curriculum pentru învățământ preșcolar*) s platnosťou od roku 2008 (ďalej len CPIP), podľa zákona *Legea pentru învățământului* nr. 84/1995 a 128/1998 a tvorí prvú úroveň dvojúrovňových kurikul. Je vydaný v štátnom jazyku, do jazykov národnostných menšín preložili inšpektori pre vnútornú potrebu učiteľov (poznámka: v našej práci sme vychádzali z maďarského prekladu).

Druhú úroveň tvoria miestne kurikula (CPIPG), ktoré podobne ako v predchádzajúcich štátoch vychádzajú z povinného dokumentu na prvej úrovni a sú prispôbené miestnym podmienkam danej materskej školy. Tento dokument bolo povinnosťou vypracovať od roku 1995 podľa platnej legislatívy a prispôbiť po vydaní CPIP (2008), inovovaného štátneho kurikula.

Hlavný cieľ: Hlavným cieľom je rozvíjanie zdravej, celistvej osobnosti, získanie somatickej, kognitívnej a sociálnej spôsobilosti detí predškolského veku na vstup do základnej školy a predchádzanie vzniku porúch učenia sa prostredníctvom vytvárania adekvátnych podmienok edukácie v materskej škole. Zdôrazňuje sa vytváranie identity, sebahodnotenia, nadobúdanie a rozvíjanie morálnych a kultúrnych hodnôt.

Profil absolventa: Absolventom sa stáva dieťa, ktoré získa spôsobilosti na vstup do základnej školy v oblastiach: jazyk a komunikácia, vedné disciplíny, človek a spoločnosť, estetika a kreativita, psychomotorika (podrobne CPIP, 2008, s. 8 – 14).

Personálne zabezpečenie: Edukáciu zabezpečujú učitelia materských škôl, ktorí spĺňajú podmienky odbornej a pedagogickej spôsobilosti podľa platnej legislatívy (lyceum – stredoškolské vzdelanie, alebo vysokoškolské vzdelanie 1. stupňa, do roku 2012 každý pedagóg so stredoškolským vzdelaním je povinný sa prihlásiť na vysokoškolské štúdium 1. stupňa) s povinnosťou priamej práce s deťmi 25 hodín týždenne, s povinnosťou vzdelávať sa na akreditovaných vzdelávacích aktivitách získaním kreditov (za 5 rokov 90 kreditov). V materských školách pracuje aj pomocný personál (podobne ako v Maďarsku), od roku 2010 s povinnosťou absolvovania polročného kurzu, nevyžaduje sa stredoškolské vzdelanie.

Charakteristika edukácie a jej organizácia v materskej škole: Materská škola môže mať formu celodennej alebo poldennej niekoľkoročnej dochádzky. Materskú školu navštevujú deti od troch do siedmich rokov života (ak dieťa do 1. septembra daného roku dovŕšilo 7 rokov, stáva sa pre neho školská dochádzka povinná, na odporúčanie učiteľov materských škôl rodič môže zapísať dieťa aj ako šesťročné). Od 1. októbra 2010 je návšteva materskej školy povinná pre deti rok pred začatím povinnej školskej dochádzky. Pri vytváraní podmienok edukácie je potrebné prihliadať na bezpečnosť a ochranu zdravia, ako aj rešpektovanie požiadaviek detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. V kurikule je určený rámcový učebný plán, a to:

- pre 3–5-ročné deti v materských školách s poldennou dochádzkou a osobitne pre materské školy s celodennou dochádzkou;
- pre 5–7-ročné deti v materských školách s poldennou dochádzkou a osobitne pre materské školy s celodennou dochádzkou. Uvedené sú aj činnosti v jednotlivých oblastiach vzdelávania aj s vymedzením aplikácie jednotlivých oblastí týždenne (podľa typu materskej školy).

Kurikulum obsahuje konkrétne návrhy činností rozpracované v tematických celkoch pre aplikáciu projektov/tematických týždňov/dní (podrobne CPIP, 2008, 15–36), ktoré sú osobitne vypracované pre vekovú skupinu 3–5-ročných detí a pre deti 5–7-ročné, čo sa odráža aj v konkrétnych návrhoch.

Predstavili sme tri rôzne kurikulárne dokumenty z troch rôznych štátov a dospeli sme k názoru, že i keď sa terminologicky mierne diferencujú, filozofia týchto programov sa výrazne neodlišuje. Vychádza z akceptovania osobnosti dieťaťa ako aktívneho subjektu a hlavným cieľom je rozvíjanie osobnosti dieťaťa predškolského veku. Rozdiely nachádzame v pojmoch. V edukácii materskej školy sa v každom štáte uprednostňuje činnostný a procesuálny charakter. Pre nás dôležitým faktorom je, že v každom uvedenom štáte sa vychádza z miestnych programov: v Slovenskej republike školský vzdelávací program materskej školy, v Maďarsku miestny výchovný program materskej školy, v Rumunsku

miestne kurikulum materskej školy, a učitelia majú možnosť slobodne sa rozhodnúť pre aplikáciu nimi vybraných pedagogických koncepcií podľa vlastných odborných spôsobilostí. Takže každý učiteľ plánuje, pripravuje, realizuje a hodnotí edukáciu podľa takeého prístupu, s ktorým sa stotožňuje a pre ktorý má adekvátne odborné kompetencie.

Mierne rozdiely sú zrejmé pri legislatívnom vymedzení začatia povinnej školskej dochádzky. Veková hranica sa v jednotlivých štátoch odlišuje – na Slovensku začiatok povinnej školskej dochádzky a nástup dieťaťa na primárne vzdelávanie sa legislatívne vymedzuje šiestym rokom veku dieťaťa, ktorý musí dosiahnuť do 31. augusta, v Maďarsku dosiahnutím 6 šiestym roku veku, ktorý musí dosiahnuť do 31. mája, a v Rumunsku sa začiatok povinnej školskej dochádzky vymedzuje až dosiahnutím siedmeho roku veku života dieťaťa do 1. septembra daného roka.

Najväčšie rozdiely v legislatívnych podmienkach sme zistili v podmienkach odbornej a pedagogickej spôsobilosti. Podľa platnej legislatívy okrem Slovenska je požiadavkou v oboch štátoch vysokoškolské vzdelanie, na Slovensku je v súčasnosti postačujúce stredoškolské vzdelanie. Je síce možnosť študovať na vysokých školách, nie je to však povinnosť a legislatívna podmienka. Tiež absentuje v legislatívnych podmienkach status pomocného personálu.

Zisťovanie efektivity individuálnych konzultácií zameraných na obsah štátnych kurikulumných dokumentov Maďarska a Rumunska pre študentov Univerzity J. Selyeho

Študentky pochádzajúce z iných štátov (z Maďarska/Rumunska) počas akademického roka 2013/2014 mali možnosť sa prihlásiť na individuálne konzultačné hodiny, ktoré zabezpečila Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky, Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho. Túto možnosť využili dve študentky (jedna z Maďarska, jedna z Rumunska).

Ku koncu akademického roka sme vytýčili náš cieľ: zistenie efektivity individuálnych konzultácií zameraných na obsah štátnych kurikulumných dokumentov Maďarska/Rumunska.

Takto charakterizovaný cieľ sme pre konkrétnejšie zrealizovanie rozčlenili na nasledovné čiastkové ciele:

- Zistenie spôsobilosti nachádzať rozdiely v pojmoch štátneho kurikulumného dokumentu Maďarska/Rumunska a Slovenska.
- Zistenie spokojnosti s obsahom individuálnych konzultácií.
- Zistenie návrhov obsahových zmien konzultácií.
- Zistenie využiteľnosti získaných skúseností.

Na základe nami stanovených cieľov sme formulovali otázky:

- Ako dokážu vysvetliť rozdiely, ktoré je potrebné akceptovať pri plánovaní edukácie materskej školy v Maďarsku/Rumunsku a na Slovensku?
- Sú spokojné/nespokojné s obsahom individuálnych konzultácií?
- Čo navrhujú zmeniť v obsahu konzultácií?
- Ako plánujú využiť získané skúsenosti v budúcnosti?

Oslovili sme obe študentky, ktoré pravidelne navštevovali individuálne konzultáčnne hodiny. Verbálnymi výpovedami o písomných plánoch edukácie materskej školy, ktoré je možné uplatniť v štáte z ktorého pochádzajú sme získali údaje, ktoré sme vyhodnotili obsahovou analýzou. Realizovali sme krátky rozhovor, ktorý nám napomáhal pri plnení niektorých čiastkových cieľov.

Individuálne vyhodnotenie participantiek

Vyhodnotením verbálnej výpovede o písomnom pláne edukácie materskej školy participantky 1 (Maďarsko) sme zistili, že participantka využíva terminológiu, ktorá je uvedená v štátnom kurikulárnom dokumente Maďarska. Upozornila na rozdielne pomenovanie obsahu vzdelávania. Porovнала pomenovanie denných činností podľa dokumentu v Maďarsku. Ďalej uviedla, že nie je potrebné uvádzať kľúčové kompetencie detí, tematické okruhy, vzdelávacie oblasti, pretože v štátnom dokumente Maďarska nie sú uvedené. Poukázala na pojmové rozdiely vo vzťahu k požiadavkám pri ukončení predškolskej výchovy. Taktiež uviedla, že ostatné súčasti plánu sa plne stotožňujú s plánmi, ktoré vytvárajú podľa požiadaviek na Slovensku.

Konštatujeme, že kognitívne konštrukty participantky 1 vyjadrujú pochopenie obsahu štátneho kurikulárneho dokumentu rodnej krajiny s následnou aplikáciou do písomného plánu vychádzajúc z požiadaviek štátneho kurikulárneho dokumentu Maďarska.

Rozhovorom sme zistili, že považuje za samozrejmosť povinnosť plánovania edukácie podľa štruktúry ŠtVP ISCED 0 (2008), nakoľko sa rozhodla študovať na Univerzite J. Selyeho. Nečakala však takúto príležitosť a práve preto považuje za pozitívum oboznámiť sa i s obsahom štátneho kurikulárneho dokumentu Maďarska. Poďakovala sa za možnosť individuálnej konzultácie o problematike podľa vlastnej potreby. Vyjadrila svoju spokojnosť s obsahovou náplňou konzultácií s dôrazom na praktickú časť – tvorbu pojmovej mapy a koncipovanie plánov. Participantka prezentovala, že po obsahovej stránke by nič nezmenila. Vyjadrila sa, že po ukončení štúdia vidí možnosť uplatnenia sa v Maďarsku, nakoľko získala širší prehľad hlavne z oblasti plánovania edukačnej činnosti v materskej škole (hlavne v oblasti pojmov). Verí, že v prípade ak sa stane učiteľkou v štáte, kde žije nebude mať žiadne problémy.

Vyhodnotením verbálnej výpovede o písomnom pláne edukácie materskej školy participantky 2 (Rumunsko) sme zistili, že participantka vo svojom pláne uvádza i pojmy, ktoré sú špecifické pre slovenský ŠtVP ISCED 0 (2008). Nakoľko štátny kurikulárny dokument Rumunska obsahuje konkrétne návrhy tém a obsahu, v tejto oblasti nemala problém pri vyhľadávaní. Uviedla však niektoré pojmy, ktoré sú charakteristické pre kurikulárny dokument Slovenska, ako napr. vzdelávaciu oblasť, kľúčové kompetencie podľa ŠtVP ISCED 0 (2008). Pri vysvetľovaní jednotlivých pojmov preukázala neistotu. Ostatné súčasti plánu boli uvedené správne.

Konštatujeme, že kognitívne konštrukty participantky 2 vyjadrujú čiastočné pochopenie obsahu štátneho kurikulárneho dokumentu rodnej krajiny s následnou aplikáciou do písomného plánu vychádzajúc z požiadaviek štátneho kurikulárneho dokumentu Rumunska.

Rozhovorom sme zistili, že participantka je spokojná s obsahovou náplňou konzultácií. V budúcnosti by privítala viac konzultačných hodín, podľa možnosti i skupinovo. Potvrdila, že uprednostňuje skupinovú organizáciu práce, nakoľko sa jej lepšie pracuje v kooperácii s rovesníkmi. Akceptovanie tejto požiadavky závisí od počtu záujemcov.

Vyjadřila sa, že po ukončení štúdia neplánuje vykonávať profesiu učiteľky materskej školy v Rumunsku, ale na Slovensku, nakoľko sa mieni vydať za občana Slovenskej republiky, a rada by sa tu udomácnila. Predpokladá, že viac využije plánovania edukácie podľa štruktúry ŠtVP ISCED 0 (2008). Konzultácie navštevovala z dôvodu, aby vedela porovnať štátne kurikulárne dokumenty štátu z ktorého pochádza, a štátu, kde plánuje pracovať. Nevyklučuje však, že získané skúsenosti využije počas písania odborných článkov/prác. Priznala, že v takomto prípade pristúpi k podrobnej analýze štátneho kurikulárneho dokumentu Rumunska.

Zhrnutie výsledkov

Vyhodnotením sme zistili, že participantka 1 z Maďarska preukázala úplné pochopenie obsahu štátneho kurikulárneho dokumentu štátu z ktorého pochádza s následnou aplikáciou do písomného plánu vychádzajúc z požiadaviek štátneho kurikulárneho dokumentu Maďarska.

Inú kategóriu sme zistili u participantky 2 z Rumunska, ktorá preukázala iba čiastočné pochopenie obsahu štátneho kurikulárneho dokumentu rodnej krajiny s následnou aplikáciou do písomného plánu vychádzajúc z požiadaviek štátneho kurikulárneho dokumentu Rumunska.

Participantka 1 dokázala vysvetliť všetky rozdiely, ktoré je potrebné akceptovať pri plánovaní edukácie materskej školy vo svojej rodnej krajine a na Slovensku. Participantka 2 mala isté problémy. Vyskytli sa problémy hlavne v aplikácií pojmov pri tvorbe plánu. Využívala i také, ktoré nie sú uvedené v štátnom kurikulárnom dokumente Rumunska.

Obe participantky vyjadrili spokojnosť vo vzťahu k obsahu individuálnych konzultácií, ktoré boli zamerané na obsahovú stránku štátnych kurikulárnych dokumentov svojej rodnej krajiny. Participantka 1 vyzdvihla praktickú aplikáciu, participantka 2 možnosť spoznania tohto dokumentu.

Participantka 1 nenavrholo žiadne zmeny, participantka 2 by privítala skupinovú formu konzultácií, čo samozrejme závisí od počtu záujemcov.

Participantka 1 predpokladá, že profesiu učiteľky materskej školy bude vykonávať vo svojej rodnej krajine a využije získané skúsenosti individuálnych konzultácií. Participantka 2 podobné plány nemá, rada by ostala v Slovenskej republike, takže predpokladane získané skúsenosti využije po intenzívnejšom štúdiu počas písaní odborných článkov/prác.

Napriek niektorým negatívam môžeme konštatovať, že ponúknuté individuálne konzultácie pre danú cieľovú skupinu bolo efektívne.

Veríme, že i v budúcnosti bude záujem o takýto druh konzultácie a práve takou stratégiou uľahčíme študentom uplatniť sa v štáte, kde žijú, napriek tomu, že študovali v inom štáte.

Záver

Učítelia predprimárneho vzdelávania sú povinní vychádzať pri plánovaní a realizovaní edukácie z platných kurikulárnych dokumentov toho ktorého štátu. Nakoľko v odbore predškolská a elementárna pedagogika na 1. stupni štúdia pripravujeme študentov práve na výkon tejto profesie, považujeme za povinnosť sa venovať analýze obsahu kurikulárnych dokumentov Slovenska. Veríme, že i v budúcnosti sa nám podarí rozvíjať kompetencie študentov v tejto oblasti.

Individuálne sa venujeme i záujemcom, ktorí prichádzajú z iného štátu ako zo Slovenskej republiky a to možnosťou individuálnych konzultačných hodín, ktoré zabezpečuje Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky, Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne. Veríme, že i v budúcnosti bude záujem o takýto druh konzultácie a práve takouto stratégiou uľahčíme tejto cieľovej skupine sa uplatniť v štáte, kde žijú.

Literatúra

Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja. 2009. Budapest: MKK, 2009.

Curriculum pentru învățământ preșcolar (2008): București: Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului 2008.

Hajdúková, Viera a kol. (2009): *Metodika na tvorbu školských vzdelávacích programov pre materské školy*. Bratislava: MPC.

Horváthová, Kinga – Szókö, István (2013): *Kontrola hodnotenia žiackych výkonov v národnostných školách na Slovensku*. Komárno: Univerzita J. Selyeho – Selye János Egyetem /Monographia Comaromienses 9./

KEGA 004UJS-4/2012 *Vzdelávací portál pre učiteľov a študentov škôl s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku (2012-14)*

Kikušová, Soňa 2010. *Plánovanie, organizácia a realizácia (týždenných) kurikulárnych projektov v podmienkach súčasnej predškolskej edukácie*. Školiaci materiál pre účastníkov vzdelávania. Nepochikované texty. 2010.

Šenkár, Patrik (2012): O kultúrnych súradniciach Slovákov v Rumunsku. *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život* 4+128/12, s. 76–80.

Štátny vzdelávací program ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie. 2008. Bratislava: Ministerstvo školstva Slovenskej republiky 2008.

Štátny vzdelávací program pre materské školy (predprimárne vzdelávanie)

[cit. 15-06-2014, 16.48] dostupné na internete: www.iris-knihy.sk/.../ISCEDO_na-pripomienkovanie.pdf

Strédl, Terézia (2013): *Inkluzív pedagogia avagy a gyogy pedagogiáról másképp*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kar /Monographia Comaromienses 14./

Szabóová, Edita (2011): *Pedagogické kompetencie učiteľa materskej školy pre projektový prístup v edukácii*. Dizertačná práca. Bratislava: PF Univerzity Komenského v Bratislave, 2011. 264 s.

Vyhláška 445/2009 o kontinuálnom vzdelávaní, kreditoch a atestáciach pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov. Bratislava: MŠ SR, 2009

Zákon č. 568/2009 Z.z. o celoživotnom vzdelávaní. Bratislava: MŠ SR, 2009

Šľachtiteľský proces v chove dojných oviec

Makovický, Pavol – Nagy, Melinda

The Breeding Process in Keeping Dairy Sheep

Abstract

Statistics show that dairy sheep farming is a stable and growing livestock sector in Europe. One of the main reasons for increasing dairy sheep production in the world and increasing utility and yield is the increasing interest in products of sheep, the absence of production quotas for sheep milk and the possibility of using marginal low-cost areas for their husbandry. In comparison with the statistics of dairy cows, very little information is available about the breeding process and sheep milk production in Europe. Due to the diversity of farmed breeds and traditionally used production systems, it is difficult to find a single strategy for all farmers. However, at present purebred breeding is the most important method that is used at breeding dairy sheep and should be an essential form of breeding in Slovakia, too.

Key words: sheep, breeding process, sheep's milk, Europe, animal production

Kľúčové slová: ovce, šľachtiteľský proces, ovčie mlieko, Európa, živočíšna výroba

Chov oviec sa uskutočňuje v rôznorodých produkčných a chovateľských systémoch, pričom v mediteránnej oblasti (Francúzsko, Grécko, Španielsko, Taliansko, atď.) sa v súčasnosti chov dojných oviec orientuje na intenzívnu produkciu mlieka, keďže permanentné zvyšovanie produkcie mlieka je stále najekonomickejšou voľbou pre väčšinu chovateľov oviec nielen v Európe, ale prakticky na celom svete (Gabiña 1997). Zvýšený záujem o chov dojných oviec vykazujú už aj USA, ktoré sú významným dovozcom produktov z ovčieho mlieka a Nemecko, kde bol v posledných rokoch implementovaný moderný šľachtiteľský program pre chov dojných oviec. Jedným z hlavných dôvodov zvyšujúcich sa stavov dojných oviec vo svete a úžitkovosti je podľa Buceka et al. (2007) zvyšujúci sa záujem o produkty chovu oviec, absencia produkčných kvót na ovčie mlieko a možnosť využívať marginálne oblasti nízko nákladovým systémom chovu dojných oviec.

Pri tvorbe šľachtiteľského programu daného plemena je potrebné rešpektovať predovšetkým ekonomické aspekty, ale nezanedbateľným hľadiskom je aj zachovanie rozmanitosti genofondu. Zošľachtovanie sa spravidla uskutočňuje na báze čistokrvnej plemenitby a v úvahu pripadá aj kríženie pôvodných domácich plemien s vysoko produkčnými plemenami. Ako úspešné sa ukázalo byť kríženie v Španielsku (awassi x lacaune), ale aj ich krížencov, keďže nahradili významnú časť domácej populácie dojných plemien oviec (Ugarte et al., 2001; Sanna et al., 2001; Barillet et al., 2001). Taktiež plemeno chios a východofrízske

boli úspešne použité v zošľachťovacom procese plemena awassi v Turecku (Darcan – Güney 2000), počíta sa s nimi aj v šľachtiteľských programoch zošľachťovania pôvodných domácich plemien v Chorvátsku (Mikulec et al. 2000) a na Cypre (Mavrogenis 2000). Bohužiaľ, ako neefektívne sa ukázalo byť kríženie bahníc plemena lacaune s baranmi plemena východofrízske vo Francúzsku. Experiment bol ukončený z dôvodu príliš dlhého časového intervalu potrebného k rozšíreniu cudzích génov v populácii (Barillet et al. 2001). Bez priaznivej ekonomickej odozvy bolo aj kríženie bahníc plemena sarda s východofrízskym plemenom v Taliansku napriek tomu, že u krížencov došlo k zvýšeniu produkcie mlieka z dôvodu poklesu ostatných ukazovateľov, ktoré významným spôsobom ovplyvňujú rentabilitu chovu bahníc (Sanna et al. 2001).

Čistokrvná plemenitba je v súčasnosti rozhodujúcou metódou, ktorá sa používa pri zošľachťovaní dojných oviec a mala by byť základnou formou plemenitby aj na Slovensku. Doterajšie výsledky kontroly mliekovej úžitkovosti oviec na Slovensku podľa Oravcovej et al. (2005) zatiaľ naznačujú len pomalý genetický pokrok pri využívaní čistokrvnej plemenitby. Pri plemene zošľachtená valaška dosiahol genetický zisk hodnotu $0,1 \text{ kg.rok}^{-1}$, pri plemene cigája $0,3 \text{ kg.rok}^{-1}$. Priemerný genetický zisk baranov bol o niečo vyšší ($0,3 \text{ kg.rok}^{-1}$ pre plemeno ZV) a ($0,6 \text{ kg.rok}^{-1}$ pre plemeno C). Zvyšovanie produkcie mlieka uplatňovaním prísnej selekcie na základe čistokrvnej plemenitby je preto najzdĺhavejšou cestou pri zvyšovaní mliekovej úžitkovosti.

V šľachtiteľských a šľachtiteľsko-experimentálnych chovoch na Slovensku sa preto začalo so zošľachťovacím krížením pomocou baranov špecializovaných dojných plemien (VF a LC), keďže je to relatívne najlacnejšia a najrýchlejšia cesta ako zvýšiť mliekovú úžitkovosť, pričom výsledky sa dosiahnu rýchlejšie ako pri čistokrvnej plemenitbe.

Haenlein (2007) uvádza, že z dôvodu potreby permanentného zvyšovania produkcie mlieka v Európe u pôvodných (miestnych) dojných oviec boli do plemenitby zaradené plemená manchega, lacaune, awassi a východofrízske. Za posledných 20–25 rokov už našlo prakticky vo všetkých krajinách Európy veľmi široké uplatnenie predovšetkým plemeno lacaune a východofrízske, ale aj awassi, assaff a sarda. Tieto špičkové dojné plemená postupne vytláčajú pôvodné miestne plemená, pričom sa veľmi dobre adaptovali na špecifické podmienky prostredia (Ugarte et al. 2001).

Barillet et al. (2006) navrhli postupne zavádzať do šľachtiteľských programov dojných oviec nasledovné selekčné kritériá:

- v pravidelných intervaloch sledovať vhodnosť mliečnej žľazy bahnice pre strojové dojenie, resp. rýchlosť uvoľňovania mlieka;

- zdravotný stav vemena zisťovať hmatom rukou; pravidelné sledovanie PSB v mlieku bahníc;
- zjednodušenie metód kontroly úžitkovosti (odber vzoriek len v určitej časti laktácie);
- využitie funkčných znakov;
- sledovanie reprodukčných ukazovateľov;
- zabezpečiť efektívny príjem krmiva vo vzťahu k hmotnosti zvierata.

Chov dojných oviec v Európe úzko súvisí s regiónom, kde sa ovce chovajú. Tabuľka 1 ukazuje ich podiel v jednotlivých regiónoch. V severnej časti Európy sa síce chová veľký počet oviec, ale dojí sa z nich menej ako 1 percento. V západných krajinách Európy sa dojí cca 11 percent oviec. S výnimkou Francúzska, ovce v tejto oblasti sú častejšie využívané na úpravu krajiny, alebo sú zužitkované ako jahňacie mäso. V oblasti Stredozemného mora má produkcia ovčieho mlieka dlhú tradíciu, a vyrábajú sa z neho PDO (Protected Designation of Origin – chránené označenie pôvodu) a PGI (Protected Geographical Indication – chránené zemepisné označenie) ovčie syry – napr. Feta syr v Grécku, Manchega v Španielsku alebo Roquefort vo Francúzsku (Maassen-Francke 2011).

Región	Počet všetkých oviec	Počet dojných oviec	Percentuálny podiel dojných oviec
Východná Európa	33 950 239	10 392 410	31 %
Severná Európa	40 598 226	56 400	0,1 %
Južná Európa	45 784 611	17 990 595	39 %
Západná Európa	12 068 613	1 264 108	11 %

Tabuľka 1. Počty dojných oviec v rôznych oblastiach Európy. (Faostat 2011)

V súčasnosti najproduktívnejším plemenom z hľadiska mliekovej úžitkovosti sú východofrízske ovce, ktoré v Nemecku v kontrole úžitkovosti dosahujú v priemere 665 litrov, vynikajúce zvieratá často i nad 1000 l. Druhým najvýkonnejším plemenom rozšíreným na Strednom východe je plemeno awassi, ktoré bolo vyšľachtené v Izraeli použitím východofrízskych baranov. Dnes dosahuje v kontrole úžitkovosti v priemere 332 kg mlieka. Plemeno sa úspešne adaptovalo prakticky v celej Európe. Značný genetický pokrok sa dosiahol aj vo Francúzsku

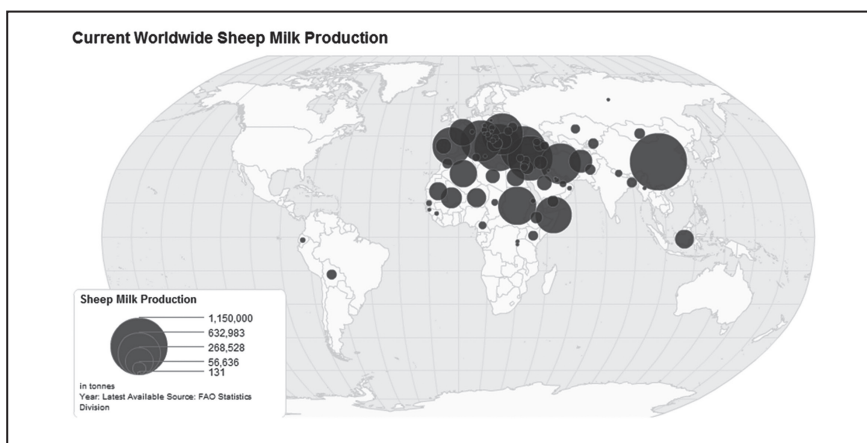
pri plemene lacaune, keďže toto plemeno malo ešte v 60-tych rokoch nižšiu úžitkovosť, ako napr. cigája na Slovensku. Ďalej sa tu doja plemená manech, basco-bérnaise (150 l) a corse (110 l). K najznámejším syrom patrí niolo – veneco, broccio, sartená a feta. V Španielsku sa doja najmä ovce plemena churra (140 l), manchega (153 l), lacha (122 l) a castelana (90 l). Veľmi žiadaný je pôvodný tvrdý domáci syr manchego, mäkký villalon a burgos. V Portugalsku sa doja ovce plemena merino (30–40 l), churra a saloia (50–70 l). Vyrába sa hlavne mäkký syr serra, serpa, castelo, branco a requeijao. V Taliansku sa doja ovce plemena sarda, gentile de Puglia, sopravissana, langhe, massese, borharesca, fabrianese a laticauda. Najvyššiu produkciu však dosahuje plemeno comisana, v priemere 225 litrov, ľahko sa dojí a veľmi dobre spúšťa mlieko. V súčasnosti je však ešte ťažko predpokladať, ako by sa toto plemeno z prímorskej oblasti na Slovensku aklimatizovalo. Z tvrdých ovčích syrov, ktoré majú spoločný názov pecorino sa najviac vyrába romano, fiore sardo, crotonese, foggiano, atď. V Grécku dosahuje najvyššiu úžitkovosť plemeno chios (190 l a viac) a skopelos (160 l), zakynthos (160 l), mytilini (130 l), karagouniko (140 l), nižšiu dojivosť dosahuje plemeno serres a horská hrubovlnová ovca (70–90 l). Vyrába sa najmä mäkký syr feta z pasterizovaného mlieka a tvrdé syry (kasseri), z pasterizovaného i zo zmiešaného ovčieho mlieka, kefalotyri len z pasterizovaného mlieka. Zo zmesi ovčieho a kozieho mlieka sa vyrába miestny syr myzithra, a po pridaní cca 20–25 % kozieho mlieka syr mánouri. V Bulharsku sa doja prakticky všetky plemená oviec. Vyrába sa biely slaný syr, ďalej kaškaval, kefalotyri, feta a pecorino. V Rumunsku sa doja predovšetkým rumunské cigájky, ktoré dosahujú v priemere okolo 140 l mlieka a turcana (obdobá našej valašky) v priemere 130 l mlieka. Vyrába sa tu hrudkový syr kaškaval dobrogea, biely solený syr a ovčie maslo. V Poľsku sa dojí ovca gorska a vyrába sa hrudkový syr, údená tehla, oštiepky a bryndza. Na Cypre sa doja ovce chios a awassi (v priemere 150 l mlieka), z nepasterizovaného mlieka sa vyrába polotvrдый syr halloumi (Keresteš et al. 2008).

Za posledných 40 rokov sa chov mliekových oviec vo svete zameriava stále intenzívnejšie na dvojstrannú úžitkovosť, pričom tržby z predaja mlieka sa priemerne pohybujú na úrovni 70 % a príjmy z predaja mäsa dosahujú približne 30 %. Na Slovensku sa tržby z predaja mlieka, resp. hrudkového syra u dojných plemien v súčasnosti pohybujú na úrovni 50–70 %. Tento pomer najviac ovplyvňuje predaj plemenného materiálu zo šľachtiteľských chovov.

Podobne ako v chove kráv, šľachtiteľské programy pre dojnú ovcu sa orientujú na zvyšovanie individuálnej produkcie mlieka a tým pádom aj na permanentné zvyšovanie zisku. Pre väčšinu ovčích plemien je však hlavným selekčným znakom zvyšovanie produkcie mlieka počas dojnej periódy (po odstave jahniat) pričom kontrola mliekovej úžitkovosti sa väčšinou vykonáva prostredníctvom

metódy AT a AC, metóda A_4 je veľmi nákladná z ekonomického hľadiska (tabuľka 2). Na Slovensku sa preto pre chov dojných oviec využíva predovšetkým AC metóda (Barillet 2007; Bucek et al. 2008).

Bucek et al. (2008) zhodnotili výsledky kontroly užítkovosti dojných plemien oviec vybraných členských štátov zapojených do ICAR. Autori konštatujú, že za posledné obdobie bol zaznamenaný odklon od metódy A_4 , preferované sú metódy AC a AT. Z tabuľky 2 vyplýva, že veľké populácie dojných plemien oviec sú predovšetkým na juhu Európy, čo sa prejavuje aj vo zvýšenej produkcii mlieka (Graf. č. 1.)

Graf 1. Produkcia ovčieho mlieka vo svete v súčasnosti. (ChartsBin 2014)

Taktiež členské štáty v oblasti Stredomoria vykazujú vysoké stavy, ale výrazne nižší podiel bahníc zapojených do kontroly užítkovosti (výnimku tvorí Francúzsko). Nízke stavy bahníc boli podľa predpokladu v strednej a severnej Európe, ale s vyšším podielom bahníc zapojených do kontroly užítkovosti. V jednotlivých členských krajinách ICAR sa vo veľkej miere využíva technológia dojenia bahníc po odstave jahniat. Technológia, keď sa bahnice dojili od obahnenia bola zastúpená v menšej miere (tabuľka 3). Z tabuľky 3 ďalej vyplýva, že v súčasnosti sa významne líši dĺžka cicania v jednotlivých krajinách a u jednotlivých plemien, spravidla v intervale 25–95 dní. V jednotlivých krajinách bol taktiež zistený rozdielny podiel využívania strojového dojenia (0,04–100 %) v stádach zapojených do kontroly užítkovosti. Významné rozdiely boli vykázané aj v produkcii mlieka bahníc (tabuľka 4), čo podľa autorov súvisí s rozdielnou technikou a technológiou chovu a odlišnou dĺžkou laktácie u jednotlivých dojných plemien oviec.

Krajina	Plemeno - populácia	Počet stád	Počet bahníc	Počet stád zapojených do KÚ	Počet bahníc zapojených do KÚ	Metódy KÚ
Belgicko	moutons laitiers	13	1 000	1	200	
Francúzsko	lacaune	2650	906 000	389	172 700	100 % AC
	manech tête rousse	1 170	282 000	213	72 861	100 % AC
	manech tête noire	510	120 000	55	15 389	100 % AC
	basco - béarnaise	420	80 000	76	20 157	100 % AC
	corse	420	95 000	73	21 095	100 % AC
Grécko	serron	70	8 200	54	6 698	100 % A4
	karagouniki	2 885	191 200	81	9 400	100 % A4
	frizarta	530	44 400	66	7 187	100 % A4
	sfakion	480	58 000	71	8 744	100 % A4
	lesvou	1 650	254 000	139	21 300	100 % A4
Nemecko	VF	1320	18 600	111	1 259	
Slovensko	cigája			31	5 168	AC
	ZV			44	6 179	AC
	lacaune			7	220	AC
	VF			8	103	AC
	krížence			14	1 199	AC
Španielsko	manchega	2 000	800 000	150	130 000	100 % AT
	churra	1 237	700 000	82	39 283	100 % AT
Taliansko	moscia leccese	7	664	808	8	AT, AC
	sarda	387 798	1 586	242 844	8	AT, AC
	massese	66	5 770	60	5 170	AT, AC
	comisana	657	90 361	619	65 385	AT, AC
	delle langhe	122	3 797	103	3 698	AT, AC
	valle del belice	694	129 421	799	106 041	AT, AC

Tabuľka 2. Populácie dojných plemien oviec vo vybraných členských krajinách ICAR za roky (2004–2007). Zdroj: upravené podľa práce Bucek et al. 2008.

Krajina	Plemeno - populácia	Začiatok dojenja	Dĺžka cicaniab	Strojové dojeniec
Francúzsko	lacaune	2	25	100
	manech tête rousse	2	35	90
	manech tête noire	2	35	80
	basco - béarnaise	2	35	90
	corse	2	35	80
Grécko	chios	2	40 - 50	44,6
	serron	2	40 - 50	0,04
	karagouniki	2	56	0,04
	frizarta	2	42	45
	kefallinias	2	48	100
	sfakion	2	49	
	lesvou	2	49	
Nemecko	východofrízka ovca	1,2	50 - 60	46
Slovensko	cigája	2	40	11
	zošľachtená valaška	2	54	13
	lacaune	2	53	2
	východofrízka ovca	2	46	
	krížence	2	43	5
Slovinsko	bovec sheep	1 a 2	42	80
	improved bovec sheep	1 a 2	58	100
	istrian pramenka	1 a 2	95	80
Španielsko	manchega	2	25 - 30	95
Taliansko	moscia leccese	2	30	
	sarda	2	30	
	massese	2	30	
	barbaresca	2	30	
	comisana	2	30	
	altamura	2	30	
	delle langhe	2	30	
	pinzirita	2	30	
	corniglio	2	30	
	valle del belice	2	30	
churra	2	25	98	

Tabuľka 3. Systémy chovu vo vybraných členských krajinách ICAR (2004–2007).

a – kód 1 znamená dojenie od obahnenia, kód 2 dojenie po odstave jahňaťa.

b – v prípade dojenja po odstave, dĺžka cicania je v dňoch.

c – podiel stád v kontrole úžitkovosti so strojovým dojením vyjadrené v %.

Zdroj: upravené podľa práce Bucek et al. 2008.

Krajina	Plemeno	Produkcia mlieka bahnice ¹ 12 až 18 mesiacov	Produkcia mlieka bahnice ¹ >18 mesiacov	Produkcia mlieka bahnice ¹ celkom
Belgicko	mouton laitier belge			207 4
Chorvátsko	východofrízská ovca	164 (151)	205 (160)	194 (156)
	istrian sheep	90 (112)	104 (118)	102 (117)
	paska sheep	94 (137)	124 (141)	122 (141)
Francúzsko	lacaune			290 (165) 4
	manech tête rousse			177 (149) 4
	manech tête noire			134 (138) 4
	basco - béarnaise			153 (141) 4
	corse			139 (178) 4
Grécko	chios			305
	karagouniki			185
	skafion			117
	lesvou			167
	frizarta			268
Kanada	spolu			350 2
Nemecko	východofrízská ovca			437
Slovensko	cigája	-	105	105,2
	zošľachtená valaška	-	103	103,3
	lacaune	-	170	170
	východofrízská ovca	-	251	251
	krížence	-	149	149

Španielsko	manchega	150	170	165
	churra	84	92	89
Taliansko	moscia leccese	93 3	121 3	119 3
	sarda	134 3	204 3	194 3
	massese	137 3	166 3	163 3
	barbaresca	93 3	184 3	173 3
	comisana	109 3	144 3	186 3
	delle langhe	99 3	154 3	147 3
	valle del belice	139 3	219 3	210 3

Tabuľka 4. Produkcia mlieka vo vybraných členských krajinách ICAR (2004–2007).

1 – produkcia ovčieho mlieka v kg (dĺžka laktácie v dňoch)

2 – za rok

3 – od 30. dňa do konca laktácie

4 – produkcia ovčieho mlieka v litroch

Zdroj: upravené podľa práce Bucek et al. (2008).

Európska únia je iba na 79 % sebestačná v produkcii baranieho mäsa, napriek tomu chovatelia, resp. producenti mlieka majú ťažkosti s marketingom svojich produktov. V severných častiach Európy konzumácia jahňacieho mäsa je tradične nižšia, ako v južných krajinách, a preto sa experimentuje s predĺžením doby laktácie, ako je to čoraz viac zaužívané aj pri chove dojných kôz (Maassen-Francke 2011).

Samozrejme, doba laktácie je závislá aj od ceny mlieka. Tabuľka 5 ukazuje vývoj ceny mlieka v niekoľkých európskych krajinách. Ovčie mlieko vo väčšine krajín nie je založené na systéme kvót (ako v prípade kravského mlieka), preto jeho cena je pomerne odlišná v jednotlivých krajinách. Vo väčšine krajín sa však ceny počas posledných 10 rokov zvýšili. Výnimkou sú Portugalsko a Španielsko, kde boli ceny stabilné od roku 2000. Najvyššie ceny ovčieho mlieka boli zaznamenané vo Švajčiarsku, potom v Rakúsku a Grécku. V niektorých krajinách, ako je Nemecko, Holandsko, ďalej v oblasti Baltického mora a severnej časti Európy žiadne platné údaje cien ovčieho mlieka neexistujú. Vo Švajčiarsku cena mlieka výrazne kolíše – hlavne v čase, keď je k dispozícii menej mlieka, vtedy cena vzrastie až na 2,88 € za kg mlieka (Maassen-Francke 2011)

Krajina	2000	2005	2010
Bulharsko	30,61	38,65	45,38
Cyprus		76,28	86,00*
Grécko	79,64	89,56	95,38
Francúzsko			87,40
Maďarsko	48,61	52,26	54,16*
Portugalsko	95,29	94,08	94,20
Rakúsko		100,00	112,00
Rumunsko	23,59	30,66	35,14
Slovensko	36,01	56,09	82,33
Španielsko	76,07	76,47	76,67
Švajčiarsko			221,00**
Taliansko			70,00

Tabuľka 5. Cena ovčieho mlieka v Eurocentoch za kg mlieka v rôznych európskych krajinách. (Maassen-Francke 2011)

* údaje z r. 2007/2008, ** údaje z r. 2011

Zhrnutie

Môžeme skonštatovať, že v porovnaní so štatistikami pre hovädzí dobytok je k dispozícii oveľa menej informácií o šľachtiteľských procesoch, a o výrobe ovčieho mlieka v Európe. Štatistiky však ukazujú, že chov dojných oviec v Európe predstavuje stabilné, a rýchlo rastúce odvetvie živočíšnej výroby. Kvôli rozmanitosti chovaných plemien a tradične zaužívaných výrobných systémoch je ťažké nájsť, a možno ani nie je potrebné hľadať jednotnú stratégiu pre všetkých chovateľov. Čistokrvná plemenitba je však v súčasnosti metódou, ktorá je najrozšírenejšia pri zošľachtovaní dojných oviec, a mala by byť základnou formou plemenitby aj na Slovensku.

Práca bola finančne podporená projektom 016PU-4/2012, „Fyziológia živočíchov a človeka, adaptácia a životné prostredie“.

Literatúra

Barillet, F. – Marie, C. – Jacquin, M. – Lagriffoul, G. – Astruc, J. M. (2001): The French Lacau-
ne dairy sheep breed: use in France and abroad in the last 40 years. *Livestock Production
Science* 71, pp. 17–29.

Barillet, F. – Astruc, J. M. – Lagriffoul, G. (2006): Taking into account functional traits in
dairy sheep breeding programs through the French example. In: *35th ICAR Session, 2006*,
Kuopio, Finland, 4 p. Dostupné na internete : www.icar.org/Documents/Kuopio_Presentations/Session_2_2_1/Barillet.pdf

Barillet, F. (2007): Genetic improvement for dairy production in sheep and goats. *Small
Ruminant Research* 70, pp. 60–75.

Bucek, P. – Pytloun, J. – Milerski, M. et al. (2007): *Ročenka chovu ovčí a koz v České republice
za rok 2006*. Nový Bydžov: Českomoravská společnost chovatelů, a. s. Svaz chovatelů ovčí
a koz v ČR, 184 s.

Bucek, P. – Kölbl, M. – Milerski, M. et al. (2008): *Ročenka chovu ovčí a koz v České republice
za rok 2007*. Nový Bydžov: Českomoravská společnost chovatelů, a. s. Svaz chovatelů ovčí
a koz v ČR, 107 s.

Darcan, N. – Güney, O. (2000): Strategies of small ruminant production under intensive and
subtropical climate conditions in the East Mediterranean region. In *Analysis and de-
finition of the objectives in genetic improvement programmes in sheep and goats. An econo-
mic approach to increase their profitability. Proceedings of the meeting of the Sub-Network
on Genetic Resources of the FAO-CIHEAM. Mediterranean Seminars Series A/43*, Zaragoza,
Spain, 18.–20. November, 2000. D. Gabiña – Zaragoza: CIHEAM/FAO, pp. 41–46.

Faostat (2011): *Food and Agriculture Organization of the United Nations statistics*. Dostup-
né na internete: <http://faostat.fao.org>

Gabiña, D. (1997): Current state of Mediterranean small ruminant germplasm and its
characterization. In *International Symposium on Mediterranean Animal Germplasm and
Future Human Challenges*, Benevento, Italy, 26.–29. November, 1997, pp. 34–39.

Haenlein, G. F. W. (2007): About the evolution of goat and sheep milk production. *Small
Ruminant Research, Special Issue* 68/1–2, pp. 3–6.

ChartsBin (2014): *Current Worldwide Sheep Milk Production*. Dostupné na internete:
<http://chartsbin.com/view/1488>

Keresteš, J. et al. (2008): *Ovčiarstvo na Slovensku – história a technológia*. Považská Bystri-
ca: Eminent, 592 s.

Maassen-Francke, B. (2011): *Situation Of Milk Sheep Production In Europe*. Proceedings of
the 17th Annual Great Lakes Dairy Sheep, November 3–5, 2011, Petaluma, California,
USA Symposium, Dostupné na internete:

http://www.ansci.wisc.edu/extensionnew%20copy/sheep/Publications_and_Proceedings/symposium_11/Proc%2017th%20Dairy%20Sheep%20Symposium.pdf, pp. 44–54.

Mavrogenis, A. P. (2000): Analysis of genetic improvement objectives for sheep in Cyprus. In *Analysis and definition of the objectives in genetic improvement programmes in sheep and goats. An economic approach to increase their profitability. Proceedings of the meeting of the Sub-Network on Genetic Resources of the FAO-CIHEAM. Mediterranean Seminars Series A/43*, Zaragoza, Spain, 18.–20. November 2000. D. Gabiña – Zaragoza: CIHEAM/FAO, pp. 33–36.

Mikulec, K. – Sušić, V. – Mikulec, Ž. – Šerman, V. (2000): Breeding for dairy sheep for the Mediterranean region of Croatia. In *Analysis and definition of the objectives in genetic improvement programmes in sheep and goats. An economic approach to increase their profitability. Proceedings of the meeting of the Sub-Network on Genetic Resources of the FAO-CIHEAM. Mediterranean Seminars Series A/43*, Zaragoza, Spain, 18.–20. November, 2000. D. Gabiña – Zaragoza: CIHEAM/FAO, pp. 79–85.

Oravcová, M. – MARGETÍN, M. – Huba, J. – Milerski, M., Krupa, E., – Polák, P. (2005): Genetic progress in Slovak sheep populations and reliability of estimation of rams' breeding values. *Journal of Farm Animal Science* 38, pp. 57–63.

Sanna, S. R. – Casu, S. – Ruda, G. – Carta, A. – Ligios, S. – Molle, G. (2001): Comparison between native and „synthetic“ sheep breeds for milk production in Sardinia. *Livestock. Production Science* 71, p. 11–16.

Ugarte, E. – Ruis, R. – Gabina, D. – Beltrád de Heredie, I. (2001): Impact of high-yielding foreign breeds on the Spanish dairy sheep industry. *Livestock. Production Science* 71, pp. 3–10.

Metódy určovania pohlavia ľudských kostrových pozostatkov

*Nagy, Melinda – Csákyová, Veronika
Makovický, Pavol – Bauerová, Mária*

Methods of Sex Determination from Human Skeletal Remains

Abstract

Osteometric sex determination is a traditional method, which has its justification even today. It is easy for the infrastructure and instrumental equipment and is particularly suitable if the whole skeleton is available. The advantage of genetic methods is mainly their reliability and usability in the case of incomplete skeletons, bone fragments, children's bones, etc. Genetic methods, however, require special laboratory environment, and are time-consuming and expensive. We recommend to use both, classical methods before genetic analysis.

Key words: Physical anthropology, anthropogenetics, aDNA, nuDNA, skeletal remains, archaeology

Kľúčové slová: fyzikálna antropológia, antropogenetika, aDNA, nuDNA, kostrové pozostatky, archeológia

Úvod

Určovanie pohlavia kostrových pozostatkov z historického ako aj predhistorického obdobia poskytuje dôležité informácie o živote ľudských populácií v minulosti a je nepochybne významným prínosom pre historické vedy. Pred niekoľkými desaťročiami sa to uskutočňovalo výlučne klasickými metódami fyzikálnej antropológie. V dnešných časoch sú však k dispozícii aj nové genetické metódy na určovanie pohlavia.

Východiská určovania pohlavia pomocou skeletálnych charakteristík

Determinácia pohlavia osteometrickými metódami patrí medzi osvedčené – klasické postupy a má nepochybne aj v súčasnosti svoje opodstatnenie – hlavne v prípade celistvosti kostrových materiálov. Ak sú však kostrové pozostatky neúplné alebo patria nedospelým jedincom, je vyhodnotenie problematické. Táto metóda môže byť zavádzajúca aj v prípade niektorých patologických stavov, a v prípade pozostatkov z predhistorického obdobia, pretože tieto metódy boli vypracované pre recentné populácie, kde sú štatistické hodnoty iné, ako v pravekých populáciách. Výsledky môžu byť skreslené aj v prípade, že nepoznáme rasu, etnickú, alebo geografickú príslušnosť skúmaných jedincov.

Konkrétne metódy určovania pohlavia podľa skeletu

Metódy určovania pohlavia vychádzajú z rozdielnych morfológických a metrických znakov jednotlivých kostí u oboch pohlaví.

Pohlavie na základe lebky je možné určiť aspektívnym hodnotením. V takom prípade hodnotíme prítomnosť a rozvinutosť morfológických znakov, ktorými sa obe pohlavia od seba odlišujú. Určuje sa kapacita mozgovne a veľkosť lebky – tieto parametre dosahujú u mužov vyššie hodnoty. Hodnotia sa svalové úpony na povrchu lebky, ktoré na mužskej lebke ďaleko viac vystupujú a sú výraznejšie, ako na povrchu ženskej. Sleduje sa rozvinutosť oblasti galbely, nasofrontálneho prechodu, sleduje sa bradová krajina, *Arcus superciliaris*, *Tuber frontale*, *Protuberantia occipitalis externa*, *Processus mastoideus*, *Planum nuchale*, prípadne aj *Processus alveolaris*, ktorý z uvedených je však najmenej informatívny.

V rámci kostry najvýraznejší pohlavný dimorfizmus preukazuje panvová kosť, pretože u dvoch pohlaví plní rôznu funkciu. Najčastejšie sledované morfológické znaky na nej sú: *Promontorium*, *Symphysis pubica*, *Incisura ischiadica major*, *Foramen obturatum* a *Acetabulum*. Sleduje sa ďalej celkový vzhľad panvy (u žien je gracilnejšia a jej povrch je hladší) a jeho celkový tvar (u mužov je lievikovitý a orientovaný vertikálne).

Tieto kvalitatívne znaky niektoré metodiky premieňajú na kvalitatívne podľa stupnice ich rozvinutosti. Medzi najznámejšie práce metrického hodnotenia lebky patrí práca Gilesa a Elliota (1963). Nespornou výhodou metrického hodnotenia je, že táto metóda má veľmi široké uplatnenie. Ďalším príkladom metrického hodnotenia a výpočtu pohlavia je metóda podľa E. Defrise-Gussenhova (1966). Na stanovenie pohlavia sa vynásobí kapacita mozgovne s konštantou a prirába sa k bizygomatickej šírke vynásobenej s ďalšou konštantou.

Podobne, ako v prípade lebky, aj u panvy boli vypracované metodiky, ktoré kvantifikujú morfológické znaky. Jednou z nich je trojstupňové hodnotenie podľa Brůžka (Bruzek 2002), ktoré hodnotí 5 znakov a každý z nich má pevne definovaný stupeň feminizácie a maskulinizácie.

Metrické hodnotenie sa využíva napríklad aj pre výpočet *ischiopubického indexu*, ktorý je daný pomerom veľkosti *Os pubis* a *Os ischii*, kde zreteľne dlhší *Os pubis* potvrdzuje ženské pohlavie. Ako ďalšia metóda určovania pohlavného dimorfizmu na panve sa považujú rovnice Novotného (1986), ktoré hodnotia dĺžku *Os pubis* a *Os ischii*, a rozmery *Incisura ischiadica major*.

Pre určenie pohlavia sa bežne používajú aj ďalšie metrické prístupy (Houet et al. 1995; Murail et al. 1999), a metrickú analýzu v dnešných časoch uľahčujú aj interaktívne počítačové programy, ako napr. COMPUTSEX, ktorý klasifiku-

je panvové kosti dospelých jedincov na základe veľkej multietnickej a multi-regionálnej databanky vzoriek ľudských panvových kostí známeho pohlavia (Murail et al. 1999). K výpočtu pravdepodobnosti používa kombináciu štyroch až ôsmich lineárnych rozmerov.

Východiská určovania pohlavia pomocou genetických metód

Genetická informácia človeka pozostáva z jadrového a mimojadrového genómu. Jadrový (nukleárny) genóm tvorí 99% a mimojadrový (extrachromozomálny, organelárny) tvorí 0,5–1% z celkového genetického materiálu (Hartwell et al. 2011). Jadrový genóm je tvorený z 22 párov autozómov (XX) a z 1 páru gonozómu – tzv. sexuálneho pohlavného chromozómu (XX alebo XY). Celkový počet chromozómov je preto u človeka 46.

Určité úseky DNA (sekvencie nukleotidov) predstavujú gény, v rámci ktorých sa nachádzajú kódujúce sekvencie (exóny) a nekódujúce sekvencie (intróny). Mutácie, v rámci populácie (ale aj medzi populáciami) v týchto sekvenciách sú vhodné pre genetickú analýzu. Pomocou súčasných veľmi citlivých metód molekulárnej biológie (PCR, NGS – *Next Generation Sequencing*) vieme zistiť aj bodové mutácie (SNP – *Single Nucleotide Polymorphism*) vznikajúce výmenou jedného nukleotidu v reťazci DNA.

Výsledky zmien v sekvencii exónov sa môžu objaviť aj vo fenotype jedinca (väčšinou sú to chorobné stavy), kým mutácie v intrónoch neovplyvňujú prepísané informácie, a preto sa vyskytujú častejšie. Nekódujúce sekvencie tvoria vyše 90% celého ľudského genómu. Väčšinou sa nachádzajú v podobe repetitívnych sekvencií nazývaných STR (*Short Tandem Repeats*), alebo VNTR (*Variable Number of Tandem Repeats*). Čiastočne majú tieto sekvencie využitie pri väzbových štúdiách a pri genetickom mapovaní. Výsledkom genetického mapovania pomocou repetitívnych sekvencií je individuálny genetický odtlačok prstov „DNA fingerprint“ (Križanová 2012).

Konkrétne metódy určovania pohlavia na základe DNA

Genetické určenie pohlavia u človeka je založené na prítomnosti dvoch odlišných chromozómov XY v mužských bunkách (pohlavie heterogametické) a dvoch rovnakých chromozómoch XX v bunkách ženských (pohlavie homogametické) nachádzajúcich sa v jadre. Pri určovaní pohlavia sú analyzované určité úseky génov špecificky sa vyskytujúcich na chromozómoch X a Y. Využívajú sa rôzne markery:

Satelitné repetitívne sekvencie DYZ1 a DYZ3 viazané na chromozóm Y (Hummel – Herrmann 1991). Pri tomto type markera vieme zistiť, či ide o jedinca mužského pohlavia, nemožno však jednoznačne určiť ženské pohlavie, pretože absencia PCR produktu môže znamenať buď ženské pohlavie, alebo veľmi degradovanú DNA mužského pohlavia, kde sa aDNA nepodarilo naamplifikovať.

Gén pre amelogenín (bielkovina v zubnej sklovine) s alelovou špecifickosťou na chromozómoch X a Y. Gén sa nachádza na obidvoch pohlavných chromozómoch, pričom exóny sa zhodujú, rozdiel je však vo veľkosti intrónov. Amplifikované úseky sa líšia veľkosťou: PCR produkt z X chromozómu obsahuje 106 bp, kým Y chromozómu obsahuje 112 bp. U jedinca mužského pohlavia sa amplifikujú obidva úseky, viditeľné sú dva fragmenty PCR produktu, kým u žien sa amplifikuje iba jeden fragment. Tieto sekvencie sú dostatočne krátke na to, aby aj v značne degradovanej DNA mohli byť analyzované (Brown – Brown 2011; Taylor et al. 2013).

Alfoidné repetície v pericentromerických oblastiach pohlavných chromozómov, pričom pohlavné chromozómy X a Y sa líšia fragmentmi rozličnej dĺžky: nekódujúce repetitívne sekvencie nachádzajúce sa v centromérach chromozómu X majú dĺžku 157 bp alebo 170 bp, kým na chromozóme Y majú 200 bp alebo 130 bp (Brown – Brown 2011; Matheson – Loy 2001).

Repetitívne satelitné sekvencie DXZ4 (lokus na X chromozóme) v dĺžke 91 bp a sekvencie génu SRY – testis determinujúceho faktora (lokus na Y chromozóme) s dĺžkou 204 bp (Palmirotta et al. 1997), alebo *repetitívne sekvencie DX424 (chromozóm X – 181-199bp) a DYZ1 (chromozóm Y – 102bp)* (Brown – Brown 2011).

Gény ZFX a ZFY kódujúce proteíny regulujúce expresiu ďalších génov sú veľkosťou rovnaké (209bp), ale po použití restriktívnej endonukleázy – enzýmu s vlastnosťou štiepiť reťazec DNA v určitých, presne definovaných miestach (Brown – Brown 2011) – vznikajú rozdielne fragmenty: u žien 2 a u mužov 3 fragmenty.

Záver

Aspektívne a metrické hodnotenie pohlavia na základe kostí je metóda rozvinutá už od šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Táto metóda je lacná, rýchla, nenáročná na priestorové a inštrumentálne vybavenie, a je vhodná hlavne v prípade, že sú k dispozícii celistvé kostrové materiály. Je však zaťažená určitou systematickou chybou, alebo je priamo nepoužiteľná na hodnotenie kostných úlomkov, detských kostí, alebo v prípade patologických stavov. Je tiež nepresná na hodnotenie pozostatkov z predhistorického obdobia. Výhodou genetických

metód je hlavne ich spoľahlivosť a použiteľnosť v prípade nekompletnej kostry, ako aj v prípade kostných úlomkov, detských kostí, a atypických rozmerov a tvarov. Genetické metódy však vyžadujú špeciálne laboratórne prostredie, pričom prevedenie analýz je časovo aj finančne omnoho náročnejšie, ako v prípade klasických metód. Nevýhodu genetických analýz predstavuje aj ich citlivosť na prítomnosť kontaminácií a diagenetickú deštrukciu materiálu. Po prehodnotení týchto výhod a nevýhod oboch metód navrhujeme podľa potreby používať jednu, alebo druhú samostatne, alebo najlepšie ich kombináciu, resp. verifikáciu výsledkov klasických metód genetickou analýzou.

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0897/12 „Archeogenetický výskum kontaktnej zóny z 10. storočia na Slovensku“.

Literatúra

Brown, T. – Brown, K. (2011): *Biomolecular archaeology an introduction*. 1th ed. Chichester: Wiley-Blackwell.

Bruzek, J. (2002): A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, s. 157–168.

Defrise-Gussenhove, E. (1966): A Masculinity – Femininity Scale Based on a Discriminant Function. *Acta genet* 1966/16, s. 198–208.

Giles, E. – Elliot, O. (1963): Sex determination by discriminant function analysis of crania. *American Journal of Physical Anthropology* 21/1, s. 53–68.

Hartwell, L. H. – Hood, L. – Goldberg, M. L. – Reynolds, A. E. – Silver, L. M. (2011): *Genetics: From Genes to Genomes*. 4th ed. New York: McGraw-Hill Science.

Houët, F. – Bruzek, J. – Murail, P. (1995): Etablissement de nouvelles fonctions discriminantes a` partir de l'os coxal applicables dans d'autres populations. *Antropologia Portuguesa* 13, s. 157–170.

Hummel, S. – Herrmann, B. (1991): Y-chromosome-specific DNA amplified in ancient human bone. *Naturwissenschaften*, 78, s. 266–267.

Križanová, O: *Vybrané biochemické a molekulárne-biologické metódy v lekárskom výskume a medicínskej diagnostike*. Multimediálna podpora výučby klinických a zdravotníckych disciplín: Portál Jesseniovej lekárskej fakulty Univerzity Komenského [online] 28.6.2012, posledná aktualizácia 30.8.2012 [cit. 2013-05-19] Dostupný z WWW: <<http://portal.jf-med.uniba.sk/clanky.php?aid=188>>. ISSN 1337-7396.

Matheson, D. C. – Loy, H. T. (2001): Genetic sex identification of 9400-year-old human skull samples from Çayönü Tepesi, Turkey. *Journal of Archeological Science* 28, s. 569–575.

Murail, P. – Bruzek, J. – Braga, J. (1999): A new approach in diagnosis in past populations. Practical adjustments from van Vark's procedure. *International Journal of Osteoarchaeology* 9, s. 39–53.

Novotny, V. (1986): Sex determination of the pelvic bone: a systems approach. *Anthropologie* 24, s. 197–206.

Palmirotta, R. et al. (1997): Use of a Multiplex Polymerase Chain Reaction Assay in the Sex Typing of DNA Extracted from Archaeological Bone. *International Journal of Osteoarchaeology* 7, s. 605–609.

Taylor, G. M. et al. (2013) Detection and Strain Typing of Ancient *Mycobacterium leprae* from a Medieval Leprosy Hospital. *PLoS ONE* 8, 2013. e62406.

Horváthová, Kinga – Szököl, István: *Kontrola a hodnotenie žiackych výkonov v národnostných školách na Slovensku*. Komárno: Univerzita J. Selyeho – Selye János Egyetem, 2013. 119 s. ISBN 978-80-8122-083-8)

Szabóová, Edita

Každá oblasť v živote človeka vyžaduje premyslené plánovanie, dôkladnú prípravu na realizáciu naplánovanej činnosti, efektívnu realizáciu, ale i cieľavedomú kontrolu a objektívne, spoľahlivé hodnotenie. Nie je výnimkou ani rezort školstva a to na všetkých úrovniach. Reformy v školstve v 21. storočí majú vplyv na pedagogické myslenie učiteľov na všetkých stupňoch škôl. Pedagóg, ktorému záleží na efektivite svojej práce javí záujem o rozvíjanie svojej odbornosti, o rozvíjanie svojich profesijných kompetencií permanentným vzdelávaním sa, ako aj následným prehodnotením vlastného pedagogického konania. Recenzovaná monografia môže byť výborným východiskom pre každého pedagóga, ktorý má záujem o objasnenie niektorých pojmov súvisiacich s riešenou problematikou, ako aj o identifikovanie vlastného pedagogického konania v rámci jednotlivých konceptov výchovno-vzdelávacieho procesu.

Obsah monografie je rozčlenený do piatich hlavných kapitol. Každá kapitola je uzavretá zhrnutím, kde autori podávajú stručnú informáciu o obsahu pojednávanej kapitoly. Prvé štyri kapitoly sa venujú mikroúrovni hodnotenia. Piata kapitola sa zaoberá mezoúrovňou a makroúrovňou hodnotenia.

Prvá kapitola pod názvom *Kontrola a hodnotenie vo vyučovaní – vymedzenie základných pojmov* definuje proces kontroly najmä z hľadiska školsko-manžerského. Kontrola v tomto poňatí je definovaná ako činiteľ rovnováhy medzi žiaducim a skutočným stavom. Orientačne sú uvedené definície niektorých autorov. V tejto kapitole je uvedená diferenciácia predmetu hodnotenia na jednotlivých úrovniach. V podkapitole tejto hlavnej kapitoly sa vymedzujú špecifika pedagogického hodnotenia (prostredie, osobnosť učiteľa, funkcie, metódy a formy, kritériá hodnotenia vzdelávacích štandardov).

Druhá kapitola pod názvom *Kvalitatívne premeny chápania podstaty vyučovacieho procesu a učenia sa* obsahuje dve podkapitoly. Prvá podkapitola sa venuje koncepciám vzdelávania a vyučovacieho procesu. Vymedzuje tri základné koncepcie a to: transmisívnu, interpretatívnu a autonómnu. Druhá podkapitola analyzuje osobnosť učiteľa vo vzťahu k behaviorálne orientovanej, humanisticke orientovanej a socio-kognitívne orientovanej koncepcii vyučovania.

Tretia kapitola pod názvom *Koncepcie, funkcie a dimenzie pedagogického hodnotenia* pojednáva o nazeraní na hodnotenie vo vyučovacom procese v závislosti od koncepcií vyučovania. Táto kapitola obsahuje tri podkapitoly. V prvej

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 9.

Kinga Horváthová – István Szókök
**Kontrola a hodnotenie
žiackych výkonov**
v národnostných školách na Slovensku

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

podkapitole sú uvedené koncepcie pedagogického hodnotenia a to: koncepcie kompetície, nesúťaživé koncepcie, kooperatívne koncepcie, humanisticky orientované koncepcie a rozvíjajúce koncepcie. Druhá podkapitola uvádza funkcie pedagogického hodnotenia a to: rozvíjajúco-formatívnu funkciu (bodovanie, motivácia, vzor), pedagogické hodnotenie vo funkcii spätnej väzby, informačnú funkciu pedagogického hodnotenia, funkciu zabezpečujúcu zvyšovanie efektívnosti vyučovania a taktiež diferenciatívnu a selektívnu funkciu. Tretia podkapitola predstavuje dimenzie pedagogického hodnotenia, a to: osobnostnú a sociálnu dimenziu, didaktickú dimenziu a spoločenskú dimenziu.

Štvrtá kapitola pod názvom *Druhy (typy) pedagogického hodnotenia* opisuje pozitíva a negatíva jednotlivých typov pedagogického hodnotenia a ich vplyv na rozvíjanie kompetencií žiakov. Člení sa na tri podkapitoly. Prvá z nich sa zaoberá procesom, metódami a formami pedagogického hodnotenia. Druhá podkapitola je venovaná pravidlám a kritériám pedagogického hodnotenia. Tretia podkapitola opisuje mikroúroveň pedagogického hodnotenia – stav skúmanej problematiky.

Piata kapitola pod názvom *Mezouroveň a makrouroveň hodnotenia* sa orientuje na výkon kontrolnej a hodnotiacej činnosti v školstve z pohľadu nadriadených orgánov a partnerov škôl. Pozostáva zo štyroch podkapitol. Prvá podkapitola je orientovaná na vonkajšiu kontrolu a hodnotenie škôl a to opisom kontrolnej činnosti školskej inšpekcie, zriaďovateľa a tiež verejnej a občianskej komunity. Druhá podkapitola sa venuje vnútroškolskej kontrole (riaditeľ, učiteľ). Neabsentuje ani vzťah vonkajšej a vnútornej kontroly a hodnotenia, ktorá je analyzovaná v tretej podkapitole. Štvrtá podkapitola sa venuje makrourovni hodnotenia (napr. Národný ústav certifikovaných meraní a vzdelávania (NÚCEM)).

Hlavný text dopĺňa na začiatku obsah, úvod, na konci záver a zoznam použitej literatúry, ktorý obsahuje 73 položiek.

Text monografie je dobre členený a dopĺňa ho niekoľko praktických príkladov. Jazyk diela je zrozumiteľný.

Publikáciu možno odporúčať všetkým pedagogickým i odborným zamestnancom, a aj iným záujemcom, ktorí chcú získať základné informácie o kontrole a hodnotení žiackych výkonov. Orientácia a úroveň spracovania vytvára predpoklad aktívne ju využívať učiteľmi i študentmi učiteľstva pri ich príprave i samotnej realizácii kontroly a hodnotenia žiakov.

Tučná, Eva – Vítězová, Eva: *Rozprávka a povesť v tvorbe a recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2014, 146 s. ISBN 978-80-558-0559-7

Šenkár, Patrik

*„... sú tu deti, kde treba začať,
nedá sa to odtrhnúť od výchovy, od vzoru.*

*Tu je umenie ako príklad
nezastupiteľné, potrebné, pozitívne pôsobiace.“*

(Štefan Moravčík, SP, 5/2014, s. 77)

Priznajme sa, že v živote nás všetkých je len málo spoločného, nakoľko každý človek vytvára pestrú, jedinečnú, až neopakovateľnú mozaiku spleťtých sietí aj vďaka rôznym individuálnym životným peripetiám. Napriek tomu je však niekoľko pevných – až unifikovaných – bodov, na ktoré sa môžeme v našom živote spoľahnúť, s istotou spomínať.

Jedným z nich je naše detstvo – oná nevyčerpatelná studnica prežitých spomienok, dospievania, mladosti. Každý z nás bol dieťaťom a vytváral si svoje vlastné predstavy v nich. Tie (ne)reálne svety fantázie a skutočnosti mu pomáhali letieť na bájnóm Pegase do nepoznaných kútov ľudskej duše a čarovného okolia či až dialok. Veď komu by z nás nerozprávali v detstve zaujímavé príbehy, ktoré sa ústnou či písomnou formou tradovali (a trajújú) dlhé stáročia až dodnes?

Náš detský svet bol teda obkolesený rôznymi príbehmi, z literárnovedného hľadiska žánrami najmä intencionálnej literatúry. Najfrekventovanejšími (a azda aj najzaujímavejšími) z nich boli určite rozprávky a povesti. Už starogrécky filozof Demokritos povedal, že výchova detí je plná zápasov a starostí. Na tejto neľahkej ceste života však pomáha (a sprevádza) aj literatúra pomocou konkrétnych textov v rôznych podobách a formách, s ktorými sa dieťa dozaista stretáva doma a neskôr aj v škole.

A práve tieto dva žánre sú centrálnymi pojmami monografie, ktorú na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre vydali univerzitné profesorky (venuujúce sa tejto problematike už viac desaťročí) Eva Tučná a Eva Vítězová s názvom *Rozprávka a povesť v tvorbe a recepcii*. V prvej časti, ktorá je venovaná rozprávke, sa Eva Tučná v jedenástich kapitolách venuje vybraným otázkam tohto žánru. V druhej časti Eva Vítězová v troch kapitolách poukazuje na niektoré aspekty povesti, ktoré nesú názvy: *Povesť, správa, chýr / Povesť a jej žánrové variácie / Povesť v optike súčasnosti*.

Eva Tučná vo svojich textoch širokospektrálne prízvukuje potrebu patričnej recepcie literárneho diela z rôznych aspektov. Zdôrazňuje nevyhnutnosť detskej fantázie a prirodzené formovanie estetickej a citovej výchovy mladého človeka. Venuje sa (aj) otázke premeny čitateľského vkusu, resp. typizácii postáv klasického fondu slovenskej rozprávky z pohľadu čitateľa. Spája, ale aj rozdeľuje kategórie slovenskosti a európskosti z pohľadu ich súčasnej, akejsi emblémovitosti. Nezabúda zdôrazňovať prirodzenú potrebu emancipácie detského aspektu a dôležitosť prítomnosti autorského subjektu ako pevného atribútu v pertraktovaných textoch literatúry pre deti a mládež. Uvádza aktuálne poznatky o špecifickom charaktere jednotlivých dekád vývinu skúmanej problematiky posledného polstoročia v rámci (Česko)Slovenska a s nimi súvisiacu interpretačnú prax. V pozadí prirodzeného vývinu žánru deklaruje adekvátny, až vzájomne inšpiratívny vzťah ľudovej a autorskej rozprávky. V niektorých statiach sa venuje aj (zdanlivo!) marginálnym otázkam, napríklad súčasnej adaptácii literárnych textov pre detského príjemcu (vychádzajúc z literárnej teórie, smerujúc ku konkrétnemu intencionálnemu textu), špecifickosti rozprávača ako osobitej a osobitnej kategórii, metakreácii ako metóde tvorby a i. Často využíva konfrontačný a komparačný prístup, po všeobecnom (ale tematicky, pravdaže, súvisiacom) exkurze postupne „zužuje“ priestor na konkrétnu oblasť. Tak sa pred ňou „otvára brána“ rozprávok, t. j. rozprávkový svet Júliusa Balca, Kristy Bendovej, Eleny Čepčekovej, Márie Ďuríčkovej, Ľubomíra Feldeka, Vladimíra Ferka, Hany Ferkovej, Daniela Heviera, Antona Hykischea, Ondreja Sliackeho, Jána Uličianskeho... V jednotlivých literárnoteoretických a literárnokritických textoch sú nielen všeobecné konštatovania špecifik literárnej tvorby autora v pozadí (aj vlastných) vedeckých súdov, ale aj aspekty objektívno-subjektívneho interpretačného úsilia. Autorka, pochopiteľne, nevychádza iba z „klasického“ literárnovedného fondu slovenskej literatúry pre deti a mládež (Klátik, Kopál, Sliacky, Šimonová a i.), ale využíva aj o. i. tematicky súvisiace state Bančeja, Kyseľovej, Leščáka, Liba, Marčok, Noge, Polívku, Slobodovej... Vytvára však aj vlastné, pevné hodnoty, ktoré sú akoby určitými nadstavbami na pomyselnom piedestáli myšlienok spomínaných autorov, pre ktorých bola, je a zostáva vždy obnovujúca sa parcela rozprávky nekonečnou srdcovou záležitosťou.

Eva Vitězová vo svojich textoch aplikuje širokodosažné uvažovanie o povestovom žánri, vychádzajúc z (kvalitatívne i kvantitatívne rozdielných) názorov literárnych teoretikov na skúmanú problematiku (Findra, Gombala, Habovštiak, Harpáň, Hrabák, Leščák, Marčok, Melicher, Melicherčík, Michálek, Minárik, Obert, Sedlák, Sirovátka, Sliacky, Tatár...). Detailným pohľadom rekognoskuje vymedzený teoretický „terén“ tohto žánru; uvádza paralely, ale (najmä) rozdiely pri rôznych chápaniach povesti ako takej. Jej výber konkrétnych knižných

titulov pri jednotlivých teoretických definíciách a charakteristikách povesti je nadmieru dostatočný, veď pomocou nich v zásade obsiahne azda všetky generácie (česko)slovenskej literárnej vedy od povojnovej až po absolútne súčasnú. Čitateľsky mimoriadne efektívne pôsobí, že autorka popri (samozrejmej) metóde číročistej literárnej vedy pristupuje k celkovému formovaniu textu ako celku aj z aspektu praktickosti, tzn. zručne, pôsobivo, záživne aj pre literárne menej vzdelaného (napriek tomu azda možno diskurzívneho) čitateľa. Po teoretickom úvode nasleduje kompaktný celok o žánrových variáciách povesti. Víťazovou celkovo zvolený chronologický postup je akceptovateľný, vyúsťujúci k pertraktovaniu najaktuálnejších otázok, týkajúcich sa percepcie tohto žánru. Autorka uvádza aj prepotrebný vzťah povesti a folklóru (opäť najmä na báze dodnes aktuálnej kategórie časovosti), odvolávajúc sa na publikované teoretické práce. Samozrejme, nezostáva iba na tomto „brehu“, ale postupne uvádza vlastné, avšak objektívne hodnotenia, súdy – presnejšie povedané: interpretácie, ktoré nielenže potvrdzujú, ale aj patrične dokladujú uvádzané premisy. Tak vzniká – dovoľím si tvrdiť – „typický text Evy Víťazovej“, t. j. adekvátne, deklaratívne, plne symbiózne, vo vlastnej literárnoteoretickej práci (autorov-predkov i seba samej) identifikovateľné spojenie teoretickej literárnoviednej minulosti a súčasnej – aktuálnej – čitateľskej skúsenosti. V nasledujúcich častiach autorka postupne interpretuje konkrétne povesti (o. i. uvádza aj isto-iste obohacujúce úryvky z pôvodín). Analyzuje (najmä) vybrané povesti Jána Domastu, Jozefa Horáka, Jozefa Cígera-Hronského a Ľudovíta Janotu. Vo svojich metatextoch uvádza aj špecifiká, resp. jazykovo-štylistické podoby týchto textov vo vzťahu k detskému čitateľovi. Teoreticky i prakticky (tzn. ukážkovo) deklaruje miesto povesti v súčasnej literatúre pre deti a mládež na Slovensku. Jej prístup je racionálny, bez zaujatosti a neprirodzeného pátosu; sleduje svetlé i tienisté stránky súčasného stavu tohto žánru. Skúma dôvody, pričom sa o svoje myšlienky, tvrdenia, aspekty či zistenia snaží vždy „podoprieť“. Zaujímavou časťou jednotlivých kapitol je aj selekcia typických motívov (vybraných) slovenských povestí – pars pro toto: „tradičný“ jánošíkovský motív a „netradičný“ motív pomoci sedliackej dedine počas Vianoc. Autorka postupne uvádza niektoré konkrétne povesti Antona Habovštiaka, Jozefa Hindického, Antona Mareca, Jozefa Melichera, Jána Podmanického, Ondreja Sliackeho, Jozefa Tatára, Petra Urbana a i. Samozrejme, ani pri týchto interpretáciách jej nejde o jednoduchý, lineárny opis chronotopu, sujetu či motívov, ale postupne sa v jednotlivých (vlastných) textoch navracia k predchádzajúcim zisteniam (či už teoretickým alebo praktickým). Občas z nich aj vychádza, využíva ich, a tým obohacuje poznanie o to nové. Tak vytvára celok z drobných „kamienkov odbornosti“.

Vo všeobecnosti môžeme teda vysloviť myšlienku, že takéto „spojenie“ rozprávky a povesti je záslužné, pre čitateľa obohacujúce, nakoľko aj vetva stromu je vtedy najkrajšia, keď bez akýchkoľvek problémov rastú na nej listy na všetkých stranách.

Nakoľko (podľa Úvodu) texty v monografií sú „výberom z prác publikovaných v ostatných rokoch“, osobne mi chýba bibliografická poznámka o mieste pôvodných publikovaní jednotlivých častí monografie. Napriek tejto nuansy analyzovaná publikácia je hmatateľným dôkazom, že literárnovedný výskum spomínaných dvoch žánrov na Slovensku nielen existuje, ale sa aj teší erudovanej pozornosti odborníkov. Takto symbolizuje košatú vetvu pracovitosti, teda vždy aktuálny výskum časti nášho spoločného života, detstva i dospelosti.

Novotná, Jarmila – Jurčíková, Jana: *Kritické a tvořivé myslenie v edukaci a výzkumu*. Brno: Paido 2012, 211 s. ISBN 978-80-7315-239-0

Tóth, Sándor János

Autorky Jarmila Novotná a Jana Jurčíková podávajú v knihe *Kritické a tvořivé myslenie v edukaci a výzkumu* súhrn poznatkov kognitívnej psychológie a poukazujú na jej praktickú využiteľnosť v pedagogike. Monografia predstavuje možnosti, metódy a modely tvorivého myslenia. Cieľom je rozvoj osobnosti, aby človek rozmýšľal kriticky a tvorivo.

Fenomény takéhoto myslenia na teoreticko-pojmovej aj empiricko-výskumnej rovine tvoria predmet pedagogiky od antiky až po súčasnosť. Kniha nám sprístupňuje integrálnu perspektívu vzhľadom na osobnosť jednotlivca, jeho kľúčové kompetencie. Ide teda o osobitné faktory, ktoré určujú: ako funguje teória v praxi. Autorky po prehľade odbornej literatúry aktualizujú poznatky pre 21. storočie a vymedzujú zákonitosti, ktoré sú dôležité z hľadiska kľúčových kompetencií vo vzdelávaní na úrovni individua.

V druhej časti monografie čítame o komplexnom prehľade, charakteristike a metódach kritického myslenia v porovnaní s tradičným prístupom k vzdelávaniu. Kritické myslenie sa charakterizuje ako proces, ktorý nám umožňuje vytvoriť nový, ale zároveň užitočný produkt alebo proces pomocou generovania nových nápadov, myšlienok a ideí, vytváraním alternatív a vlastných kognitívnych procesov. Ide o prínos nových aspektov o ľudskej existencii. Tvorivé myslenie je teda možné definovať z viacerých aspektov; kniha nám umožňuje prehľad týchto teórií.

Tvorivý človek má tieto vlastnosti: zmysel pre realitu, vlastné skúsenosti, úsudky, samostatnosť, schopnosť tvorby nápadov, schopnosť vidieť problémy ako výzvy, spontánnosť, prirodzenosť, záujem, kreativita, nápadovosť, originalita a vyhľadávanie maximálnych zážitkov, ktoré zanechajú trvalý dojem, humor, súcit, humanitu.

Tretia časť monografie interpretuje výsledky výskumu, ktorý prebiehal o tvorivom myslení v terciálnom, vysokoškolskom vzdelávaní. Pomocou psychodiagnostických testov sa predpokladali vzťahy medzi kritickým myslením, potenciálom tvorivého myslenia, osobnostným profilom jedinca a jeho štruktúrou inteligencie. Analyzovali sa dynamické zmeny, ktoré nastali v týchto fenoménoch v priebehu daného výskumu. Výsledky výskumu poukazujú na to, že:

- Úroveň kritického myslenia nie je ovplyvnená potenciálom k tvorivému mysleniu, štruktúrou inteligencie ani sebadôverou jednotlivca.
- Medzi potenciálom k tvorivému a originálnemu mysleniu, resp. sebadôverou nie je pozitívny vzťah.
- Sebadôvera a potenciál k tvorivému mysleniu nie je ovplyvnená štruktúrou inteligencie.

Celú monografiu sprevádzajú hodnotiace otázky a zhrnutia. Jej obsah je bohato ilustrovaný grafmi a tabuľkami, ktoré pomáhajú čitateľovi pochopiť teórie a súvislosti, resp. zobrazíť výsledky výskumu. V prílohe máme k dispozícii kompletný nevyplnený Watson-Glaserov test hodnotenia kritického myslenia.

Na záver dostaneme odporúčania k zvýšeniu úrovne kritického myslenia a potenciálu tvorivého myslenia. Ide o metodické pokyny v pregraduálnej príprave pedagógov; spoznáme stratégie, taktiky implikácie tvorivého myslenia. Konkrétne vyučovacie metódy sú: Sokratovský dialóg, diskusia, brainstorming, heuristikčné metódy, aktivizujúce metódy, skupinová, kooperatívna výuka, metódy práce s textom, problémová a projektová metóda atď.

Knihu odporúčame predovšetkým pedagógom, študentom pedagogiky ale aj rodičom. Testy, predstavenia metód, zhrnutia, cvičenia sú spracované v záujme rozvoja osobnosti. Aktualitu monografie potvrdzuje potreba vychovať mládež k hlbšiemu rozmyšľaniu, lebo je evidentné, že v 21. storočí bifflovanie učiva je nedostatočné k uplatneniu sa. Reflektovať na túto tézu je každodennou úlohou učiteľa, no často k tomu chýbajú prostriedky.

Mandelíková, Lenka: *Sociokultúrne súvislosti jazyka*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2014. 148 s. ISBN 978-80-8075-636-9

Račková, Kristína

Vysokoškolská pedagogička Lenka Mandelíková pôsobiaca na Katedre sociálnych a humanitných vied Fakulty sociálno-ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne je „lojálna“ k textovej a sociálnej lingvistiky. Do života uviedla knižnú publikáciu *Sociokultúrne súvislosti jazyka*. Kniha predstavuje cenný moment na pôde súčasného vzájomného pôsobenia jazyka a spoločnosti, pričom autorka nezabúda a súčasne kladie dôraz na kontext sociálnych, ekonomických a kultúrnych činiteľov našej spoločnosti. Venuje sa aktuálnej problematike na poli jazykovedy a sociológie – jazyku ako sociokultúrnemu javu.

Publikácia je členená do dvoch základných častí. Prvá časť je venovaná *Sociolingvistiky ako vede*, v ktorej sa autorka orientuje na predmet a charakteristiku sociolingvistiky a pozornosť venuje i tematickému premosteniu sociolingvistiky so sociológiou jazyka. Objasňuje vzťahy sociolingvistiky k iným spoločenským vedám a svoju pozornosť zameriava aj na teóriu jazykového relativizmu. Analýzu súvislostí úvodnej časti vedeckej práce dotvára i sumárny prehľad sociolingvistického výskumu na Slovensku. Rozboru širších súvislostí medzi jazykom a spoločnosťou je venovaná druhá časť práce *Stratifikačná sociolingvistika*. Autorkiným cieľom bolo prezentovať stav sociolingvistiky na pozadí sociálnych, ekonomických a kultúrnych ukazovateľov súčasného slovenského jazyka a poukázať na vplyv rozličných podmienok na rozvoj slovenského jazyka.

Za originálny prínos považujem významové prepojenie jazyka s „nejazykovými“ činiteľmi. Lenka Mandelíková sa tu zaoberá mimojazykovými činiteľmi, ktoré majú vplyv na jazykovú dynamiku. Ide o politické, sociálne a demografické zmeny. Autorka skúma napríklad zloženie etnických menšín, pričom uvádza rozmanitosť národnostnej štruktúry Československa a Slovenka, pričom prináša aktuálny pohľad na zloženie obyvateľstva v Slovenskej republike podľa národnosti v rokoch 2001–2012. Osobitne vyzdvihujem precíznosť jej analýzy v podieloch jednotlivých národností, pretože uvádza vyslovene detaily zo sčítania obyvateľov, konkrétne, prečo napríklad došlo k medziročnému štatistickému poklesu slovenskej a maďarskej národnosti na Slovensku medzi rokmi 2010–2011.

Autorka sa zaoberá štruktúrou národného jazyka, v rámci ktorej rozlišuje variety jazyka, a to s ohľadom na súčasnú slovenčinu. Varietu vníma ako existencnú formu jazyka, ktorá je podmienená sociálnymi okolnosťami jazykovej komunikácie. Variety daného jazyka súvisia nielen s dynamikou jazyka, ale ovplyvňujú aj výber výrazových prostriedkov v konkrétnom jazykovom prejave. Autorka konštatuje, že súčasný stav slovenčiny je výsledkom vývoja. Variantnosť jazyka odráža dynamiku jazyka a je súčasťou prirodzeného jazyka ako sociálno-komunikačného systému. Štandardná varieta je podľa nej v súčasnosti na Slovensku najrozšírenejšie používaná, „najpopulárnejšia“ varieta súčasnej slovenčiny. Je rozhodujúcou oblasťou pôsobenia jazykovej dynamiky, pričom kultúra vyjadrovania by sa nemala obmedzovať iba na spisovné jazykové prejavy.

Lenka Mandelíková rieši i problematiku sociálnych, jazykových a komunikačných noriem. Jazyková norma je formou sociálnej normy. Norma je sociálne podmienená a realizuje sa v rôznych typoch textov. Autorka konštatuje, že poznanie a následná aplikácia noriem komunikácie je rozhodujúcou podmienkou úspešnej komunikácie. Jazyková komunikácia je úspešná vtedy, ak je efektívna. Keďže sa sociolingvistika zapodieva aj sociálnymi normami, ktoré koordinujú rečové správanie a komunikantov, nastoľuje autorka problematiku sociálnej roly a sociálneho statusu.

Do práce je zahrnutý aj vzťah človeka a kultúry a jazyka a kultúry. Autorka rozvíja teórie kultúry, ktoré riešia kultúru z rôznych hľadísk a špecifikuje faktory a predpoklady jazykovej kultúry na Slovensku. Autorka sa dobre „popasovala“ aj s marxistickou filozofiou, ktorá sa dnes často vulgarizuje. Zmyslom kultúry je slovami Lenky Mandelíkovej „prispievať a prospievať svojou tvorivou prácou spoločnosti, a tým zvelaďovať jej kultúrne hodnoty“ (c. d., s. 108). Autorka správne poukazuje na dôležitosť jazykovej kultúry, ktorá sa podieľa na výchove spoločnosti a upozorňuje na nedostatky voči kultivovanému jazyku.

Positívne hodnotím autorkinu tematickú spoluprácu so sociológiou, filozofiou a kulturológiou. Tým, že integrovala do svojho odborného výkladu aj iné disciplíny, kontext práce sa rozšíril o sociologické a ekonomické fragmenty teórií o spoločnosti. Na zreteli mala prepojenie sociolingvistiky s demografickým, národnostným a ekonomickým pohľadom na spoločnosť. Vo svojej monografii si všímala vzájomné pôsobenie sociokultúrnych súvislostí v jazyku. Prezentovala syntézu plurality postojov na chápanie sociolingvistiky v historických a dnešných súvislostiach. Lenka Mandelíková v práci vyhodnocuje jazyk ako celospoločenský jav, pričom používanie národného jazyka na istom území podmieňujú viaceré faktory, nielen jazykový, ale aj sociálny, demografický a politický faktor. Jazyk je podľa nej sociálny jav, prostredníctvom ktorého sa človek začleňuje do spoločnosti a správa sa ako sociálna bytosť. Efektívne fungovanie

spoločnosti závisí od daného stavu jazyka. Jazyk je spoločným výtvorom určitej sociálnej skupiny, ktorá si je vedomá svojho pospolitého charakteru. Je nositeľom spoločnej tradície príslušníkov daného národa a naším najvýznamnejším komunikačným prostriedkom. Autorka prezentovala jazyk v prostredí socio-kultúrnych vzťahov, čo vystihuje i názov vedeckej monografie. Vďaka širšiemu spoločenskému dosahu vedecká monografia osloví lingvistov, filozofov, sociológov a ostatných odborníkov z príbuzných vedných odborov. Svojou metodickou úrovňou je použiteľná aj pre vysokoškolských študentov nefilologického sociálno-ekonomického zamerania a pre poslucháčov slovenského jazyka na pedagogických a filozofických fakultách.

Lenku Mandelíkovú považujem za rýdzo akademický typ človeka. Z predkladanej vedeckej monografie usudzujem, že je vyústením autorkinej rozsiahlej, kvalifikovanej práce. Odborná i didaktická úroveň knihy svedčí o autorkinej erudovanosti v príslušnej problematike. Tento „plnokrvný“ elaborát vnímam ako výsledok dobre rozhladeného prístupu k sledovanému materiálu, ktorý je svojou voľbou viacdimenzionálne orientovaný. Úctyhodný zoznam bibliografických údajov a menný register to len potvrdzujú. Obzvlášť oceňujem spomínané zdroje literatúry korešpondujúce s tematickým zameraním publikácie. Jednotlivé časti knihy sú systematicky a prehľadne spracované. Sekvencia tém postupuje v logickej nadväznosti a práca ako celok pôsobí konzistentne. Úsilie o zrozumiteľnosť a širší spoločenský dosah publikácie deklarovala autorka nielen premostením jazyka so sociokultúrnymi atribútmi spoločnosti, ale i použitím schematických a grafických sumárov, ktoré čitateľa sprevádzajú v celom texte práce. Monografické dielo *Sociokultúrne súvislosti jazyka* tak, nepochybne, prispieva k hlbšiemu poznaniu sociolingvistiky ako samostatnej vedeckej disciplíny.

SOCIOKULTÚRNE SÚVISLOSTI JAZYKA

Lenka Mandelíková

Trenčín 2014

Podujatia slovakistov

Katedra slovenského jazyka a literatúry na PF UJS pravidelne organizuje exkurzie pre študentov do významných kultúrnych centier. Cieľom týchto návštev je praktické spoznanie a prežívanie ducha miesta. Na jeseň 2013 sa uskutočnila literárna aj lingvistická exkurzia. Organizovali sme aj workshop a vedecko-popularizačnú prednášku, s cieľom priblížiť študentom niektoré zaujímavé vedecké témy.

22. októbra 2013 sa na exkurzii *Po literárnych stopách Antona Bernoláka v Nových Zámkoch (aj pri príležitosti dvestého výročia jeho úmrtia)* zúčastnil druhý ročník bakalárskeho štúdia, navštívili mesto, v ktorom pôsobil Anton Bernolák. Nové Zámky sú pre mňa výnimočne krásne, keďže pochádzam z okolia... Myslím si však, že aj ostatných mojich kolegov očarovali...

Účastníci exkurzie v Pamätnej izbe Antona Bernoláka v Nových Zámkoch

Našou prvou zastávkou bolo Múzeum Jána Thaina, kde sme si vypočuli hodinovú prezentáciu o živote priekopníka slovenčiny z úst odbornej lektorky, pracovníčky múzea – Mgr. Marty Kasášovej. Dozvedeli sme sa veľa zaujímavostí o jeho plodnom živote i kultúrnej činnosti. Kto by si pomyslel, že Bernolák je autorom nikde nezaznačenej, dosiaľ neznámej latinskej víťacej reči s názvom Allocutio, vytlačenej práve v Komárne v roku 1809 na štyroch kvartových stranách? Lektorka múzea nám ešte ukázala aj pamätnú izbu Antona Bernoláka a porozprávala rôzne zaujímavosti o kodifikátorovi slovenčiny. Taktiež sme si ale pozreli aj ostatné miestnosti múzea, napr. výstavu o Turkoch či pamätnú izbu Gergelya Czuczora...

Našou druhou zastávkou bola Knižnica Antona Bernoláka, kde sme si vypočuli takisto zaujímavú prezentáciu o Bernolákovi z úst p. Márie Feldinszkej, bibliografky knižnice. Potom sme išli na prechádzku, samozrejme cieleňú: k farskému kostolu, v ktorom Bernolák pôsobil 16 rokov (samozrejme, aj s bustou a pamätnou tabuľou) a k jeho soche, ktorá sa nachádza na hlavnom námestí. Položili sme k nej veniec a išli sme ďalej ku kaplnke Najsvätejšej Trojice, ktorá sa nachádza neďaleko námestia na malom kopčeku. Podľa dostupných informácií je v jej blízkosti pochovaný aj samotný Anton Bernolák. Tam, podobne ako jeho život, končila aj naša poldňová exkurzia.

Účastníci exkurzie pred sochou Antona Bernoláka v Nových Zámkoch

Nové Zámky môžu byť hrdé, že „čiastočne vlastnia“ takú významnú osobnosť, ktorá položila (aj) základy spisovnej slovenčiny. My zase môžeme byť spokojní, že sa nám táto exkurzia podarila a patrične rozšírila obzor o tomto nevšednom mužovi slovenského národa.

Dorota Vanyová (SJ-AJ)

12. novembra 2013 mal *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra* deň otvorených dverí. Riaditeľ Pavol Žigo vo svojom stručnom predhovore predstavil činnosť 70-ročného ústavu, resp. publikácie, časopisy. V druhej časti podujatia nás pracovníci zaviedli do oddelení, v ktorých sa zaoberajú rôznymi jazykovednými disciplínami. Aktuálnou úlohou lexikologického oddelenia je dokončenie *Slovníka súčasného slovenského jazyka*. Taktiež sa pripravuje etymologický slovník slovenčiny, na ktorom pracuje *Ľubor Králik*. Taktiež sme boli na nárečovom i onomastickom oddelení, kde nám *Iveta Valentová* predstavila výskum osobných mien a zemepisných názvov. Ukázali nám ako efektívne pracovať elektronickým jazykovým korpusom. Ďakujeme tomuto pracovisku aj za knižné dary, ktorými obohatili fond našej univerzitnej knižnice.

13. novembra 2013 sa pri príležitosti *Týždňa vedy a techniky* uskutočnila prednáška *Slovenská, nemecká a maďarská verzia Weberovho Amuleta z r. 1644-45*. Prednášateľom bol Sándor János Tóth. Téma bola v súlade s predmetom *Vývin a dejiny slovenského jazyka*. Analyzovali sa v nej inojazyčné súvislosti slovenčiny v historickej perspektíve.

Karol Wlachovský predstavil svoju prekladateľskú činnosť
(na ľavo od neho Ivan Halász, vpravo Patrik Šenkár)

9. decembra 2013 sme zorganizovali workshop *Nový preklad diel Kálmána Mikszátha do slovenčiny - Dilemy a riešenia*. Prekladateľ Karol Wlachovský predstavil svoju všestrannú činnosť a referoval o zaujímavostiach prekladu z prvej ruky. Ukázali sa aj slovensko-maďarské súvislosti diel Mikszátha. Moderoval doc. Ivan Halász, vznikol vedecký dialóg v priateľskom ovzduší, do ktorého sa zapojili aj študenti.

Tóth, Sándor János
vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry PF UJS

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 11.

Barnabás Vajda

Rádio Slobodná Európa a jeho činnosť vo východnej Európe

Bakos, Anita

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: banita86@gmail.com

Prof. RNDr. Bauerová, Mária, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa
Fakulta prírodných vied
Katedra botaniky a genetiky
Tr. A. Hlinku 1
SK-949 74 Nitra
e-mail: mbauerova@ukf.sk

Mgr. Csákyová, Veronika

Univerzita Konštantína Filozofa
Fakulta prírodných vied
Katedra botaniky a genetiky
Tr. A. Hlinku 1
SK-949 74 Nitra
e-mail: veronika.csakyova@ukf.sk

doc. Dr. Halász, Ivan, PhD.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: halivan.bp@gmail.com

Mgr. Jončev, Zsolt

Železničná 1
SK-97901 Rimavská Sobota
e-mail: joncevz@hotmail.com

PhDr. Daniela Kodajová

Historický ústav SAV
Klemensova 19
P.O.Box 198
SK-814 99 Bratislava
e-mail: Daniela.Kodajova@savba.sk

Mgr. Lehocká, Irena, PhD.

Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská 4
SK-949 74 Nitra
e-mail: ilehocka@ukf.sk

Ing. Makovický, Pavol, PhD.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra biológie
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: mp11802@selyeuni.sk
makovicky.pavol@gmail.com

PhDr. Mandelíková, Lenka, PhD.

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Študentská 2
SK-911 50 Trenčín
e-mail: lenka.mandelikova@tnuni.sk

PaedDr. Nagy, Melinda, PhD.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra biológie
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: nagym@selyeuni.sk; nagymelinda@gmail.com

Mgr. et. Mgr. Kristína Račková, PhD.

Katedra sociálnych a humanitných vied
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2
SK-911 50 Trenčín
e-mail: kristina.rackova@tnuni.sk

PaedDr. Szabóová, Edita PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: szaboe@selyeuni.sk

PaedDr. Šenkár, Patrik, PhD.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: senkar.patrik@selyeuni.sk

Vanyová, Dorota

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: 1219438766@selyeuni.sk

Dr. Tóth, Sándor János, PhD.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: tothsanc@gmail.com